

Samen Anders

Afstudeeronderzoek

2023

Jeroen van Dam student Engels HAN

*Hoe kun je een veiliger klimaat bevorderen op
het Candea College voor leerlingen die
worstelen met hun genderidentiteit?
(bewerkte versie)*

Voorwoord

De middelbare schooltijd is van grote invloed op je ontwikkeling van kind tot volwassene. Tijdens deze periode verwerf je niet alleen kennis, ontdek je ook je persoonlijke interesses en voorkeuren. Daarnaast leer je hoe je met anderen omgaat, zoals klasgenoten, docenten en andere mensen op school. Je komt erachter dat er naast je eigen opvoeding ook een andere wereld bestaat, met mogelijk verschillende normen en waarden. Je ontdekt verschillen in levensbeschouwing, cultuur, kleding, eten, karakter en gedrag. Bovendien hebben al deze mensen ook hun eigen humeur!

Op de middelbare school leer je over de wereld om je heen en ontdek je waar jij zelf staat. Het is een tijd waarin je veel over jezelf leert, over je identiteit, je seksualiteit en op wie je valt. Dit gebeurt allemaal in een periode van innerlijke onrust en twijfel, terwijl je lichaam aan het veranderen is. Tijdens deze emotionele achtbaan van de pubertijd spelen docenten een belangrijke rol. Zij bieden leerlingen een veilige, respectvolle en voorspelbare omgeving. Maar hoe voorspelbaar is deze omgeving als de wereld om ons heen zo snel verandert? Hoe gaat ons onderwijssysteem om met al deze verschillen en ontwikkelingen? Hoe kunnen scholen maatschappelijke ontwikkelingen vertalen naar verstandig beleid voor leerlingen, docenten, lessen en lesmateriaal. Welke keuzes maken zij hier in?

Binnen het onderwijsveld is diversiteit al geruime tijd een belangrijk vraagstuk. Hierbij ligt de nadruk vooral op de verscheidenheid en gelijkwaardigheid van leerlingen. Een actueel onderwerp is genderdiversiteit als onderdeel van de inclusieve LHBTI-omgeving die een school zou moeten bieden. Is de tolerante houding van schoolleiding en personeel voldoende, of vereist dit onderwerp een actievere houding van alle betrokkenen? Het praktijkonderzoek 'Samen Anders' tracht een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre het Candea College inclusief is voor leerlingen die worstelen met een seksuele of genderdiversiteit.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting	4
1. Onderzoekscontext	5
1.1 Schoolvisie	5
1.2 Oriëntatie op het praktijkprobleem	5
1.2.1 Team KB	5
1.2.2 Leerlingen	6
2. Theoretisch kader	7
2.1 Diversiteit	7
2.1.1 Wat is het geslacht?	7
2.1.2 Syndroom van Turner en meer geslachtsvariëaties	8
2.1.3 De ontwikkeling van een gender volgens Kohlberg	8
2.1.4 Nature-nurture	8
2.1.5 Genderdysforie en genderstereotypen	9
2.1.6 Het 'Halo effect'	9
2.1.7 Transgender en transseksueel	10
2.1.8 Seksuele oriëntatie	10
2.1.9 Wat is 'normaal'?	11
2.1.10 Genderinclusieve of genderneutrale taal	11
2.1.11 Waarom de gebruikte term LHBTI?	11
2.2 Wetgeving over veiligheid op school	12
2.2.1 Grondwet (2018)	12
2.2.2 Kerndoel 43 (2012)	12
2.2.3 Wetswijziging (2015)	12
2.2.4 Wet burgerschapsonderwijs (2021)	13
2.2.5 Leerlijn Burgerschap voor po en vo	13
2.2.6 Grenzen stellen, ruimte laten (2021)	13
2.2.7 Aanpassing (nieuwe) Transgenderwet (2022)	14
2.3 Pedagogisch klimaat	14
2.3.1 Wat zijn kenmerken van een veilig klimaat voor leerlingen?	15
2.3.2 Het belang van een veilige leeromgeving volgens Maslow	15
2.3.3 Het belang van veiligheid in de groep volgens Bronfenbrenner	16
2.3.4 Een veilig leerklimaat volgens Stevens	16
2.3.5 Een veilig leerklimaat volgens Biesta	16
2.3.6 Het veiligheidsgevoel onder Nederlandse LHBTI-jongeren op school	17
2.3.7 Hoe kijken leerlingen tegen LHBTI-jongeren aan?	18
2.3.8 Hoe ervaren LHBTI-jongeren de houding van medeleerlingen en school?	18
2.3.9 Gevolgen van het niet accepteren voor LHBTI jongeren op school	19
2.3.10 Waardering Nederlandse scholieren van seksuele voorlichting op school	19
2.3.11 Diversiteit in leermiddelen op Nederlandse scholen	20
2.4 De GSA	20
2.4.1 Het effect van een GSA op school	20
2.4.2 De rol van docenten bij een GSA	21
2.5 Seksuele diversiteit, cultuur en geloof	21
2.5.1 Islamitische jongeren	21
2.5.2 Christelijke jongeren	22
2.5.3 Ingang voor de discussie	22
2.6 Samenvatting	22
3. Onderzoekdoel en onderzoeksvraag	24
3.1 Onderzoekdoel	24
3.2 Hoofdvraag en deelvragen	24

4. Onderzoeksaanpak	25
4.1 Kort- of langlopend praktijkonderzoek	25
4.2 literatuurstudie	25
4.3 Veldonderzoek	26
4.3.1 De enquête	26
4.3.2 Voorbereiding enquêtes	27
4.3.3 Tijdens de enquêtes en interviews	27
4.3.4 Narratieve interviews	27
4.3.5 Sneeuwbalmethode	27
4.5 Cross-sectioneel en longitudinaal onderzoek	28
4.6 Privacy	28
4.7 Stappen proces dataverzameling	29
4.8 Onderzoeksmethoden	30
4.8.1 Deelvraag 1	30
4.8.2 Deelvraag 2	31
4.8.3 Deelvraag 3	32
4.8.4 Deelvraag 4	33
4.8.5 Deelvraag 5	34
5. Resultaten, deelconclusies en ontwerpeisen.....	36
5.1. Resultaten per deelvraag en deelconclusies.....	36
5.1.1 Resultaten deelvraag 1.....	36
5.1.2 Deelconclusie 1.....	37
5.1.3 Resultaten deelvraag 2.....	38
5.1.4 Deelconclusie 2.....	39
5.1.5 Resultaten deelvraag 3.....	40
5.1.6 Deelconclusie 3.....	41
5.1.7 Resultaten deelvraag 4.....	41
5.1.8 Deelconclusie 4.....	43
5.1.9 Resultaten deelvraag 5.....	43
5.1.10 Deelconclusie 5.....	45
5.1.11 Informatie.....	45
5.2 Ontwerpeisen en mentoractiviteiten	46
6. Conclusie	51
6.1 Oplossing praktijkprobleem.....	52
6.2 Het beroepsproduct.....	52
6.2.1 Keuze beroepsproduct	52
6.2.2 Ontwerpen beroepsproduct	53
7. Discussie	54
7.1 QUADRAAM ‘Proeve(n) van onderzoek’	55
7.2 HAN Werksessie ‘Een diverse en inclusieve HAN betekent ...’	55
8. Aanbevelingen.....	56
Begrippenlijst	57
Informatie, media & cultuur LHBTI.....	59
Referenties	61
Bijlagen 1 t/m 12 (incl. beroepsproduct & handleiding mentoractiviteiten).....	69

Samenvatting

Het praktijkvraagstuk

Vanuit het 'Ondersteuningsteam' (OT), voorheen bekend als de 'Dienst Expertise en Ondersteuning Candea' (DEOC), bleek er behoefte te zijn aan een praktijkonderzoek m.b.t. 'genderidentiteit'. Dit is een actueel en relevant onderwerp dat speelt bij een aantal leerlingen op het Candea College, waar momenteel nog geen materiaal over dit onderwerp aanwezig is. Hoe kun je een veilig klimaat bevorderen op het Candea College voor leerlingen die worstelen met hun genderidentiteit? Daarnaast heeft het OT aangegeven dat er behoefte is aan een mentor-les over het onderwerp genderidentiteit.

De onderzoekscontext

Candea College te Duiven, onderbouw KB (Kader en Basis, leerjaar 1 & 2).

De onderzoeksvraag

'Hoe kun je een veiliger klimaat bevorderen op het Candea College voor leerlingen die worstelen met hun genderidentiteit?'

Methode

Door het bestuderen van literatuur en het voeren van gesprekken met leerlingen, docenten, mentoren, onderwijsondersteunend personeel, orthopedagogen, belangengroepen op het Candea, externe organisaties, expert-docenten aan de HAN is geprobeerd om de onderzoeksvraag te beantwoorden.

Het beroepsproduct

Twintig mentoractiviteiten, beschikbaar als PowerPoint, met een handleiding voor mentoren.

De onderzoeksresultaten

De onderzoeksresultaten tonen aan dat het klimaat op de onderbouw van de KB-afdeling onveilig is voor leerlingen die twifelen over hun genderidentiteit of seksuele diversiteit. Dit remt hen in de ontwikkeling van hun identiteit. Stereotypen worden hier als normaal beschouwt, terwijl diversiteit de norm zou moeten zijn voor inclusief onderwijs.

Conclusie en aanbevelingen voor de praktijk.

Het onderwerp genderidentiteit moet bespreekbaar worden gemaakt, wat tevens de wens is van de overheid. Informatieverstrekking en discussie tussen leerlingen moeten leiden tot acceptatie en respect voor elkaar verschillen. Mentorlessen zijn bijzonder geschikt hiervoor. Bij het bespreken van het onderwerp is het belangrijk dat mentoren en docenten tactvol en aandachtig zijn; de toon mag niet paternalistisch zijn en religieuze standpunten mogen worden geuit, maar mogen geen belemmering vormen voor discussie. De Nederlandse wet staat altijd boven religieuze wetten. Daarnaast moet gekozen worden voor een schoolbrede aanpak om aandacht te besteden aan genderdiversiteit en een verandering in mentaliteit op school teweeg brengen. Bestaande evenementen zoals Parsee Vrijdag kunnen verder worden uitgebreid.

1. Onderzoekscontext

Onderzoeker is werkzaam als docent op het Candea College in Duiven een middelbare school met de opleidingen vmbo, mavo, havo, vwo en het technasium. In leerjaar 1 werkt het Candea College met heterogene klassen van alle leerwegen (de zgn. 'dakpanklassen') waar leerlingen ingedeeld worden naar advies van de basisschool. Onderzoeker geeft les aan de onderbouw van het vmbo KB (Kader en Basis) en studeert aan de HAN aan de lerarenopleiding voor docent Engels.

1.1 Schoolvisie

Het Candea heeft in grote mate aandacht voor maatwerk, gepersonaliseerd leren en begeleiding van leerlingen binnen het lesprogramma van het Candea. Daarnaast is de school zich goed bewust van de functie van 'socialisatie', het bieden van een veilige leeromgeving waarin een jongere zich kan ontplooien. Deze visie is terug te vinden in 'Het huishoudelijk reglement voor leerlingen':

"1.6 Het Candea College wil ruimte bieden aan de veelheid van culturen en bevolkingsgroepen uit onze maatschappij. De school houdt de waarden en normen aan uit de algemene christelijke en/of humanistische levensbeschouwing. Van de leerlingen wordt verwacht dat ze die mening delen en respecteren. Indien leerlingen door woord, gebaar of gedrag laten blijken deze opvatting niet te delen, zal de betreffende opleidingsdirecteur hen voor de keus stellen zich aan te passen aan de schoolopvatting of op zoek te gaan naar een andere leeromgeving" (Candea, 2020, p.4).

Maar ook in 'Het huishoudelijk reglement voor personeel' staat:

"4.5 Het Candea College is een school die vanuit haar traditie ruimte wil bieden aan de veelheid aan culturen en bevolkingsgroepen binnen onze huidige samenleving. Waarden en normen ontleend aan de algemene christelijke en humanistische levensbeschouwing bieden het referentiekader" (Candea, 2020, p.4).

Naast beide meer 'algemene' passages spreekt de school zich openlijk uit voor LHBTI door o.a. het jaarlijks hijsen van de regenboogvlag en andere 'Regenboog-gerelateerde' activiteiten, zoals de jaarlijkse 'Dag voor relatievorming en seksualiteit' en de Parsee Vrijdag. Ook is er een 'Diversity groep' van leerlingen actief en heeft de school sinds kort een GSA (zie [2.4 De GSA](#)).

1.2 Oriëntatie op het praktijkprobleem

Begin schooljaar 2021 bleek vanuit het OT een dringende behoefte te zijn naar een onderzoek m.b.t. 'genderidentiteit' vanwege de actualiteit (momenteel speelde dit bij een aantal leerlingen op het Candea). De school beschikte nog niet over materiaal. Tevens sprak het OT de wens voor een mentor-les over genderidentiteit uit. Er bestond nog geen GSA op school en dit fenomeen was binnen het OT onbekend. Van der Donk en Van Lanen (2021) stelt: "De school signaleert een praktijkprobleem of een ontwikkeling waar ze beter zicht op wil krijgen om erop in te kunnen spelen (p.90)."

1.2.1 Team KB

Om het onderwerp in kaart te brengen vonden gedurende enkele weken gesprekken met collega's plaats en werd een beperkte vragenlijst (**bijlage 1: enquête 1**) aan het team onderbouw KB verzonden. Hoe wordt dit onderwerp ervaren, hoe wordt nu omgegaan met LHBTI leerlingen, wat zijn actuele vragen of oplossingen? De resultaten ([5.1.7 Resultaten](#))

deelvraag 4) zijn gebruikt om het onderwerp in kaart te brengen en om vervolgstappen te kunnen bepalen.

1.2.2 Leerlingen

Leerlingen op het Candea bevinden zich in de leeftijd van 12 tot 17 jaar en zijn in volle ontwikkeling naar volwassenheid. In deze periode, waarin het puberbrein volop in ontwikkeling is en jongeren eerder reageren vanuit emotie dan vanuit ratio, moeten zij antwoorden vinden op twee essentiële levensvragen:

- Wie ben ik? (genderidentiteit)
- Op wie val ik? (seksuele oriëntatie)

Culturele achtergrond, opvoeding en de behoefte 'erbij te horen' spelen hierbij een belangrijke rol. In hoeverre slagen LHBTI-jongeren erin om zichzelf te ontdekken en openlijk uit te komen voor hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit in deze schoolomgeving? Een school kan als geheel een tolerante indruk wekken, maar als het klimaat van leerlingen onderling minder tolerant is, is het aannemelijk dat leerlingen openlijke geen vragen durven stellen over seksuele en genderdiversiteit. Dit kan de natuurlijke zoektocht naar persoonlijke identiteit belemmeren en mogelijk negatieve gevolgen hebben voor deze jongeren. Daarom is de achterliggende vraag van dit onderzoek in hoeverre leerlingen zich vrij voelen om hierover te praten, laat staan 'uit de kast te komen'? Dit onderzoek zal zich richten op het klassenniveau; de klas, medeleerlingen, groepsdruk, docenten en de mentor. Vervolgens zal de onderzoekscirkel uitgebreid worden naar het team van de onderbouw KB en het onderwijsondersteunend personeel (OOP), zoals de conciërges. Uiteindelijk zullen ook externe organisaties, deskundigen en andere scholen geraadpleegd worden. Het doel is om tot een gemeenschappelijke visie en beleid te komen. Voordat de hoofdvraag kan worden beantwoord, zal eerst een verkennende literatuurstudie plaatsvinden.

2. Theoretisch kader

Deelvraag 2 | Welke behoeften aan informatie en ondersteuning op het gebied van seksuele oriëntatie en genderidentiteit volgen vanuit de literatuur?

Om het theoretisch kader te kunnen vaststellen is literatuuronderzoek gestart, waarbij de onderwerpen seksuele diversiteit, genderidentiteit en genderdiversiteit onderzocht werden. Vervolgens is wetgeving omtrent seksuele en genderdiversiteit in de samenleving en onderwijs bestudeerd en is aansluitend het belang van een veilige leeromgeving bekeken vanuit pedagogische perspectief. Bij het opstellen van deelvragen, om zo tot beantwoording van de hoofdvraag te kunnen komen, is onderzoek naar het theoretisch kader terug te vinden in bovenstaande **deelvraag 2**.

2.1 Diversiteit

De wereld van vandaag is complex. De afgelopen decennia is het besef gegroeid dat mensen meer van elkaar verschillen dan de eerder gehanteerde normen van man, vrouw en heteroseksueel. Echter, dit inzicht is minder oud dan wij misschien denken. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) heeft in 1990 'homoseksualiteit' geschrapt als geestesziekte van de lijst van 'ICD' (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems). Nog recenter, in 2018, werd ook 'genderdysforie' van die lijst verwijderd (COC, 2018; NPoradio1, 2018). Het is dus enigszins begrijpelijk dat scholen mogelijk nog niet voldoende alert zijn op het onderwerp genderidentiteit. Bovendien is het onderwerp soms gevoelig en complex. Daarom is ervoor gekozen om enkele termen kort uit te leggen en is er een [begrippenlijst](#) toegevoegd. Diversiteit is overal om ons heen zichtbaar en dit heeft de overheid ertoe bewogen om dit vast te leggen in een reeks wetten ter bescherming van het individuele recht om jezelf te mogen zijn (zie [2.2](#)). De wetgever geeft aan wat geoorloofd is binnen de kaders van deze wetten. Binnen het onderwijs regelen zgn. 'onderwijswetten' en 'kerndoelen' o.a. de verplichting voor scholen aan overheid, leerlingen en ouders, om deze vrijheid te waarborgen. Deze wetten zijn van toepassing op zowel leerlingen als docenten en ander onderwijsondersteunend personeel (OOP). Het is daarom belangrijk om te weten hoe de overheid onze rechten en vrijheden beschermt. Maar om inzicht te kunnen geven in hoe het onderwijs met genderidentiteit dient om te gaan, moeten we eerst kijken naar wat 'gender' en 'geslacht' eigenlijk betekenen.

2.1.1 Wat is het geslacht?

Geslacht (of sekse) is niet hetzelfde als gender. Geslacht kenmerkt zich op drie gebieden:

a. Biologisch

Mannen en vrouwen verschillen genetisch van elkaar; mannen hebben een XY chromosoom en vrouwen hebben een XX chromosoom. Hierdoor hebben zij verschillende geslachtsorganen en zijn jongens bij de geboorte gemiddeld iets zwaarder en gaandeweg fysiek iets sterker. Vanaf de pubertijd neemt het verschil tussen jongens en meisjes verder toe (borstgroei, baardgroei, etc.). Hormonen spelen hierbij een grote rol, en ook daarin verschillen jongens en meisjes van elkaar. Wetenschappers denken dat deze verschillen evolutionair zijn ontstaan vanwege de verschillende functies die mannen en vrouwen in een samenleving hadden; mannen moesten jagen en vechten en waardoor ze sneller konden

rennen en fysiek sterker waren. Vrouwen hadden een meer verzorgende rol, wat betekende dat ze empathischer en verbaal sterker moesten zijn. Er wordt verondersteld dat vrouwen daardoor een meer ontwikkelde verbinding tussen beide hersenhelften hebben dan mannen.

b. Socialisatie

Meisjes zijn gemiddeld beter in het tonen van emoties en in zelfregulatie (het reguleren van gedachtes, emoties, gedrag, samenwerking en omgaan met feedback).

c. Cognitief

Hoewel jongens en meisjes in intelligentie niks van elkaar verschillen, zijn meisjes over het algemeen tot 6 jaar verbaal iets verder ontwikkeld. Spraakproblemen zoals stotteren komen misschien daarom ook minder bij meisjes dan bij jongens voor. Aan de andere kant hebben jongens vaak een beter ruimtelijk en wiskundig inzicht dan meisjes.

2.1.2 Syndroom van Turner en meer geslachtsvariaties

Toch is dit biologische beeld niet volledig. Naast de geslachten man/vrouw (XY/XX) bestaan er ook mensen met meer geslachtschromosomen, waardoor ook andere combinaties als XXY, XYY en XXYY voorkomen. Mensen met het 'Syndroom van Turner' hebben een onvolledig of zelfs helemaal geen tweede X-chromosoom (Wetenschap in beeld, 2022). Er zijn dus meer 'geslachten' dan man/vrouw. Maar wat is dan het verschil tussen geslacht en gender? Om hier antwoord op te geven, moeten we proberen te begrijpen dat naast het biologische geslacht, mensen ook een bewustzijn van geslacht ontwikkelen. Dit bewustzijn wordt beïnvloed door wat wij zien en horen over een geslacht en vormt min of meer ons voorbeeld. Dit noemen we 'gender'. Hoe vindt de ontwikkeling van een gender plaats?

2.1.3 De ontwikkeling van een gender volgens Kohlberg

Volgens de 'Cognitive Developmental Theory of Gender' van de Amerikaanse psycholoog Kohlberg ontwikkelt de gender van kinderen zich in drie stadia.

- 1 Gender identiteit: In deze periode leert een kind geslachten te herkennen aan bijv. de stem en wordt het zich bewust van het eigen geslacht (rond de leeftijd van 2 jaar).
- 2 Gender stabiliteit: Het kind beseft dat het geslacht een vast gegeven is en niet plotseling verandert naarmate het ouder wordt (rond de leeftijd van 4 jaar).
- 3 Gender constantie: Het kind leert dat gedrag of kleding het geslacht niet verandert; een jongen in een jurk is nog steeds een jongen. Kinderen vertonen een sterke neiging om contact te zoeken met kinderen van hetzelfde geslacht, dit wordt 'gender scheiding' genoemd. Bovendien gedragen ze zich vaak op een manier die ze associëren met hun eigen geslacht, dit wordt 'gender socialisatie' genoemd (mens-en-samenleving, 2011).

Binnen de wetenschap is al lange tijd discussie over de mate waarin het genderverschil wordt bepaald door onze genen of door onze omgeving, het zgn. 'nature-nurture-debat'. Genderstereotypen zouden mogelijk ook invloed hebben op genderrollen.

2.1.4 Nature-nurture

In welke mate bepalen onze genen of de omgeving onze genderrollen? Rond de zesde tot negende maand herkennen jonge kinderen het verschil tussen man en vrouw aan de stem

en andere uiterlijke kenmerken. Maar beïnvloeden volwassenen misschien onbewust kinderen meer dan zij denken? En imiteren kinderen misschien 'gender-passend' gedrag van volwassenen? Worden bepaalde vaardigheden meer gestimuleerd bij het ene geslacht dan bij het andere door ouders? Kletsen zij bijv. meer met meisjes dan met jongens? Of wordt jongens meer dan meisjes aangeleerd om 'flink' te zijn? Er is dus een biologisch verschil tussen geslachten, maar daarnaast hebben mensen ook stereotype verwachtingen van geslachten, de zgn. 'gender- of geslachtsrollen'. Dit wordt kortweg 'gender' genoemd (Harvard University, 2016; mens-en-samenleving, 2011; Movisie, 2016; Rosa, z.d.; DeNoon, J., 2011). Het lijkt er dus op dat de gender in grote mate wordt gevormd door de omgeving.

2.1.5 Genderdysforie en genderstereotypen

Met gender wordt het 'sociale geslacht' bedoeld. Je genderidentiteit is hoe jij je als persoon voelt en dus niet te verwarren met je biologische geslacht. Mensen kunnen als man geboren zijn (geslacht), maar zich 'vrouwelijk' voelen (gender). Het begrip gender is ontstaan om het maatschappelijk geconstrueerde verschil tussen mannen en vrouwen aan te geven. De daaruit voortvloeiende stereotypen zijn cultuur-historisch ontstaan en liggen diep verankerd in onze maatschappij (European Institute for Gender Equality, 2013). In hoeverre vormen kinderen een beeld van een geslacht op basis van de voorbeelden die zij zien? Jongens spelen met auto's, meisjes spelen met poppen, dit is een beeld dat zij steeds zien en horen. Bevestigingen van de omgeving over deze rolpatronen worden 'gender-essentialist statements' genoemd en benadrukken steeds weer het beeld dat we hebben van de kenmerken en kwaliteiten van een geslacht, de zgn. 'genderstereotypen'. Er is veel bewijsmateriaal dat aantoont dat zowel onze genen als onze omgeving onze genderidentiteit vormen (Wetenschap.infonu, 2017). De omgeving omvat de maatschappij waarin wij opgroeien, oftewel onze cultuur en geschiedenis. In samenspel met de biologische aspecten hebben deze onze denkbeelden (stereotypen) gevormd; mannen worden beschouwd als leidend, standvastig, daadkrachtig, gespierd, behaard etc. terwijl vrouwen worden gezien als fijntjes, sierlijk, tactvol, beleefd, volzaam, sociaal etc. Onze omgeving houdt deze denkbeelden in stand door keer op keer dit beeld te bevestigen in de media en andere aspecten van de samenleving. Stereotypen geven eigenlijk aan hoe we als samenleving verwachten dat mannen en vrouwen zich gedragen, reageren en eruitzien (Carranza & Prentice, 2002) en ze bepalen in belangrijke mate ons gedrag. Een vrouw die bijv. leidend of standvastig is, valt buiten het stereotype denkbeeld van een 'vrouw' wordt dan bestempeld als bijv. een 'man-vrouw' of 'manwijf'. Maar waarom zijn stereotypen zo sterk?

2.1.6 Het 'Halo effect'

Stereotype denkbeelden ontstaan al op jonge leeftijd en zijn zeer hardnekkig. Ze weerspiegelen onze ideeën over sekse, seksuele geaardheid, religie en huidskleur. Soms is zelfs één enkele eigenschap of uiterlijk kenmerk van iemand voldoende om een algeheel oordeel over die persoon te vormen. Dit principe, door de Amerikaanse psycholoog Thorndike het 'Halo effect' genoemd, wordt veelvuldig gebruikt in de marketing- en communicatiewereld. Een positief gevoel dat je hebt bij iemand die een product aanprijst, straalt af op het product zelf. Hierdoor lijkt het product van hogere kwalitatief, terwijl dat in werkelijkheid niet noodzakelijk het geval hoeft te zijn. Naast dit positieve effect kan het Halo-effect ook negatieve gevolgen hebben, bijv. wanneer jouw mening over iemand

gebaseerd is op slechts één eigenschap of kenmerk. In zo'n geval spreek we eerder van een vooroordeel dan van een stereotypering (Nataschabauwens, 2020).

2.1.7 Transgender en transseksueel

Veel mensen voelen zich prima thuis bij hun geboortegeslacht. Deze groep mensen noemen wij 'cis-gender', 'binair' of 'niet-transgender'. Toch geldt dit lang niet voor alle mensen. Er zijn kinderen die als 'meisje' geboren zijn, maar zich toch 'jongen' voelen en andersom. Deze mensen noem je 'transgender'. Dit gevoel kan een tijdelijke fase in de ontwikkeling zijn, maar het gevoel kan ook blijvend van aard zijn en zelfs leiden tot een geslachtsveranderende operatie. Na een dergelijke ingrijpende operatie spreken we van 'transseksualiteit'. Tenslotte is er een groep mensen die zich niet specifiek 'man' of 'vrouw' voelt, maar beiden, of iets daartussen in. Voor deze mensen bestaat een breed scala aan termen; genderdysforie, non-binair, (gender)queer, gendercreatief, a-gender, bi-gender, genderfluïde, polygender, androgyn, gender non-conform, genderneutraal, pangender etc. Zij hebben dus een biologisch geslacht maar kunnen zich niet vinden in het daaraan toegeschreven gedrag of kenmerken (zie [2.1.5](#)). Het totaal van al die verschillende genders noemen we 'genderdiversiteit' of 'het genderspectrum' (Harvard University, 2016; mens-en-samenleving, 2011; Lumi, z.d., mensenrechten, z.d.; Movisie, 2016; Rosa, z.d.; DeNoon, J., 2011; Van der Wal & De Wilde, 2017). Onderzoek wijst uit dat 1,7 % van de jongens en 2,9 % van de meisjes zich niet of niet geheel in overeenstemming met hun geboortegeslacht voelt (De Graaf et al., 2017). Sinds de 'Transgenderwet' van 2014 kunnen Nederlanders van 16 jaar of ouder hun voornaam en geslacht laten wijzigen in de 'Basisregistratie personen' (BRP). Je moet daarvoor wel in het bezit zijn van een deskundigenverklaring van een arts of psycholoog (Transvisie, z.d.). Momenteel staat deze wet ter discussie omdat er sprake is van een toekomstige verruiming (zie [2.2.7 Aanpassing \(nieuwe\) Transgenderwet](#)). Maar zijn transseksuelen ook homoseksueel?

2.1.8 Seksuele oriëntatie

Transseksualiteit en homoseksualiteit zijn twee verschillende dingen. Transseksualiteit en transgender gaan over hoe jij je voelt, je genderidentiteit. Homoseksualiteit gaat over tot wie je je seksueel aangetrokken voelt, je 'seksuele oriëntatie'; in dit geval, als man tot een man. Van alle jongeren geeft 6 % aan zich in enige mate seksueel aangetrokken te voelen tot iemand van hetzelfde geslacht (De Graaf et al., 2017). Cijfers over de totale omvang van de LHBTI-jongereengroep verschillen enigszins per onderzoek. Een verklaring hiervoor kan gevonden worden in de definitie en interpretatie van het begrip seksuele oriëntatie. Jongeren van deze leeftijd bevinden zich per definitie in een levensfase waarin ze zichzelf en hun eigen seksualiteit ontdekken. In deze fase kunnen ze bij wijze van experiment wel eens vrijen met iemand van het eigen geslacht. Ook identificeert niet iedereen met homoseksuele gevoelens zichzelf meteen als 'homoseksueel'. Twijfel over identiteit en seksuele oriëntatie is kenmerkend voor jongeren in het algemeen. De indeling in seksuele geaardheid van hetero-, homo- en biseksualiteit komt nu eenmaal niet overeen met de werkelijkheid, die complexer is. Uit onderzoek blijkt dat veel heteroseksuele mensen ook homoseksuele gevoelens, verliefdheden en ervaringen hebben, zonder dat ze meteen exclusief homoseksueel hoeven te zijn. Er bestaan dus gradaties in hetero- en homoseksualiteit (Kinsey, Pomeroy & Martin, 1948; Kinsey, Pomeroy, Martin & Gebhard, 1953). Uit een onderzoek van Het Nederlands Jeugdinstituut en Movisie in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport uit 2015 blijkt dat 19 % van de

ondervraagde jongeren zichzelf als homo, lesbisch, bi, queer, transgender, of een combinatie daarvan beschouwt (Addink, Emmen, Felten, 2014). Seksuele en genderdiversiteit komen dus veel voor, maar is het ook 'normaal'?

2.1.9 Wat is 'normaal'?

Zijn genderdiversiteit en seksuele diversiteit 'biologisch-gezien' een veelvoorkomend en daarmee 'normaal' verschijnsel? In de dierenwereld bestaat heteroseksualiteit eigenlijk niet als norm. Bij onderzoek worden in hoge mate homo, lesbische en biseksuele gedragingen en relaties vastgesteld. Wij zien dit bij o.a. flamingo's, struisvogels, pinguïns, apen, albatrossen, zwanen, leeuwen, schapen, bizonen en giraffen (Artis, z.d.; Dw, 2017; Nationalgeographic, 2004; News-medical, 2004). Genderdiversiteit, in de vorm van geslachtsverandering, is volkomen normaal bij vogels (kardinalen), hagedissen (baardagamen), hyena's, kippen, groene kikkers en allerlei vissoorten (zwarte zeebaarzen, napoleonvissen, anemoonvissen). Dieren die vaak twee geslachten hebben zijn kreeften, vlinders en slangen (Tourjée, 2017). Hoewel gender- en seksuele diversiteit dus biologisch gezien heel normaal is, wordt het toch minder geaccepteerd in de huidige mensenwereld. Ligt hier wellicht een cultuur-historische oorzaak aan ten grondslag? In de oude Griekse en Romeinse cultuur was aantrekking tot het eigen geslacht veel normaler dan in onze 'moderne' samenleving (Plato.stanford, 2020). Bij de Romeinen bestond het onderscheid tussen hetero-en homoseksualiteit zelfs helemaal niet (Trafford, 2021). De termen 'homoseksueel' en 'heteroseksueel' zijn zelfs pas eind 19e eeuw bedacht door de Oostenrijkse-Hongaarse journalist Károly Mária Kertbeny (Endres, 2015). Seksuele en genderdiversiteit zijn dus 'normaler' en 'natuurlijker' dan vaak wordt gedacht.

2.1.10 Genderinclusieve of genderneutrale taal

Vanuit de samenleving groeit het besef om minder in de binaire hokjes 'man/vrouw' te denken, bijv. door de taal 'gender-neutraler' te maken. Het onderwijs speelt een belangrijke rol in dit proces, aangezien kinderen op jonge leeftijd al geconfronteerd worden met de binaire indeling van de wereld. Een groep mensen is van mening dat dit bijdraagt aan het stereotiep denken over genderrollen. Het veranderen van taalgebruik, zoals 'Beste leerlingen' i.p.v. 'Beste jongens en meisjes' zou kunnen bijdragen aan het veranderen van stereotype denkpatronen. Momenteel bevindt deze discussie zich nog in een vroeg stadium, maar wellicht zal de roep om verandering ook binnen het onderwijs sterker worden. Het Europese parlement heeft in 2008 al het voortouw genomen met de richtlijnen 'Genderneutraal Taalgebruik in het Europese Parlement' (Europees Parlement, 2008).

2.1.11 Waarom de gebruikte term LHBTI?

Tijdens dit praktijkonderzoek wordt de term LHBTI gebruikt, omdat daarmee zowel de groep van genderdiversiteit als die van seksuele diversiteit wordt aangegeven. Problemen als onbegrip, afkeuring en buitensluiting die deze twee groepen ondervinden, vertonen sterke overeenkomsten. Vandaar dat in dit onderzoek meestal gesproken wordt van de groep LHBTI. Daar waar het om slechts één specifieke subgroep gaat zal dit apart vermeld worden. In de samenleving zien we ook het gebruik van andere termen zoals LHBTGIQ+. Deze namen geven nog specifiekere diversiteit weer. Echter, in dit onderzoek is gekozen voor de term LHBTI omdat daarmee beide groepen voldoende worden weergegeven. Het komende hoofdstuk zal enkele relevante wetten waarmee de overheid diversiteit voor het onderwijs waarborgt behandelen.

2.2 Wetgeving over veiligheid op school

Scholen hebben een zorgplicht om een veilige omgeving te zijn voor de leerling, waarin pesten, intimidatie, diefstal, agressie en ongepast gedrag voorkomen moet worden. Scholen moeten een beleid voeren dat daar in voorziet en hebben tevens de plicht het beleid te monitoren. Onder veiligheid wordt verstaan de sociale(plek in de groep), psychische (pesten, uitsluiten) en fysieke (belagen, ongewenst aanraken, versperren van doorgangen, uitschelden en geweld) veiligheid. In het komende hoofdstuk worden diverse wetten behandeld waarin de veiligheid voor leerlingen en docenten m.b.t. diversiteit op scholen is gewaarborgd.

2.2.1 Grondwet (2018)

Artikel 1. Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan (Overheid, 2018).

2.2.2 Kerndoel 43 (2012)

Dit is vastgelegd in het **Besluit van tot wijziging van de kerndoelen van 21 september 2012, Artikel II, kerndoel 43** (Overheid, 2012):

“De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.”

2.2.3 Wetswijziging (2015)

Ook in de **Wet van 4 juni 2015 tot wijziging van enige onderwijswetten in verband met het invoeren van de verplichting voor scholen zorg te dragen voor de veiligheid op school** verplicht de overheid scholen zorg te dragen voor deze veiligheid:

Artikel III. Wijziging wet op het voortgezet onderwijs.

Artikel 3b. Zorgplicht veiligheid op school

1. Het bevoegd gezag draagt zorg voor de veiligheid op school, waarbij het bevoegd gezag in ieder geval:

- a. beleid met betrekking tot de veiligheid voert,
- b. de veiligheid van leerlingen op school monitort met een instrument dat een representatief en actueel beeld geeft, en
- c. er zorg voor draagt dat bij een persoon ten minste de volgende taken zijn belegd:
 - 1°. het coördineren van het beleid in het kader van het tegengaan van pesten, en
 - 2°. het fungeren als aanspreekpunt in het kader van pesten.

2. Onder veiligheid, bedoeld in het eerste lid, wordt verstaan de sociale, psychische en fysieke veiligheid van leerlingen. Scholen moeten zich inspannen om pesten tegen te gaan en zijn verplicht een veiligheidsplan op te stellen (Overheid, 2015).

2.2.4 Wet burgerschapsonderwijs (2021)

Recentelijk is op 1 augustus 2021 **de nieuwe wet voor burgerschapsonderwijs** in werking getreden (VO-raad, 2021). Het vrijblijvende karakter rond burgerschapsonderwijs op scholen is met deze wet veranderd in een verplichting aan scholen om hun leerlingen actief te onderwijzen in o.a. genderdiversiteit en seksuele diversiteit.

Artikel III. Wijziging van de wet op het voortgezet onderwijs.

Artikel 17. Actief burgerschap en sociale cohesie

1. Het onderwijs bevordert actief onderwijs en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:

- a. Het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze op school;
- b. Het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving; en
- c. het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden” (Overheid, 2021).

2.2.5 Leerlijn Burgerschap voor po en vo

De ontwikkelgroep ‘Curriculum.nu’ heeft de eerder genoemde nieuwe wet vormgegeven in de leerlijn ‘**Burgerschap voor po en vo**’. Hierin staat beschreven wat leerlingen moeten kennen en kunnen. Scholen moeten leerlingen wijzen op basisbehoeften, fundamentele rechten, gemeenschappelijkheden, maar ook diversiteit, waarbij het ontwikkelen van begrip en empathie voor elkaar voorop staat (Curriculum, 2022); “De school dient als oefenplaats voor het omgaan met diversiteit en inclusie.” Om hier vorm aan te geven, betreft de school hier de omgeving bij. Leerlingen leren over en ontmoeten mensen met andere achtergronden, mogelijkheden en oriëntaties dan hen vertrouwd zijn. Dit biedt kansen om het empathisch vermogen te versterken”. Het accepteren van diversiteit is dus uitvoerig vastgelegd door de overheid in diverse wetten. Er kan echter een spanningsveld ontstaan wanneer scholen een religieuze achtergrond hebben die minder tolerant is t.o.v. LHBTI-onderwerpen. Hoe moeten deze scholen volgens de overheid hiermee omgaan?

2.2.6 Grenzen stellen, ruimte laten (2021)

Het lijkt misschien alsof de bovenstaande wet voor burgerschapsonderwijs ‘schuurt’ met de vrijheid van onderwijs en de vrije keuze van leermiddelen, zoals vastgelegd in Artikel 23 van de Grondwet Openbaar en Bijzonder Onderwijs (De Nederlandse grondwet, 2008). Met name het botsen van christelijke en islamitische opvattingen met de acceptatie van LHBTI-rechten, zoals vastgelegd in het grondwettelijke non-discriminatie beginsel, is zeer wel denkbaar. Recente voorbeelden hiervan zijn de ‘Nashville-verklaring’, waarin christenen werd gevraagd een verklaring te ondertekenen waarin seksualiteit en het huwelijk uitsluitend werden omschreven als een verbondsrelatie tussen man en vrouw (RTL Nieuws, 2019). Maar ook uit een onderzoek van Pointer blijkt dat veel reformatorische scholen nog steeds in hun online schoolgidsen seksuele relaties tussen twee mensen van hetzelfde geslacht afwijzen (Pointer, 2022). Maatschappelijke vraagstukken over huwelijk,

relatievormen, seksualiteit, geboorteregeling, anticonceptie, normen en waarden en opvoeding moeten op school op een open, respectvolle en verdraagzame manier aandacht krijgen, zoals voorgeschreven door de overheid. Bij onderwijs gebaseerd op een religieuze grondslag is nog te vaak te zien dat de daar heersende schoolcultuur sterk beïnvloed wordt door deze opvattingen. Omdat het beleid van dit soort scholen bij het aannemen van nieuwe leerlingen en docenten kan botsen met onze grondrechten (Huijnk, 2022), legt 'De Onderwijsraad' (OWR) in het advies '**Grenzen stellen, ruimte laten**' in 2021 heel precies uit wat de vrijheid van onderwijs, zoals vastgelegd in **Artikel 23 van de Grondwet Openbaar en Bijzonder Onderwijs** (De Nederlandse grondwet, 2002), inhoudt en waar die vrijheid mogelijk tegen de grenzen van de Nederlandse rechtstaat aanloopt of deze zelfs overschrijdt. De vrije keuze van leermiddelen betekent geen absolute vrijheid. De levensbeschouwing of pedagogische opvattingen van de school mogen nooit ingaan tegen de algemeen heersende maatschappelijke opvattingen over de gelijkwaardigheid van man en vrouw, genderidentiteit, seksualiteit, zedelijk gedrag en seksuele diversiteit. Over het verplichte karakter van het lesmateriaal zegt de OWR (2021):

"Zo hoort vanwege de verplichte, gemeenschappelijke kern in het lesmateriaal te staan dat discriminatie op grond van geslacht, seksuele gerichtheid of genderidentiteit verboden is en dat mensen in Nederland gelijke rechten hebben ongeacht hun geslacht, genderidentiteit of seksuele gerichtheid" (p.53).

Leerlingen moeten dus via het lesmateriaal leren dat er seksuele diversiteit en genderdiversiteit bestaat en dat deze volledig erkend, geaccepteerd en toegestaan worden. De OWR vindt dat het lesmateriaal moet bijdragen aan een veilig schoolklimaat, maar ook duidelijk moet maken dat verdraagzaamheid geldt voor alle leerlingen en dat bijv. geweld tegen LHBTI-jongeren niet toegestaan is (Onderwijsraad, 2021). Religieuze opvattingen en wetten staan dus niet boven de Nederlandse wet.

2.2.7 Aanpassing (nieuwe) Transgenderwet (2022)

Binnenkort zal in de Tweede Kamer het **verzoek tot aanpassing van de transgenderwet** (2014) van minister Dekker van rechtsbescherming worden besproken. Deze wijziging kan verstrekkende gevolgen hebben voor iedereen. Het voorstel is om de deskundigenverklaring die nu nog nodig is bij een aanpassing van het geslacht in een geboorteakte (en daarmee ook paspoort), te laten vervallen. Bovendien zouden kinderen jonger dan 16 jaar via de rechtbank hun geslachtsregistratie zelf aan kunnen laten passen, d.w.z. zonder tussenkomst van een deskundige (Rijksoverheid, 2021). Inmiddels zijn er ook tegenbewegingen actief, zoals het manifest en de petitie Gendertwijfel. Zij geven via radiospotjes blijk van hun zorgen over deze ontwikkelingen. Het is aannemelijk dat deze discussie nog in hevigheid zal toenemen (Gendertwijfel.nl). Het volgende hoofdstuk behandelt het pedagogische belang van een veilige leeromgeving aan de hand van studies en literatuur.

2.3 Pedagogisch klimaat

Een goed pedagogisch klimaat is een veilig klimaat, en een voorwaarde om tot leren te komen. In een klas met een goed pedagogisch klimaat heerst een goede werksfeer en

voelen leerlingen zich veilig. Een leerling die zich niet veilig voelt, komt niet tot leren (Deonderwijsinspectie, z.d.). In dit hoofdstuk wordt aan de hand van literatuurstudie uitgelegd wat een veilige leeromgeving is en waarom dit zo belangrijk is voor een leerling.

2.3.1 Wat zijn kenmerken van een veilig klimaat voor leerlingen?

“School safety is necessary if learning and a healthy development is to flourish.” (Cohen, 2007). Volgens het Nederlands Jeugd instituut wordt onder een veilige leeromgeving verstaan (Nederlands Jeugd Instituut, z.d.): “De omstandigheden waarin iedere leerling en professional zich gerespecteerd en aanvaard weet, ongeacht religie, afkomst of seksuele geaardheid, en waar men gevrijwaard is van ongeoorloofd gedrag en geweld, materieel, psychisch, fysiek (Skiba et al., 2006)”.

Onder ongeoorloofd gedrag en geweld t.o.v. materieel moet worden verstaan; allerlei vormen van vandalisme, zoals het opzettelijk vernielen van spullen van een leerling. Maar ook het beetpakken, inpikken, overgooien en aftrekken van bijv. petjes, tassen en flesjes vallen hier onder. Onder fysiek moet worden verstaan; slaan, duwen, stompen, schoppen, vastpakken, beethouden.

2.3.2 Het belang van een veilige leeromgeving volgens Maslow

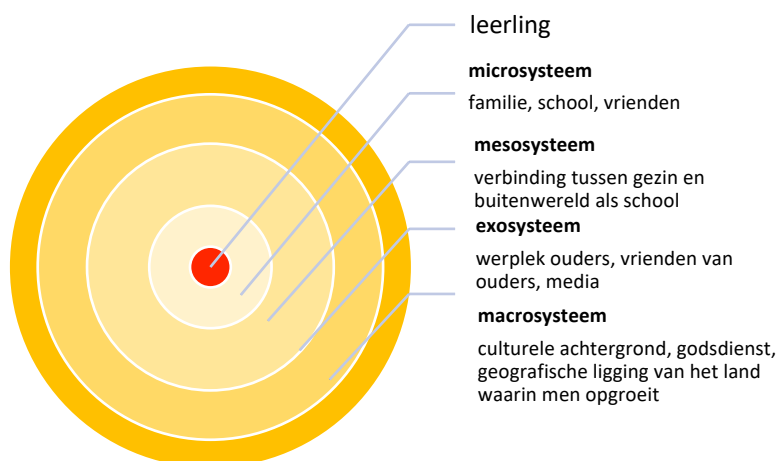
Volgens de piramide van Maslow (afb. 1) staat veiligheid binnen de groep vrijwel aan de basis van de primaire levensbehoeften. De behoefte erbij te horen staat iets daarboven. Als aan deze voorwaarden niet wordt voldaan komt een leerling niet toe aan hogere behoeften, zoals zelfontplooiing (Geerts & Van Kralingen, 2013). Een veilige leeromgeving verhoogt de leerprestaties bij leerlingen, docenten kunnen in zo’n omgeving beter werken (Dwyer et al., 2006).

afb. 1

2.3.3 Het belang van veiligheid in de groep volgens Bronfenbrenner

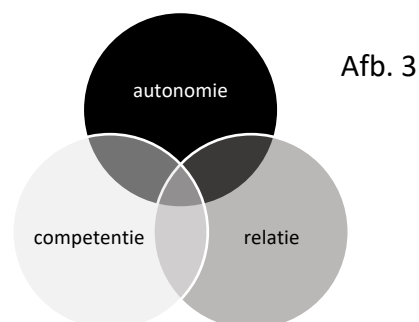
Veiligheid in de groep is van grote invloed op de identiteitsontwikkeling van een leerling. Volgens de 'Ecologische systeemtheorie van Bronfenbrenner' (afb. 2) is de meest directe leefomgeving het 'microsysteem'. Een positieve reactie van deze omgeving zorgt voor een ondersteunend en veilig klimaat waarin jongeren uitgedaagd worden initiatieven te nemen en fouten durven te maken (Van de Wal & De Witte, 2017).

Afb. 2

2.3.4 Een veilig leerklimaat volgens Stevens

Volgens het CAR (of ARC) model van Stevens moet een veilig leerklimaat aan 3 basisbehoeften voldoen; autonomie, competentie en relatie (afb. 3). De relatie van leerlingen onderling, in de klas en in een grotere schoolcontext, moet veilig en voorspelbaar zijn. Hiermee wordt veiligheid in de vorm van fysieke en emotionele veiligheid, bedoeld. Leerlingen moeten het gevoel hebben erbij te horen en er moet onderling respect zijn. Maar ook de relatie met de docent en het andere onderwijzend personeel moet veilig en voorspelbaar zijn, met respect naar de leerling. De docent moet er bovendien op toezien dat de verhoudingen in de klas tussen de leerlingen onderling veilig, voorspelbaar en respectvol blijven. De docent moet dus waakzaam zijn als dit dreigt te veranderen, waardoor het veilige leerklimaat onder druk komt te staan en er feitelijk niet meer geleerd kan worden. Want wanneer leerlingen zich onveilig voelen, door bijv. pesten, gaat hun energie niet in leren maar in 'overleven' zitten (Ebbens & Ettehoven, 2015; Geerts & Van Kralingen, 2018).

Afb. 3

2.3.5 Een veilig leerklimaat volgens Biesta

Volgens de zgn. 'drieslag' van het onderwijs van de pedagoog Biesta, bestaat de functie van het onderwijs naast het overbrengen van kennis (kwalificatie) ook uit de taken socialisatie en persoonsvorming (afb. 4). Socialisatie en persoonsvorming hebben betrekking op de

veiligheid en acceptatie van het individu. Met socialisatie wordt het voorbereiden van een leerling op een toekomstig burgerschap bedoeld. Naast het leren over normen en waarden (hoe ga je met elkaar in de klas en samenleving om?), moeten ook maatschappelijke vraagstukken worden behandeld. Daarbij komen onderwerpen als milieu, politiek en godsdienst aan bod, maar ook de onderwerpen als seksuele diversiteit en genderdiversiteit moeten de aandacht krijgen. Al deze beschouwingen van de samenleving dragen bij aan de persoonsvorming.

Hoe is jouw werkhouding, maar ook jouw houding naar anderen. Hoe denk je over bepaalde onderwerpen en waar liggen jouw voorkeuren en doelen? Volgens de Biesta ligt in het onderwijs nog steeds teveel de nadruk op het aanleren van kennis en vaardigheden (kwalificatie), terwijl socialisatie en persoonsvorming minstens zo belangrijk zijn (Janssen, 2020). Maar als veiligheid zo onmisbaar is om te kunnen leren, hoe is het dan met het veiligheidsgevoel van Nederlandse LHBTI-jongeren op school gesteld?

2.3.6 Het veiligheidsgevoel onder Nederlandse LHBTI-jongeren op school

Veiligheid op school is dus van wezenlijk belang voor jongeren. Hierdoor kunnen ze zich toeleggen op het leren en daardoor beter presteren. Bovendien kunnen ze hun eigen identiteit beter ontwikkelen en zich optimaal ontplooiën. Omdat LHBTI-jongeren anders lijken te zijn dan de groepsnorm, is voor hun van cruciaal belang om een veilige omgeving te hebben waarin ze zich te uiten. Diverse organisaties, zoals Movisie, het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en het Nederlands Jeugdinstituut, voeren regelmatig onderzoek uit naar het welzijn van jongeren. In hun onderzoeken vermelden ze ook relevante bevindingen van anderen. Enkele van deze bevindingen zijn:

- 90% van de homoseksuele/lesbische middelbare scholieren voelt zich veilig op school, tegen 98% alle leerlingen (Deen et al., 2018).
- 97,1% van de transgenderleerlingen voelt zich veilig op en rondom school, tegen 95% alle leerlingen (Deen et al., 2018).
- 18% van de Nederlandse jongeren is nooit en 15% zelden open over de eigen LHBTI gevoelens/identiteit (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020).
- 16,4% van de homoseksuele/lesbische scholieren durft op school te vertellen over de eigen seksuele oriëntatie (Deen et al., 2018).
- LHBTI-jongeren voelen zich het meest gediscrimineerd in de media (62 %) en op school (56 %) (Dankmeijer & Schouten, 2013).

Het veiligheidsgevoel van LHBTI-leerlingen wordt dus voor een groot gedeelte bepaald door de houding van klasgenoten en medescholieren t.o.v. LHBTI. Het is dus belangrijk om te weten hoe deze houding van medeleerlingen is.

2.3.7 Hoe kijken leerlingen tegen LHBTI-jongeren aan?

De acceptatie en inclusie van LHBTI leerlingen wordt in belangrijke mate bepaald door medeleerlingen. In 2018 was de acceptatie van LHBT-leerlingen hoger dan in 2015 en deze positieve houding tegenover seksuele en genderdiversiteit neemt ieder jaar toe.

- Het merendeel van de jongeren (77 tot 80%) accepteert homoseksualiteit bij andere leerlingen en docenten (Deen et al., 2018).
- Jongens staan gemiddeld negatiever tegenover homoseksualiteit en gender non-conformiteit dan meisjes (De Graaf et al., 2017).
- Jongeren met een migratie- of religieuze achtergrond hebben gemiddeld vaker een negatieve houding t.a.v. homoseksualiteit en gender non-conformiteit (De Graaf et al., 2017).
- 27% van de jongens en 13% van de meisjes twee zoenende jongens op straat af. 12% van de jongeren keurt twee zoenende meisjes af (De Graaf et al., 2017).
- 18% van de jongeren wil geen vriendschap met een homoseksuele jongen, 13% niet met een lesbisch meisje (Scholte et al., 2016).
- 12% van de leerlingen wil geen les krijgen van een homoseksuele docent, 9,5% niet van een lesbische docent (Deen et al., 2018).
- 45% van de jongeren staat positief tegenover een transgender, 11 procent is negatief (Kuyper, 2015).
- 13,1% van de leerlingen wil niet bevriend zijn met een homoseksuele jongen, 10,7% wil niet met een lesbisch meisje bevriend zijn (Deen et al., 2018).
- 23% van de jongens staat negatief tegenover 'meisjesachtige' jongens, 17% tegenover 'jongensachtige' meisjes. 8% van de meisjes staat negatief tegenover 'meisjesachtige'.
- 30% van de scholieren denkt dat je op school eerlijk kunt uitkomen voor je homoseksualiteit (Deen et al., 2018).

Wanneer gekeken wordt naar de verschillende opleidingen is er een duidelijk verschil in houding van leerlingen t.o.v. LHBT-jongeren waarneembaar (tabel 1):

Houding naar opleidingsniveau	vmbo-B (%)	vmbo-T (%)	havo (%)	vwo (%)
Is positief over homoseksualiteit	48,8	50,3	56,1	70,7
Kan openlijk praten over homoseksualiteit op school	42,5	46,9	57,2	65,2

Tabel 1. Acceptatie LHBTI per schoolniveau (Kuyper, 2017).

Het aantal leerlingen dat positief staat tegenover homoseksualiteit is op het vmbo-B significant lager dan op het vwo. Hoe ervaren LHBTI-jongeren zelf de houding van hun medeleerlingen en de school?

2.3.8 Hoe ervaren LHBTI-jongeren de houding van medeleerlingen en school?

Jongeren brengen veel tijd door op school. Welke ruimte is er op school voor LHBTI-leerlingen om zichzelf te zijn? Want jezelf kunnen zijn is toch een kenmerk van een gezonde leeromgeving? Uit tabel 1 blijkt dat ongeveer de helft van de homoseksuele vmbo-leerlingen

niet openlijk over de eigen homoseksualiteit kan praten. Het niet durven praten over homoseksualiteit kan duiden op een onveilige leeromgeving. Tegen welke problemen lopen LHBTI-leerlingen dan aan op school?

- Lesbische-, homo- en biseksuele leerlingen worden vier keer vaker gepest door leeftijdsgenoten dan heteroseksuele leerlingen (Movisie, 2015).
- Homoseksuele jongens zijn op school minimaal 1 x per maand slachtoffer van verbaal (32,4%), materieel (26,3%), sociaal (27,9%), licht lichamelijk (11,9%), grof lichamelijk (4,7%) en seksueel geweld (18%). 7,6% is slachtoffer van pesten (Deen et al., 2018).
- Lesbische meisjes zijn 1 x per maand of vaker op school slachtoffer van verbaal (33,1%), materieel (7,7%), sociaal (19,2%), licht lichamelijk (5,6%), grof lichamelijk (9,8%) en seksueel geweld (8,9%). 13,8% is slachtoffer van pesten (Deen et al., 2018).
- Transgender leerlingen zijn 1 x per maand of vaker op school slachtoffer van verbaal (23,9%), materieel (10,4%), sociaal (11,7%), licht lichamelijk (8,6%), grof lichamelijk (7%) en seksueel geweld (10%). 1,8% is slachtoffer van pesten (Deen et al., 2018).
- 73% van de transgender jongeren heeft psychische problemen (Keuzenkamp, 2012).
- 43% van de transgender jongeren die 'uit de kast' zijn is slachtoffer van verbaal geweld op school, één op de vijf is slachtoffer van grof lichamelijk geweld (Scholte et al., 2016).
- Homonegativiteit heeft een negatieve impact op de gezondheid (Baams & Bos, 2014; Kuyper, 2015).
- 61% van de LHBTI-jongeren komt niet gedurende de schooltijd uit de kast, maar pas op latere leeftijd (Dankmeijer & Schouten, 2013).
- Lesbische en biseksuele meisjes doen 1,5 x vaker een zelfmoordpoging dan heteroseksuele meisjes. Minderheidsstress wordt genoemd als één van de oorzaken (Felten & Vijlbrief, 2018; Metronieuws, 2020).

Hebben deze problemen misschien ook gevolgen voor jongeren?

2.3.9 Gevolgen van het niet accepteren voor LHBTI jongeren op school

Het effect van het niet accepteren van LHBTI-leerlingen heeft grote gevolgen voor deze jongeren. Zij gaan op school slechter presteren en door stereotype denkbeelden over genders gaan zij slechter over zichzelf denken (Felten, 2017). Een onveilige schoolomgeving verlaagt dus de schoolprestaties. Homonegativiteit heeft een impact op de gezondheid en minderheidsstress verhoogt de kans op een depressie en suïcidale gedachten (Baams, Bos & Jonas, 2014; Felten & Vijlbrief, 2018; Kuyper, 2015; Metronieuws, 2020). Uit onderzoek blijkt dat 61% van de LHBTI-leerlingen pas na de schooltijd uit de kast komt (Dankmeijer & Schouten, 2013). Is dit laatste cijfer zo hoog omdat de school minder LHBTI-inclusief is dan wij misschien denken? Middelbare scholieren krijgen toch seksuele voorlichting op school?

2.3.10 Waardering Nederlandse scholieren van seksuele voorlichting op school

In een Amerikaans onderzoek zegt 78,3% van de leerlingen dat er in de les vrijwel geen aandacht wordt besteed aan LHBT (Pizmony-Levy, 2018). Bij een online onderzoek van het EenVandaag Jongerenpanel onder 550 Nederlandse middelbare scholieren zegt 38% zelfs nooit voorlichting op school gehad te hebben over seksuele diversiteit (Winq, 2016). De gegeven seksuele voorlichting op de middelbare school wordt in een EenVandaag-opiniepanel onderzoek onder mensen tussen de 16 en 34 jaar gewaardeerd met een 5,8. De respondenten geven aan dat de voorlichting vooral gericht was op voortplanting, de werking van het lichaam, soa's en ongewenste zwangerschap. Van alle onderwerpen kwam

genderidentiteit het minst aan bod (De Graaf, 2017; EenVandaag, 2019). In reactie hier op heeft het kenniscentrum Rutgers in 2022 het 'Manifest voor betere seksuele vorming' aan de minister aangeboden. Daarin wordt gepleit voor beter seksuele vorming op scholen met meer aandacht voor o.a. seksuele en genderdiversiteit (Rutgers, 2022).

2.3.11 Diversiteit in leermiddelen op Nederlandse scholen

Leerlingen moeten zichzelf herkennen in lessen, lesmateriaal en de school. Lesboeken en online materiaal dragen in belangrijke mate bij aan hoe kinderen leren kijken naar verschillen in de maatschappij. Leermiddelen waarin de diversiteit van de samenleving zichtbaar is, zijn dus van cruciaal belang voor inclusief onderwijs. Pas dan kan er echt sprake zijn van inclusief onderwijs. Dit stelt ons tot de vraag in hoeverre deze diversiteit zichtbaar is in bijv. de lesmethodes van het Nederlands onderwijs. In 2019 werden alle schoolboeken van de vakken Nederlands en wiskunde uit de brugklas onderzocht op diversiteit. Hieruit bleek dat mannen en vrouwen op een stereotype manier werden afgebeeld en beschreven. Ook kwamen er meer mannen dan vrouwen in de lesboeken voor en met meer verschillende beroepen. Alle personen in de boeken waren heteroseksueel, geen één homoseksueel of lesbisch (Diets & Haan, 2020; Mesman, Van de Rozenberg, Van Veen, Zicha & Groeneveld, 2019). Op welke manier kan een school tolerantie t.o.v. van diversiteit vergroten en zo bijdragen aan een veilig leerklimaat?

2.4 De GSA

Een GSA (Gender Sexuality Alliance) is een groep leerlingen die zich inzet voor de acceptatie van LHBTI. Zij organiseren activiteiten, zoals de Paarse vrijdag, Diversity Day en zijn 'peer to peer'- aanspreekpunt voor jongeren met vragen over LHBTI. Zij vormen letterlijk het diverse gezicht van de school en geven een zeer krachtig signaal af dat de leerling op deze school open kan zijn over seksuele of genderdiversiteit. In Nederland heeft 80% van de middelbare scholen een GSA (COC, 2018). Ook binnen het Candeia College heeft inmiddels een groep leerlingen een GSA, opgezet, maar bij aanvang van dit onderzoek was dit nog niet het geval. De school ondersteunt het idee, maar biedt geen structurele ondersteuning. De GSA drijft uitsluitend op de krachten van drie leerlingen met af en toe wat vrijwillige hulp van een docent. Het hebben van een GSA op school heeft veel positieve effecten, blijkt uit veel onderzoeken.

2.4.1 Het effect van een GSA op school

Naast dat het hebben van een GSA op school het welzijn van LHBT leerlingen verbetert (McCormick, et al., 2014; Toomey et al., 2011; Walls et al., 2010), verhoogt het ook hun schoolprestaties (Toomey & Russell, 2011). Deelnemers van een GSA ervaren bovendien een collectieve kracht (Russell et al, 2009), voelen meer zelfregie en zich meer gehoord. Uit onderzoek op vmbo-scholen met een GSA blijkt dat leerlingen veel sociale steun ervaren door het luisteren naar elkaar, het bieden van hulp en het uitwisselen van 'tips & tricks' (Felten & Vijlbrief, 2018). Uit een analyse van vijftien Noord-Amerikaanse studies van scholen met een GSA blijkt dat er op deze scholen aanzienlijk minder antihomo-geweld voorkomt, er minder antihomo-opmerkingen gemaakt worden en er een hoger veiligheidsgevoel is (Marx & Kettrey, 2016). LHB-leerlingen komen vaker uit de kast op scholen met een GSA en schatten deze scholen homovriendelijker in (Peeters, et al., 2016). Door de aanwezigheid van een GSA maakt de school seksuele diversiteit en genderidentiteit

zichtbaar en open. Dit verhoogt niet alleen de veiligheid voor LHBTI leerlingen, maar geeft een duidelijk signaal dat je op deze school 'anders' mag zijn (Heemelaar, 2019). Maar is een GSA een aangelegenheid van leerlingen alleen, of kan de school hier ook een actieve rol in spelen?

2.4.2 De rol van docenten bij een GSA

Leerlingen ondervinden veel steun van docenten die zich actief bemoeien met een GSA, die homo- en transfobisch geweld en pesten tegengaan, of die oog hebben voor LHBTI en GSA-gerelateerde zaken. Ook lopen GSA's praktisch gezien soepeler als docenten zich actief bemoeien met een GSA. Bovendien straalt zo'n actieve houding van docenten een 'sociale norm' uit (Felten & Vijlbrief, 2018).

2.5 Seksuele diversiteit, cultuur en geloof

Uit 2.2.6 blijkt dat religie en LHBTI-gerelateerde onderwerpen dikwijls op gespannen voet met elkaar staan. Bij leerlingen met een islamitische of christelijke achtergrond kan het bespreken van seksualiteit en diversiteit zeer gevoelig liggen. Opmerkingen als; 'het mag gewoon niet' zijn veelgehoorde argumenten en sluiten de discussie eigenlijk af. Wat moet je daar als docent nou mee? Het is af te raden om je als docent te laten verleiden tot een inhoudelijke discussie over de Koran of de Bijbel. Docenten, maar ook de leerlingen zelf, zijn vaak onvoldoende op de hoogte van religieuze geschriften en dit is ook helemaal niet het doel van deze discussie. De overheid vraagt scholen om leerlingen met elkaar in gesprek te laten gaan en zo verdraagzaamheid t.o.v. elkaars verschillen te bevorderen. Verbinding zoeken i.p.v. uitsluiting van mensen die anders zijn of denken. Een religieuze of culturele ban op bepaalde onderwerpen gaat dan ook lijnrecht in tegen de geest van de wet. Dat neemt niet weg dat enige kennis van de achtergrond van deze jongeren wellicht nuttig is. Waar komt deze afwijzende houding vandaan en welke opvattingen leven er binnen godsdiensten en andere culturen. Enige kennis van culturen en godsdienst geeft de docent wellicht meer inzicht in deze leerlingen.

2.5.1 Islamitische jongeren

De traditioneel-islamitische cultuur is in veel opzichten anders dan de Westerse cultuur. De 'mannenwereld' is meer gescheiden van de 'vrouwenwereld' en waar bij de Westerse cultuur het individu boven alles staat, is het individu bij de islamitische cultuur ondergeschikt aan de familie(eer). Binnen de Turkse en Marokkaanse gemeenschap wordt seksualiteit bij voorkeur in de beslotenheid van het gezin besproken. Zo'n gesprek zal zeker niet met iemand van het andere geslacht gebeuren. Onder islamitische jongeren bestaan twee stromingen; de traditionele, waarin jongeren zoeken naar de traditionele waarden en kenmerken, zoals geloofsbelijdenis en hoofdoekjes. Maar er is ook een meer open stroming, waarin jongeren de westerse cultuur overnemen. Voor jongeren van beide stromingen geldt dat zij tussen twee werelden in zitten, waarbij zij zich zeer bewust zijn van het open karakter waarin het gesprek over seksualiteit in Nederland plaatsvindt. Het brengt sommigen in gewetensnood en enig tact van de docent kan het verschil uitmaken (Heemelaar, 2019). Moslims die homoseksualiteit sterk afwijzen beroepen zich daarbij op het verhaal van Sodom en Gomorra, met name de drie passages uit het verhaal van Lut (Lot). Omdat in deze verhalen homoseksualiteit wordt gebruikt als vorm van onderwerping, geweld en macht, stellen de meer gematigde moslims dat dit niets te maken heeft met homoseksualiteit gebaseerd op de liefde tussen twee mannen. Deze gematigde moslims leggen meer de

nadruk op de tolerantie en respect en voor anderen. Vooral de laatste jaren is een progressieve stroming binnen de islam in opkomst die milder staat tegenover homoseksualiteit. Een voorbeeld hiervan zijn de imams Mushin Hendricks, Daayiee Abdullah en Ludovic-Mohamed Zahed. Zij komen openlijk voor hun homoseksualiteit uit en roepen op tot tolerantie voor LHBTI (RutgersWPF, 2013; Vice, 2014).

2.5.2 Christelijke jongeren

Binnen het christendom zijn al langer progressieve krachten t.a.v. seksualiteit actief. Toch moet onderkend worden dat ook onder christelijke jongeren nog steeds een conservatieve houding tegenover seksuele diversiteit bestaat. Waar het Bijbelse huwelijk geldt als basis van het gezin botst dit niet zelden met seksuele en genderdiversiteit. Homoseksualiteit en het kerkelijke huwelijk gaan slecht samen en homoseksueel contact wordt door de kerk in beginsel niet toegestaan. Er bestaan echter wel christelijk bewegingen die seksuele diversiteit wel accepteren, zoals de vereniging van christelijke homo's en lesbiennes (de CHJC) en de organisatie ChristenQueer. Zij stellen dat LHBTI en christelijke normen en waarden heel goed samengaan (RutgersWPF, 2013; Mijnkerk, 2021).

2.5.3 Ingang voor de discussie

Bij een discussie over vrijheid van seksuele diversiteit en genderdiversiteit kan door de docent ruimte worden gevonden in de eigen verantwoordelijkheid die Allah geeft aan mensen om een goed leven te leiden. Mensen mogen niet over elkaar oordelen, dat recht heeft alleen Allah (Soera 49:11). Het Kennisplatform Integratie & Samenleving geeft in '7 gouden tips voor antidiscriminatie-methodes in het onderwijs' bij tip 2 om verschillende vormen van discriminatie met elkaar te verbinden. Zo kan discriminatie op grond van huidskleur bij het afwijzen van een stageplek worden vergeleken met discriminatie op grond van homoseksualiteit. Jongeren zien deze overeenkomst vaak niet uit zichzelf (Felten & Vijlbrief, 2019). Bij de discussie kan ook gewezen worden op de overeenkomst tussen 'homofobie' en 'islamfobie', geen van beiden is wenselijk. Probeer als docent altijd de nadruk op de dialoog te blijven leggen (Gale, z.d.). Voor scholen of leerlingen met een (orthodox) christelijke achtergrond bestaat het project 'Stil verdriet' van de organisatie 'School en veiligheid'. Hierbij wordt een reeks van mogelijkheden om dit onderwerp te bespreken aangeboden. Zij geven voorlichting, lerarentraining en er zijn lesbrieven beschikbaar. Het christelijk respect voor elkaar is centraal thema in het project. Deelname is gratis (School en veiligheid, 2022).

2.6 Samenvatting

Diversiteit is binnen de natuur een normaal verschijnsel. Dat dit door sommige mensen niet altijd geaccepteerd wordt is cultuur-historisch bepaald. De overheid onderkent diversiteit volledig en verplicht via wetten en kerndoelen dat scholen hun leerlingen respect voor, en kennis over diversiteit m.b.t. geloof, cultuur en seksuele voorkeur bijbrengen. Scholen moeten daarin een actief beleid voeren, ook scholen met een religieuze achtergrond, want de Nederlandse wet staat boven religieuze wetten. Daarnaast verplicht de overheid scholen om voor een veilige omgeving op school te zorgen en het veiligheidsgevoel onder leerlingen periodiek te monitoren. Het niet kunnen uiten van je seksuele geaardheid of genderidentiteit door jongeren kan allerlei negatieve gevolgen voor de gezondheid van betrokkenen hebben zoals eenzaamheid, uitsluiting, depressie of suïcidale gevoelens. Een

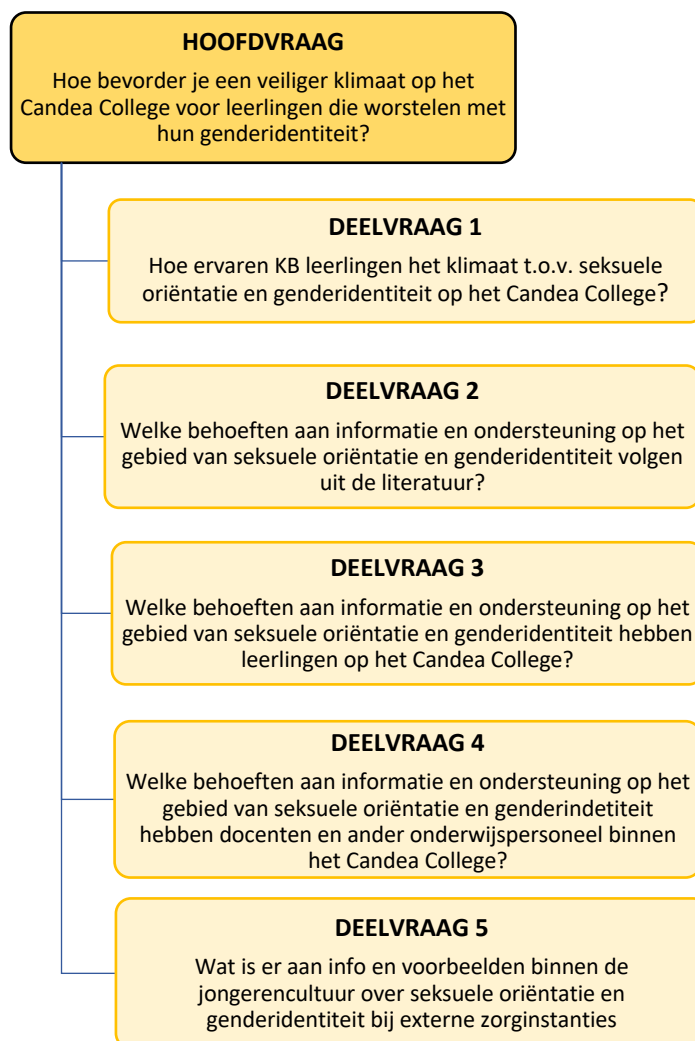
intolerante en onveilige schoolomgeving scheidt een slecht leerklimaat, met slechtere leerprestaties als gevolg. In een onveilige leeromgeving kan een leerling niet goed de eigen identiteit ontwikkelen. Het niet volledig kunnen ontwikkelen van een identiteit kan grote negatieve gevolgen hebben voor het verdere leven van jongeren. Scholen moeten tot het inzicht komen dat elke vorm van onveiligheid een positief leerklimaat in de weg staat. Een GSA kan voor de school een waardevol instrument zijn om inclusie uit te stralen en te bevorderen. Het is belangrijk dat leerlingen bij de organisatie van een GSA niet alleen staan en structurele ondersteuning krijgen van docenten en van school. De opdracht van de overheid is de discussie tussen leerlingen op gang te brengen. De nadruk moet daarbij liggen op respect voor elkaars verschillen vanuit onze democratische waarden, zoals vastgelegd in diverse wetten. De discussie over seksuele diversiteit mag dus niet ontaarden in een discussie over geloof of cultuur. Buitensluiting van groeperingen in de samenleving en op school is onrechtmatig, ongewenst en moet aanleiding zijn tot zorg en aandacht van de school.

3. Onderzoeksdoel en onderzoeksvraag

3.1 Onderzoeksdoel

Het doel van dit onderzoek is om te bepalen hoe het Candea College kan bijdragen aan een veiligere leeromgeving voor leerlingen die worstelen met hun genderidentiteit. Gebleken is dat er vanuit het OT behoefte is aan lesmateriaal hierover, genoemd is een mentor-les. Om het onderwerp te onderzoeken is de hoofdvraag onderverdeeld in deelvragen. Hier volgt een overzicht.

3.2 Hoofdvraag en deelvragen

Tabel 2

4. Onderzoeksaanpak

In de samenleving heeft het onderwijs een belangrijke verantwoordelijkheid met een heel eigen dynamiek. Bij het uitvoeren van dit praktijkonderzoek is rekening gehouden met de schoolvisie, de organisatiestructuur en cultuur, de belangen en de dagelijkse dynamiek (Van der Donk & Van Lanen, 2021). Vanwege o.a. het complexe karakter van het onderwerp is gekozen voor een langlopend praktijkonderzoek.

4.1 Kort- of langlopend praktijkonderzoek

Er is gekozen voor een langlopend praktijkonderzoek omdat het onderwerp gevoelig en complex is, er meerdere problemen bestaan (deelproblemen; zoals religieuze achtergrond, pesten, erbij willen horen, stereotypen etc.), er onvoldoende inzicht in het probleem en de oplossing is en het onderwerp grote impact heeft. Een dergelijk onderzoek vraagt volgens Van der Donk en Van Lanen eigenlijk om extra facilitering zoals geld, tijd of meerdere personen, omdat een complex onderzoek dermate moeilijk in te passen is in het dagelijkse handelen van een docent. Omdat die faciliteiten er niet waren en er ook geen sprake was van een estafetteonderzoek, waarbij verschillende onderzoekstrajecten worden gesplitst over verschillende personen (Van der Donk & Van Lanen, 2021), duurde de uitvoering van het onderzoek erg lang. Voor het praktijkonderzoek is een uitgebreide literatuurstudie en veldonderzoek uitgevoerd. Bij praktijkonderzoek wordt vaak gebruik gemaakt van zowel 'kwantitatief' als 'kwalitatief onderzoek'. De keuzes die hierin gemaakt zijn worden nader uitgelegd in [4.3.1](#).

4.2 literatuurstudie

Om een eerste inzicht in het onderwerp te krijgen is een 'verkennde literatuurstudie' naar genderidentiteit gedaan (Van de Donk & Van Lanen). Het inlezen gaf een eerste indruk van de verschillende aspecten van het onderwerp en diende tevens voor het schrijven van H2 Het 'theoretisch kader'. Hierbij is het volgende onderzocht:

- Wat is genderdiversiteit, relevante begrippen en wat betekenen gebruikte termen (zie [2.1 Diversiteit](#))?
- Hoe is de acceptatie en bescherming van genderdiversiteit in de wet verankerd (zie [2.2 Wetgeving](#))?
- Waarom is acceptatie van diversiteit belangrijk voor leren en daarom voor het onderwijs ([2.3 Pedagogisch klimaat](#))?

Met het bestuderen van literatuur kon deelvraag 2 worden beantwoord. De literatuurstudie diende tevens als verkenning voor de onderzoeksvragen; t.w. welke onderzoeksvragen zijn geschikt voor het onderzoeksdoel van het praktijkonderzoek? Wijst de literatuur misschien andere, geschiktere vorm dan de mentor-les uit voor het kiezen van een beroepsproduct? In deze fase zijn deelvragen ontworpen om zo tot beantwoording van de hoofdvraag te kunnen komen. Het lezen van relevante literatuur gaf ook ideeën veldonderzoek op school.

4.3 Veldonderzoek

Het veldonderzoek bestond uit twee enquêtes (enquête 1 aan collega's & enquête 2 aan leerlingen), diverse interviews binnen de school (met leerlingen, docenten, mentoren, OOP, orthopedagogen) en interviews met deskundigen van organisaties buiten de school (**bijlage 3**).

4.3.1 De enquête

Een enquête is een zeer geschikte manier om in korte tijd een grote groep deelnemers te benaderen. Deze zgn. 'kwantitatieve onderzoeken' zijn in dit praktijkonderzoek twee keer gebruikt (Van der Donk & Van Lanen, 2021):

- **Enquête 1** onder collega's (**bijlage 1**) is een vragenlijst met 'open vragen' om data te verzamelen over ervaringen, aanpak, ideeën en behoeftes van collega's m.b.t. dit onderwerp. Dit om meer inzicht in de situatie in de klas te krijgen, vanuit het perspectief van de docent. De enquête is ingeleid tijdens een teamvergadering met uitleg over het onderwerp, doel en lengte en is daarna via email in het team verspreid. Na enkele weken is een herinneringsmail gestuurd. Om **enquête 1 (bijlage 1)** voor te bereiden zijn eerst laagdrempelige 'lerarenkamer-gesprekken' met verschillende collega's gevoerd. Hierbij is gevraagd naar ervaringen, wensen en aanpak van docenten. Ervaringen en ideeën van leerlingen konden nog niet meegewogen worden, omdat deze groep op dat moment nog 'onzichtbaar' was (Van der Donk & Van Lanen, 2021).
- **Enquête 2** onder leerlingen, (**bijlage 2**) is een vragenlijst waarbij gekozen is voor gesloten vragen met meerdere keuzemogelijkheden. Voor deze vorm is gekozen om de leerlingen heel gericht te kunnen bevragen en ook gericht te kunnen laten antwoorden, met zo min mogelijk ruimte voor grappen of niet mee doen. De methode van de enquête verschaft waardevolle cijfers over ervaringen, kennis en heersende opvattingen binnen de klassen, waarmee inzicht in de grootte van de actuele situatie op school kon worden verkregen. Bovendien is het analyseren hiervan minder arbeidsintensief dan open vragen. Door gebruik te maken van de app Socrates konden leerlingen de vragen anoniem en online met de eigen mobiel invullen. Dit maakt de enquête laagdrempelig en binnen de belevingswereld van de leerling. De vragenlijst heeft een logische opbouw (zie tabel 3). De vragen gaan van algemeen naar persoonlijker en vragen naar de gevoelens en ideeën van de leerling zelf en over de omgeving. De vragen zijn eenduidig geformuleerd, zonder vaktermen, dubbele ontkenningen, dubbele vragen en met slecht één antwoordmogelijkheid per vraag. **Tabel 3** geeft de (logische) opbouw in blokken weer (Van der Donk & Van Lanen, 2021):

vraag	inhoudelijk
1, 2, 3, 4, 5, 6	Vragen over het veiligheidsgevoel en jezelf kunnen zijn op school, ook als je seksueel of genderdivers bent?
7, 8 en 9	Vragen naar de seksuele en genderdiversiteit van leerlingen of twijfels daar over.
10, 11, 12, 13, 14	Vragen over de mening van leerlingen over LHBTI-leerlingen en docenten.
15, 16	Vragen over het gebruik van 'homo' als scheldwoord.
17, 18,	Vragen over stereotype ideeën over mannelijk en vrouwelijk.
19, 20	Vragen over hoe leerlingen zichtbaar homoseksueel gedrag ervaren.
21	Controlevraag om het antwoord op vraag 19 en 20 te kunnen plaatsen.

22, 23, 24	Vragen over pesten en mishandeling vanwege seksuele voorkeur of genderidentiteit.
25, 26	Vragen over depressieve gevoelens.
27, 28, 29, 30, 31	Vragen over de houding van docenten, mentoren t.o.v. LHBTI, ingrijpen bij pestgedrag en poesten van de docent zelf
32, 33, 34, 35	Vragen over de informatieverstrekking voor school over seksuele en genderdiversiteit.

Tabel 3 Opbouw vragen enquête 2

4.3.2 Voorbereiding enquêtes

Het concept van de vragenlijst van **enquête 2 (bijlage 2)** is een deskundige van Zorgbelang Inclusief voorgelegd. Zij heeft de lijst beoordeeld op aspecten als duidelijkheid, relevantie en woordkeus. Haar ideeën en verbeteringen zijn in de vernieuwde vragenlijst verwerkt. Deze aangepaste vragenlijst is vervolgens getest op een collega, daarna op twee jongeren van 17 en 18; één met en één zonder LHBTI achtergrond. Zij hebben de vragenlijst kritisch bekeken en de werking van de app/enquête getest. De uiteindelijke vragenlijst is voorgelegd aan zeven klassen onderbouwklassen KB (Van der Donk & van Lanen, 2021).

4.3.3 Tijdens de enquêtes en interviews

Voor het afnemen van de enquêtes en interviews is steeds eerst het doel en de lengte gemeld. Bij **enquête 2** onder leerlingen (**bijlage 2**) is het anonieme karakter van de enquête benadrukt, dit verhoogt de betrouwbaarheid van de gegeven antwoorden. Tevens zijn sommige gebruikte termen voorafgaand aan de enquête aan de leerlingen uitgelegd. Tijdens de enquête werden op verzoek enkele enquêtevragen verduidelijkt en zijn individuele vragen van leerlingen beantwoord (Van der Donk & Van Lanen, 2021).

4.3.4 Narratieve interviews

De interviews 1 t/m 6, 8, 9, 10 zijn narratieve interviews met expert-leerlingen en expert-docenten (allen LHBTI ervaringsdeskundig), waarbij de geïnterviewde gestimuleerd werd om het eigen verhaal te vertellen. Door een 'kwalitatief onderzoek' wordt de inbreng van de geïnterviewde vergroot en geeft de geïnterviewde misschien onverwachte waardevolle informatie. Deze interviews gaven veel data en inzicht in het praktijkprobleem met soms onverwachte informatie, zoals de pesterijen bij de gender-neutrale wc (**interview 2, bijlage 3**, zie [5.1.5](#)). Bij deze gesprekken werden slechts korte vragen gesteld, uitsluitend om het gesprek op gang te houden of informatie te verduidelijken (Van der Donk & Van Lanen, 2021). Bij veel gesprekken is de vraag gesteld wat de geïnterviewde in een mentor-les zou willen zien (deelvraag 4, zie [5.1.7](#) en deelvraag 5, zie [5.1.9](#)).

4.3.5 Sneeuwbalmethode

Bij het praktijkonderzoek is gedurende het literatuuronderzoek, maar ook tijdens de narratieve interviews veelvuldig gebruik gemaakt van de 'sneeuwbalmethode'. Hierbij vond dataverzameling plaats op basis van eerder verzamelde informatie, zonder dat vooraf een duidelijk pad is uitgestippeld. Hierdoor volgde het onderzoek a.h.w. zijn eigen weg en gaf het zelf aan in welke richting het zich bewoog. Mede daardoor zijn diverse betrokkenen, zo nodig, meerdere malen bevraagd.

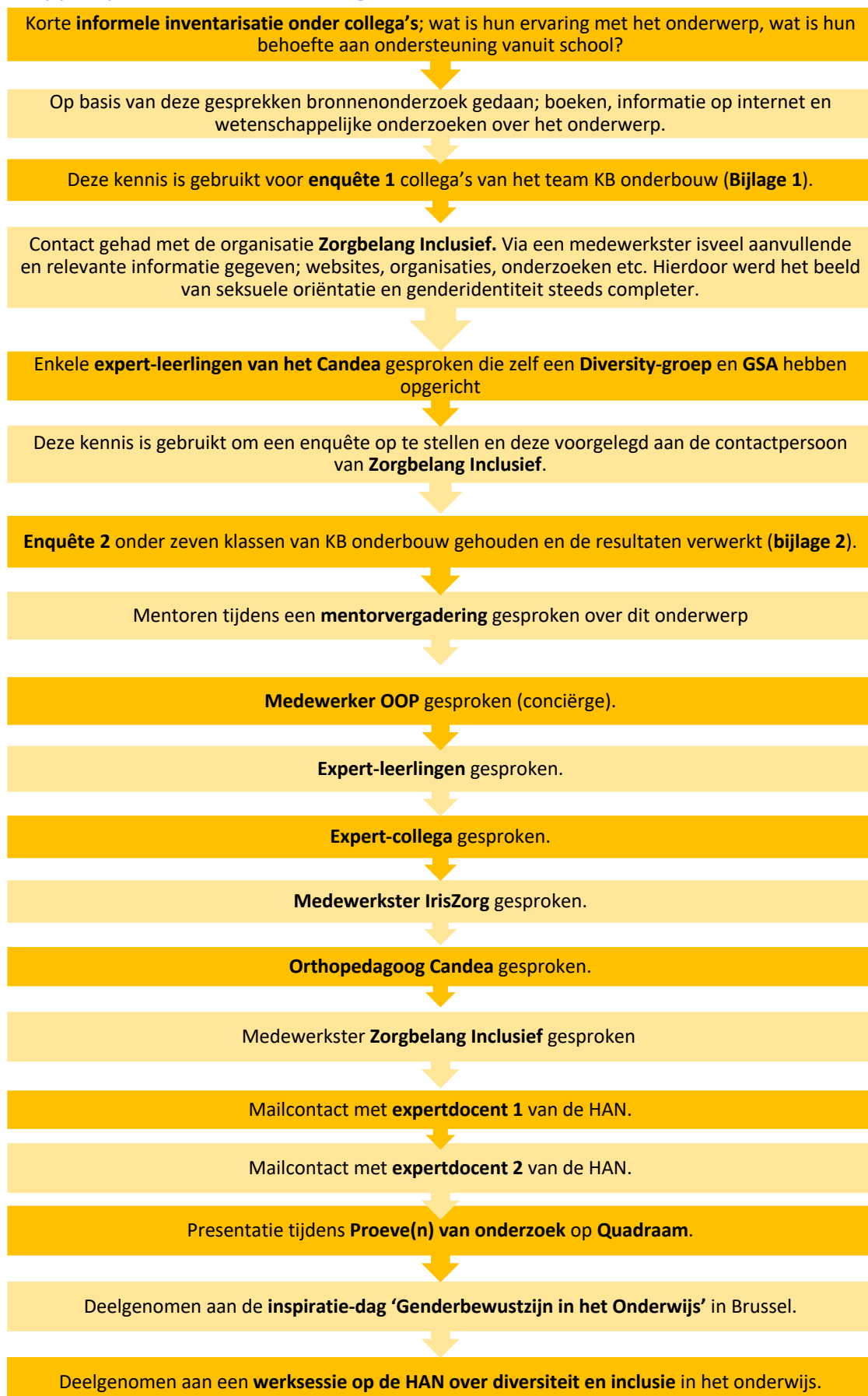
4.5 Cross-sectioneel en longitudinaal onderzoek

Tijdens het praktijkonderzoek is enige keren cross-sectioneel onderzoek gedaan, waarbij op één moment veel data verzameld is. Voorbeelden hiervan zijn **enquête 1** onder collega's, (**bijlage 1**) en **enquête 2** onder leerlingen (**bijlage 2**). Andere momenten werd longitudinaal onderzoek gedaan, waarbij leerlingen en docenten op verschillende momenten in de tijd werden geïnterviewd (**interview 1 & 6, bijlage 3**). Dit vaker interviewen van betrokkenen verhoogt de betrouwbaarheid van het praktijkonderzoek (Van de Donk & Van Lanen, 2021).

4.6 Privacy

In het kader van ethisch handelen zijn de namen van betrokkenen geanonimiseerd. Dit om de privacy van de respondenten te waarborgen. Vanwege de mogelijkheid tot anonieme deelname en zo de privacy van leerlingen te waarborgen is bij **enquête 2** (zie [4.3.1](#), **bijlage 2**) voor Socrates gekozen (Van der Donk & Van Lanen, 2021). Een overzicht van de gesprekken met betrokkenen is te vinden in **bijlage 3**.

4.7 Stappen proces dataverzameling

4.8 Onderzoeksmethoden

Hier volgt een overzicht van welke bronnen en dataverzamelmethode(n) (per deelvraag) zijn ingezet en waarom deze bron is geraadpleegd. De resultaten van de gesprekken, enquêtes en literatuurstudie zijn te vinden in het [Hoofdstuk 5 Resultaten, deelconclusies en ontwerpeisen](#).

4.8.1 Deelvraag 1

Deelvraag 1 | Hoe ervaren KB leerlingen het klimaat t.o.v. seksuele oriëntatie en genderidentiteit op het Candea College?

	Methode van dataverzameling	Instrument voor dataverzameling	Onderzoeksgroep	Data-analyse
Interview 13	Bevragen	Gestructureerd interview	Medewerker van 'Zorgbelang Inclusief'	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Enquête 2	Bevragen	Vragenlijst met gestructureerde vragen (meerkeuzevragen)	7 klassen KB met 119 leerlingen	Aantallen en percentages berekenen

Verantwoording:

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden is een enquête onder de leerlingen van zeven onderbouw klassen KB, in totaal 119 leerlingen (**enquête 2, bijlage 2**) afgenomen. Deze klassen zijn representatief voor het klimaat op de onderbouw KB t.o.v. LHBTI leerlingen. Leerlingen konden hun ervaringen anoniem delen. De vragen zijn eerst door een deskundige van Zorgbelang bekeken waarna veranderingen zijn aangebracht. De enquête werd anoniem en online via de app Socrative afgenomen (zie [4.3.1](#)).

Interview 13 (bijlage 3): Gesprek met medewerker van Zorgbelang Inclusief

Zorgbelang Inclusief is een organisatie die zich inzet voor een inclusieve samenleving met kantoren in Arnhem en Rotterdam. Doel van het gesprek was om de vragenlijst (**enquête 2, bijlage 2**) met een deskundige van Zorgbelang Inclusief door te nemen en eventuele aanpassingen aan te brengen.

Enquête 2 (bijlage 3): Socrative vragenlijst aan zeven onderbouwklassen KB

Doel van de vragenlijst was om inzicht te krijgen in:

1. het veiligheidsgevoel van de leerlingen op de onderbouw KB van het Candea .
2. de voorkeuren, meningen, tolerantie, vooroordelen die onder jongeren op school leven.
3. de behoefte aan informatie en ondersteuning op het gebied van seksuele diversiteit en genderdiversiteit op het Candea.
4. De waardering over de school en de rol van docenten m.b.t. seksuele en gendervraagstukken.

Analyse vond plaats op basis van een tabel met cijfers (**bijlage 2**).

4.8.2 Deelvraag 2

Deelvraag 2 | Welke behoeften aan informatie en ondersteuning op het gebied van genderidentiteit volgen vanuit de literatuur?

	Methode van dataverzameling	Instrument voor dataverzameling	Onderzoeksgroep	Data-analyse
Wetgeving	bestuderen	Minder gestructureerd	De overheid Overheid.nl	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Veilig klimaat	bestuderen	Minder gestructureerd	De onderwijsinspectie, z.d. Ebbens & Ettekoven, 2015 Handboek voor de leraar, Geerts & van Kralingen, 2013. Cohen, 2007. NJI, z.d.	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Religie en cultuur	bestuderen	Minder gestructureerd	Heemelaar, 2019 Gale, z.d.	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Meer informatie over diversiteit	bestuderen	Minder gestructureerd	Pizmony-Levy, 2018 EenVandaag, 2019 Winq, 2016	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
GSA	lezen	Minder gestructureerd	Felten & Vijlbrief, 2018; Peeters, et al., 2016; Toomey & Russell, 2011).	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren

Verantwoording:

Via een eerste oriëntatie is informatie verzameld over het onderwerp op internet, in boeken en specifieke onderzoeken over seksuele oriëntatie en seksuele en genderidentiteit. Op basis van verdieping van het literatuuronderzoek is het theoretisch kader (H2) samengesteld en kon deelvraag 2 worden beantwoord. Gedurende het hele praktijkonderzoek is steeds verdiepende literatuurstudie ingezet voor informatie.

4.8.3 Deelvraag 3

Deelvraag 3 | Welke behoeften aan informatie en ondersteuning op het gebied van seksuele oriëntatie en genderidentiteit hebben leerlingen op het Candea College?

	Methode van dataverzameling	Instrument voor dataverzameling	Onderzoeksgroep	Data-analyse Er is bij deze gesprekken niet altijd sprake van een bijlage waarin het instrument (interviewleidraad) is opgenomen.
Interview 1	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Twee van de oprichters van de Diversity groep en GSA van Candea	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 2	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Drie expert-leerlingen	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 3	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Twee expert-leerlingen	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 4	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Een expert-leerling	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 5	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Twee expert-leerlingen	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 6	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Drie expert-leerlingen	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren

Verantwoording:

Voor de beantwoording van deelvraag 3 zijn meerdere expert-leerlingen geraadpleegd. Met expert-leerlingen worden leerlingen die zich voelen behoren tot de groep LHBTI-leerlingen en wellicht zelf hiermee worstelen bedoeld. Zij hebben ervaring met acceptatie/buitsluiting en LHBTI-gerelateerde vraagstukken op het Candea. Wellicht hebben zij ideeën, oplossingen of nieuwe invalshoeken m.b.t. dit onderwerp. Bij alle interviews is gekozen voor een minder gestructureerd en narratief interview zodat zij zoveel mogelijk hun eigen verhaal kunnen vertellen. Daarmee wordt een completer beeld over het onderzoeksonderwerp verkregen.

Interview 1 & 6 (bijlage 3): gesprek met leerlingen/oprichters Diversity groep en GSA

Deze leerlingen zijn de oprichters van de GSA en de drijvende krachten achter de Diversity groep op het Candea. Zij zijn uitgenodigd om kennis te maken en te vertellen hoe zij op het idee zijn gekomen om een GSA op te richten. Zij kunnen waardevolle informatie en ervaringen hebben over LHBTI in het algemeen en op deze school.

Interview 2 (bijlage 3): Gesprek met drie expert-leerlingen

Dit zijn drie expert-leerlingen; twee zijn lesbisch/biseksueel en één is genderdivers. Deze leerlingen worstelen zelf met de dagelijkse reacties van medeleerlingen en docenten. Welke ervaringen, problemen en ideeën kunnen zij delen?

Interview 3 (bijlage 3): Gesprek met twee expert-leerlingen

Dit zijn expert-leerlingen uit de eerste klas; Eén leerling is lesbisch en één leerling is in transitie. Deze leerlingen worstelen zelf met de dagelijkse reacties van medeleerlingen en docenten. Welke ervaringen, problemen en ideeën kunnen zij delen?

Interview 4 (bijlage 3): Gesprek met één expert-leerling

Deze expert-leerling is biseksueel en worstelt zelf met de dagelijkse reacties van medeleerlingen en docenten. Welke ervaringen/problemen/ideeën kan zij delen?

Interview 5 (bijlage 3): Gesprek met twee expert-leerlingen

Deze expert-leerlingen zijn lesbisch. Deze leerlingen worstelen zelf met de dagelijkse reacties van medeleerlingen en docenten. Welke ervaringen, problemen en ideeën kunnen zij delen?

4.8.4 Deelvraag 4

Deelvraag 4 | Welke behoeften aan informatie en ondersteuning op het gebied van seksuele oriëntatie en genderidentiteit hebben docenten en ander onderwijspersoneel binnen het Candea College?

	Methode van dataverzameling	Instrument voor dataverzameling	Onderzoeksgroep	Data-analyse
Enquête 1	Bevragen	Gestructureerde enquête (open vragen)	Docenten afdeling KB	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren?
Interview 7	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Orthopedagoog school	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 8	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Mentoren	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 9	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Expert-collega	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 10	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Medewerker OOP	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren

Verantwoording:

Docenten en OOP hebben dagelijks met leerlingen te maken. Zij zien leerlingen buiten de klas en kunnen waardevolle informatie geven over het onderwerp. Wat zijn hun ervaringen? Via een enquête met open vragen en minder gestructureerde gesprekken is geprobeerd om informatie te verzamelen (**bijlage 3**). Met deze data wordt mogelijk deelvraag 4 beantwoord.

Enquête 1 (bijlage 1): Korte enquête in het docententeam

Het stellen van open vragen verschaffen informatie over de ervaringen van collega's met seksuele en genderdiversiteit in de klas. Doel is om te achterhalen welke behoefte aan ondersteuning bestaat op dit gebied. Alle docenten van de afdeling zijn benaderd, uiteindelijk hebben zeven collega's de vragenlijst teruggestuurd. De vragenlijst (zie [5.4](#) en **Bijlage 1**) bestond uit 6 open vragen

Interview 7 (bijlage 3): Gesprek met de orthopedagoog van school

Zij is onderdeel van het OT en deskundige op het gebied van pedagogiek en dit onderwerp. Het is zeer nuttig met haar over dit onderwerp te spreken. Er is gekozen voor een minder gestructureerd interview omdat daarmee de orthopedagoog een eigen verhaal kan vertellen met misschien verrassende uitkomsten.

Interview 8 (bijlage 3): Gesprek met de mentoren/collega's

Het team is op de hoogte van het onderzoek en heeft destijds meegedaan aan de enquête. Er is nu wat tijd verstreken; wat zijn hun ervaringen inmiddels en wat willen zij graag in een mentor-les? Hierbij gekozen voor een minder gestructureerd interview omdat zij een eigen verhaal kunnen vertellen met misschien verrassende uitkomsten.

Interview 9 (bijlage 3): Gesprek met expert-collega

Deze collega is lesbisch en zelf pas laat (op 24 jarige leeftijd) uit de kast gekomen. Hoe heeft zij haar schooltijd ervaren? Wat heeft zij gemist aan informatie, steun etc. in haar schooltijd? Wat vindt zij belangrijk bij een mentor-les? Er is gekozen voor een minder gestructureerd interview omdat zij een eigen verhaal kan vertellen met misschien verrassende uitkomsten.

Interview 10 (bijlage 3): Gesprek met een medewerker OOP

Medewerkers OOP kennen de leerlingen doorgaans heel goed en zien ze bovendien ook meer in hun 'natuurlijke' omgeving, buiten het zicht van de docenten. Er is gekozen voor een minder gestructureerd interview omdat deze medewerker een eigen verhaal kan vertellen met misschien verrassende uitkomsten.

4.8.5 Deelvraag 5

Deelvraag 5 | Wat is er aan info en voorbeelden binnen de jongerencultuur over seksuele oriëntatie en genderidentiteit bij externe zorginstanties?

	Methode van dataverzameling	Instrument voor dataverzameling	Onderzoeksgroep	Data-analyse
Interview 11	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Medewerkster Iriszorg	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 12	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Medewerkster zorgbelang inclusief	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 14	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Medewerkster zorgbelang inclusief	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 15	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Docent onderwijskunde op de HAN	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren
Interview 16	Bevragen	Minder gestructureerd interview	Docent Engels op de HAN en organisator van de Diversiteitsweek op de HAN	Betekenisvolle tekstfragmenten selecteren

Verantwoording:

Om deelvraag 5 te kunnen beantwoorden is contact gezocht met diverse organisaties en deskundigen. Voor de gesprekken is steeds gekozen voor een minder gestructureerd interview zodat de geïnterviewde een eigen verhaal kon vertellen.

Interview 11 (bijlage 3): Gesprek met Iriszorg

Deze regionale organisatie is gespecialiseerd in allerlei vormen van verslaving, ook onder jongeren en heeft een inloopspreekuur op het Candea. Zij zijn bekend met hoe je jongeren het best bereikt en hebben misschien waardevolle tips.

Interview 12, 13 & 14 (bijlage 3): Gesprek met Zorgbelang Inclusief

Via het OT van Candea is op deze organisatie geattendeerd. Zorgbelang Inclusief is een regionale organisatie die zich inzet d.m.v. het geven van informatie t.b.v. een inclusieve samenleving. Zij geven informatie op scholen en wellicht hebben zij waardevolle informatie, tips of adressen.

Interview 15 (bijlage 3): Gesprek met expert-docent 1 van de HAN

Deze docent besteed veel aandacht aan het onderwerp Diversiteit m.b.t. LHBTI op de lerarenopleiding van de HAN.

Interview 16 (bijlage 3): Gesprek met expert-docent 2 van de HAN

Deze docent Engels op de HAN is medeorganisator van de HAN-Diversiteitsweek.

5. Resultaten, deelconclusies en ontwerpeisen

In dit hoofdstuk worden het doel, de vraagstelling en de hoofdpunten van gesprekken, enquêtes of literatuurstudies per deelvraag vermeld. De resultaten worden vervolgens beschreven in [5.2 Ontwerpeisen en mentoractiviteiten](#). Daar worden de resultaten tevens gekoppeld aan de mentoractiviteiten.

5.1. Resultaten per deelvraag en deelconclusies

Hieronder volgt een overzicht van de resultaten van de deelvragen. Aan het einde wordt per deelvraag een antwoord gegeven in de deelconclusie. Deze deelconclusies komen terug in [hoofdstuk 6](#) bij de beantwoording van de hoofdvraag.

5.1.1 Resultaten deelvraag 1

Deelvraag 1 | Hoe ervaren KB leerlingen het klimaat t.o.v. seksuele oriëntatie en genderidentiteit op het Candea College?

Resultaten enquête 2 (bijlage 2)

Hoe veilig voelen leerlingen zich op het Candea KB	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rond de 90% voelt zich veilig op school en in de klas en zegt hier zichzelf te kunnen zijn. ▪ 16% durft op deze school niet uit te komen voor de seksuele voorkeur. ▪ 10% durft op deze school niet uit te komen voor de eigen genderidentiteit. ▪ 30% ziet wel eens pestgedrag tegen leerlingen vanwege LHBTI. ▪ 7,6% is zelf wel eens gepest/buitengesloten vanwege LHBTI. ▪ 5% is wel eens op school geslagen of geschopt vanwege LHBTI ▪ 9,2% is regelmatig somber vanwege LHBTI.
Hoe groot is de LHBTI groep?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 21% valt op het eigen geslacht. ▪ 11% voelt zich niet thuis bij het eigen (geboorte)geslacht. ▪ 17% twijfelt over eigen seksuele voorkeur/genderidentiteit.
Hoe denken leerlingen over LHBTI?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 15,1% van de leerlingen vindt LHBTI niet ok ▪ 26,9% wil niet met een LHBTI-leerling bevriend zijn. ▪ 10,9% wil geen les hebben van een LHBTI docent. ▪ 21% vindt twee zoenende jongens en 20,2% vindt twee zoenende meisjes niet ok (dit tegen 2,5% die een op straat zoenend heterostel niet ok vindt). ▪ 21,8% vindt 'meisjesachtige' jongens, 14,2 vindt 'jongensachtige' meisjes niet ok.
Hoe ervaren leerlingen docenten?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 15,1% vindt dat docenten niet of niet goed optreden bij LHBTI-gerelateerd pestgedrag. ▪ 8% van de leerlingen zegt niet terecht te kunnen bij de docent of mentor met vragen of twijfels over seksualiteit of genderidentiteit. ▪ 4,5% zegt dat docenten en mentor het onvoldoende bespreekbaar maken. ▪ 4,2% wordt wel eens gepest door de docent vanwege LHBTI.
Hoe ervaren leerlingen informatieverstrekking op school?	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 16% vindt dat zij onvoldoende informatie krijgen over seksuele- en genderidentiteit. ▪ 14,3% zou graag meer informatie over LHBTI krijgen. ▪ 68,9% weet niet waar ze (anoniem) op school terecht kunnen met vragen over LHBTI. ▪ 89,9% weet niet wat een GSA is.

Resultaten open vraag	- 'Ik ben non-binair en ik wil niet uit de kast komen voor mijn klas want ik weet gewoon als ik t zeg dan word ik er waarschijnlijk om gepest of geplaagd.'
	- 'Ik ben zelf biseksueel en vind dat er te weinig over wordt gepraat.'
	- 'Meer les over seksualiteit.'
	- 'Ik heb er geen problemen mee, maar ik vind het soms wel vervelend dat ze het heel nadrukkelijk laten weten. Allebei is goed, de mensen die daar iets mee te maken hebben willen wel dat dat beter is dan de andere. Want hun zijn bijzonder zeggen ze. dat is wel irritant.'
	- 'Nee maar tegenwoordig is het wel een trend om anders te zijn.'
	- 'Ik vind het goed dat docenten optreden als leerlingen worden gepest vanwege hoe ze zich voelen.'
	- 'ik kon meeste vragen niet goed beantwoorden omdat er niet veel diversiteit in onze klas zit' (In deze klas blijken drie leerlingen niet uit te durven komen voor hun seksuele voorkeur of genderidentiteit).
	- 'Ik vind het vies.'
	- 'Ik ben het niet eens met deze dingetje.'
	- 'Wat is dit voor een klote lijst ben niet gay.'

Enquête 2 had tot doel om data te verzamelen over:

1. De voorkeuren, meningen, tolerantie, vooroordelen die onder jongeren op school leven.
2. De behoefte aan informatie en ondersteuning op het gebied van seksuele diversiteit en genderdiversiteit op het Candea College.
3. De waardering van leerlingen over de school en de rol van docenten m.b.t. seksuele en gendervraagstukken.
 - Voor de complete vragenlijst en resultaten zie **bijlage 2**
 - Analyse vond plaats op basis van cijfers/percentages (**bijlage 2**).

5.1.2 Deelconclusie 1

Op het Candea KB onderbouw valt één op de vijf leerlingen op het eigen geslacht, ruim één op de tien leerlingen is genderdivers. Toch kunnen zij dit op school niet uiten, ermee experimenteren of ontwikkelen, omdat het klimaat t.o.v. seksueel en genderdiverse leerlingen intolerant en onveilig is. Eén op de zes respondenten durft niet uit te komen voor de eigen seksuele voorkeur en één op de tien respondenten durft niet uit te komen voor de genderidentiteit. Eén op de dertien respondenten is wel eens slachtoffer geweest van buitensluiting of pestgedrag vanwege LHBTI op school, één op de tweeëntwintig van pestgedrag door docenten en één op de twintig leerlingen van fysiek geweld door medeleerlingen. Uit gesprekken met leerlingen (deelvraag 3, zie [5.1.5](#) en [5.1.6](#)) komt een vergelijkbaar beeld naar voren. Volgens één op de zeven de leerlingen treden docenten onvoldoende of niet adequaat op tegen LHBTI-pestgedrag. Deze intolerantie wordt zichtbaar in de volgende cijfers; één op de tien leerlingen wil geen les hebben van een LHBTI-docent, één op de vijf leerlingen vindt twee zoenende jongens of meisjes op straat niet acceptabel en ruim een kwart van de klas wil niet bevriend zijn met een seksueel of genderdiverse leerling. Uitkomen voor je seksuele of genderdiversiteit kan dus betekenen dat een kwart van de klas niet meer met je om wil gaan. Het woord 'homo' en 'gay' wordt veel als scheldwoord gebruikt en bijna de helft van de klas vindt dit acceptabel. Meer dan één op de vijf leerlingen vindt 'meisjesachtige' jongens niet ok en heeft duidelijk een beeld van wat 'jongensachtig' zou moeten zijn. Dit duidt op stereotypering en vooroordelen. Een reden tot zorg is dat bijna één op de tien leerlingen zegt regelmatig somber te zijn vanwege

LHBTI. Het lijkt er op dat er op de onderbouw KB van het Candea weinig plaats is voor ‘afwijkend’ gedrag, terwijl ‘diversiteit’ juist de norm zou moeten zijn. Intolerantie en een onveilige sfeer t.o.v. LHBTI nodigt leerlingen niet echt uit om uit de kast te komen en staat daarmee haaks op inclusief onderwijs. Informatie over en bewustwording van stereotypen is belangrijk bij het bespreken van diversiteit. Leerlingen hebben behoefte aan meer informatie over seksuele en genderdiversiteit. Bijna driekwart van de leerlingen weet momenteel niet waar zij met vragen over dit onderwerp terecht kunnen op school. Een GSA zou hierin een belangrijke rol kunnen spelen, hoewel 89,9% van de leerlingen zegt niet te weten wat een GSA is. Als de school hier meer aandacht aan zou geven zou dat snel en relatief eenvoudig winst opleveren. Ondersteuning van een GSA vraagt meer inspanning van school, maar levert de school ook veel op (zie [2.4 De GSA](#)).

5.1.3 Resultaten deelvraag 2

Deelvraag 2 | Welke behoeften aan informatie en ondersteuning op het gebied van genderidentiteit volgen vanuit de literatuur?

Literatuuronderzoek

Wat zegt de literatuur over diversiteit?

- Gender en geslacht zijn niet hetzelfde (zie [2.1.1](#)).
- Er zijn meer geslachten dan man/vrouw o.a. Syndroom van Turner (zie [2.1.2](#)).
- In welke mate wordt onze gender bepaald door de natuur of door de omgeving? (zie [2.1.3](#)).
- Er is een breed spectrum van seksuele en genderdiversiteit (zie [2.1.6](#)).
- Mensen zijn niet persé volledig hetero- of homoseksueel, maar er zijn gradaties en tijdelijke periodes, bijv. de pubertijd (zie [2.1.8](#)).
- Diversiteit is normaal en komt net zo goed ook in de dierenwereld voor (zie [2.1.9](#)).
- De problemen van transgenders is vergelijkbaar met de problemen van homoseksuele, lesbische en biseksuele mensen (zie [2.1.10](#)).

Wat zegt de wetgeving over informatieverschaffing en veiligheid?

- Een leerling mag op grond van artikel 1 van de grondwet niet gediscrimineerd worden vanwege seksuele of genderidentiteit (zie [2.2.1](#)).
- De school heeft via kerndoel 43 en de wet burgerschapsonderwijs de plicht leerlingen te leren over elkaars verschillende opvattingen en leefwijzen en te leren respectvol om te gaan met o.a. seksuele diversiteit en andere verschillen (zie [2.2.2](#) en [2.2.4](#)).
- De school heeft de zorgplicht voor veiligheid op school en pesten aanpakken en dit beleid monitoren (zie [2.2.3](#)).
- De Onderwijsraad stelt ondubbelzinnig dat vrijheid van onderwijs geen absolute vrijheid betekent en onderwijs gebaseerd op religieuze opvattingen seksuele en genderdiversiteit niet mag afwijzen en zelfs verplicht is hun leerlingen te onderwijzen hierover. Dit lesmateriaal moet tevens bijdragen aan een veilig schoolklimaat en dat geweld tegen LHBTI jongeren niet is toegestaan (zie [2.2.6](#)).
- De werkgroep Curriculum.nu stelt dat “*De school dient als oefenplaats voor het omgaan met diversiteit en inclusie.*” (zie [2.2.5](#)).

Wat is volgens de literatuur een veilig pedagogisch klimaat?

- De behoeftepiramide van Maslow laat zien ([2.3.2](#)) dat een veilige leeromgeving noodzakelijk is om goed te kunnen leren (Geerts & van Kralingen, 2013).

	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Stevens stelt in zijn drie basisbehoeften dat voor een veilig leerklimaat (2.3.4) de docent er op moet toezien dat leerlingen respectvol en voorspelbaar met elkaar omgaan. Leerlingen (en docenten) moeten op een respectvolle manier met diversiteit omgaan (Ebbens & Ettekoven, 2015; Geerts & Van Kralingen, 2018). ▪ Volgens de ecologische systeemtheorie van Bronfenbrenner (2.3.3) is het microsysteem van vrienden en school van grote invloed op de ontwikkeling van de identiteit (Van de Wal & De Witte, 2017). ▪ Biesta stelt in zijn drieslag van het onderwijs (2.3.5) dat de school de functie heeft van socialisatie; het leren van normen en waarden waarbij seksuele diversiteit en genderdiversiteit aandacht moeten krijgen. De functie persoonsvorming moet volgens hem meer aandacht krijgen (Didactiefonline, 2020).
<p>Welk effect heeft een GSA?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De aanwezigheid van een GSA op school heeft een positief effect op het welzijn van leerlingen. Er worden minder antihomo-opmerkingen gemaakt, er is minder antihomo-geweld, wat het veiligheidsgevoel verhoogt en leerlingen komen er vaker uit de kast, wat gunstig is voor hun identiteitsontwikkeling (zie 2.4 en 2.4.1). ▪ Docenten moeten een sociale norm uitstralen door homo-en transfobisch geweld tegen te gaan en meer oog hebben voor LHBTI-onderwerpen. Een actieve rol van de docent binnen een GSA is aan te raden (zie 2.4.2) en versterkt deze sociale norm nog meer (Felten & Vijlbrief, 2018; Peeters, et al., 2016; Toomey & Russell, 2011).
<p>Welke invloed mogen cultuur & religie hebben op het bespreken van LHBTI-onderwerpen?</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Een religieuze of culturele achtergrond van een leerling mag het bespreken van LHBTI-onderwerpen nooit in de weg staan (zie 2.5). Het geven van informatie over seksuele diversiteit en genderdiversiteit is wettelijk bepaald, het discrimineren op grond van geloof, cultuur, fysieke beperking is daarin verboden, dus een ban op het onderwerp is onrechtmatig (Gale, z.d., Heemelaar 2019). ▪ Het is de uitdaging voor de docent om de verbinding tussen al deze verschillende jongeren te zoeken. Met elkaar in gesprek gaan en elkaars verschillen respecteren is de manier om deze verbinding te vinden (Gale, z.d., Heemelaar 2019).

5.1.4 Deelconclusie 2

Om deelvraag 2 te kunnen beantwoorden is er een literatuurstudie uitgevoerd. Uit de literatuur blijkt dat LHBTI heel 'natuurlijk' is en onze opvattingen over stereotypen en LHBTI cultuur-historisch bepaald zijn. De wetgever laat geen ruimte voor onduidelijkheid wat betreft het recht op seksuele en genderdiversiteit, ook in het onderwijs. Discriminatie in welke vorm dan ook is verboden. Scholen hebben de verantwoordelijkheid om een veilige leeromgeving te creëren en zijn verplicht om leerlingen te informeren over seksuele en genderdiversiteit. Bovendien zijn scholen verplicht om leerlingen respect voor elkaars verschillen bij te brengen. Veel pedagogen en psychologen beschouwen een veilige leeromgeving als een basisvoorwaarde om te kunnen leren. Een GSA is een zeer geschikte manier om het veilige klimaat op school te vergroten, en de ondersteuning van school en docenten is daarbij onmisbaar. Docenten moeten proberen om verbinding tussen jongeren tot stand te brengen, zelfs wanneer er sprake is van verschillende culturele en religieuze achtergronden. Deze aspecten moeten aan bod komen in de mentor-les.

5.1.5 Resultaten deelvraag 3

Deelvraag 3 | Welke behoeften aan informatie en ondersteuning op het gebied van seksuele oriëntatie en genderidentiteit hebben leerlingen op het Candea College?

Narratieve gesprekken

Interview 1
(bijlage 3): gesprek met leerlingen/oprichters Diversity groep en GSA.

Doel: Kennismaking

Vraag 1: waarom hebben jullie een GSA opgericht?

Vraag 2: waar lopen jullie tegenaan?

- De Diversity groep en GSA is opgericht omdat de oprichters zelf worstelen met LHBTI en veel last hebben van intolerantie van medeleerlingen sinds hun presentatie over LHBTI tijdens de Engelse les.
- Hoe spreek je een klas aan? 'Beste leerlingen, hallo allemaal'?
- Tijdens seksuele voorlichting ligt nu vooral de nadruk op de fysieke kant van seks en het gebruik van voorbehoedmiddelen. Het zou meer moeten gaan over relaties en vormen van seksualiteit die buiten het 'gangbare' liggen.
- Pestgedrag moet door docenten meer worden aangepakt.

Interview 2
(bijlage 3): Gesprek met drie expert-leerlingen.

Doel: Twee van deze leerlingen zijn lesbisch/biseksueel en genderdivers.

Deze expert-leerlingen kunnen waardevolle informatie en eigen ervaringen over het LHBTI-klimaat op school delen.

Vraag: Waar lopen jullie tegenaan en hebben jullie eventueel oplossingen of ideeën?

- De gender-neutrale wc wordt door hun zeker als gebaar van de school gewaardeerd, maar heeft nog verbetering; regelmatig pestgedrag van medeleerlingen als je van die wc afkomt

Interview 3
(bijlage 3): Gesprek met twee expert-leerlingen

Doel: Eén leerling is lesbisch, de ander in transitie. Hoe ervaren zij de sfeer op school t.o.v. LHBTI?

Vraag: wat vind jij dat in de mentor-les zou moeten?

- In de lessen op school zou aandacht moeten zijn voor genderrollen en stereotypen. Wat is 'mannelijk' en wat is 'vrouwelijk' (kleding, gedrag)? Medeleerlingen hebben hele vaste ideeën daarover, die meebepalen hoe zij op diversiteit reageren.
- Rolmodellen uit de jongerencultuur (Loki uit Marvel = gender-fluide) zijn van belang voor LHBTI-jongeren.

Interview 4
(bijlage 3): Gesprek met een expert-leerling.

Doel: Je kunt inspraak hebben op de inhoud van de mentor-les, wat zou je in de les willen zien?

Vraag: Wat vind jij dat in de mentor-les zou moeten?

- Veel docenten spreken leerlingen nog steeds met de oude naam ('Dead-name') aan als zij al lang 'uit de kast zijn gekomen' m.b.t. genderidentiteit. Ook blijft de oude naam soms lang in het systeem van school staan. Daardoor vergissen docenten zich ook makkelijker.

N.B. Dead-name = de naam die je bij je geboorte mee hebt gekregen, maar bij een andere genderidentiteit veranderd hebt. Vaak is deze bij iedereen onbekend en wordt een transgender a.h.w. 'ontmaskerd'.

Interview 5
(bijlage 3): Gesprek met twee expert-leerlingen.

Doel: Hoe ervaren deze leerlingen het klimaat t.o.v. LHBTI op school?

Vraag 1: Hoe ervaren jullie de sfeer op school t.o.v. LHBTI?

- Er wordt veel gepest door medeleerlingen.

Vraag 2 : wat vind jij dat in de mentor-les zou moeten?

- De nadruk moet liggen op respect voor elkaars verschillen, iedereen hoort erbij (inclusie).

Interview 6
(bijlage 3): Gesprek met drie expert-leerlingen van de Diversity groep.

Doel: Met deze leerlingen is eerder gesproken, hoe gaat het nu met ze? Hoe gaat het met het pestgedrag, hebben de maatregelen geholpen?

Vraag 1: Hoe gaat het met jullie? Hoe gaat het met het pesten?

- De leerlingen zijn zeer actief, hebben het voornemen een enquête onder docenten te doen. Een leerling heeft inmiddels de groep verlaten omdat zij de 'dead-name' van een andere leerling heeft genoemd.
- Het pesten is gebeven, de aanpak van school heeft niet geholpen.
- School zou net als de Albert Heijn ook een 'zerotolerance beleid' t.o.v. pesten moeten voeren.

Vraag 2: Wat moet er volgens jullie in de mentor-les?

- Informatieverschaffing is het belangrijkste o.a. over de GSA.
- Nadruk op respect, jezelf kunnen zijn (een 'Emo-uiterlijk' is hetzelfde als Nike schoenen), je uiterlijk is wat je leuk vindt.
- Deze leerlingen missen structurele ondersteuning van de GSA.

5.1.6 Deelconclusie 3

Leerlingen benadrukken dat informatieverstrekking een belangrijk middel is om seksuele en genderdiversiteit, evenals relatievorming, onder de aandacht te brengen. Ze geven aan dat het gebruik van rolmodellen daarbij van belang is. In de verstrekte informatie moet er aandacht zijn voor seksuele en genderdiversiteit, respect voor elkaars verschillen en het tegengaan van stereotypering. Leerlingen vinden dat de seksuele voorlichting die op school wordt gegeven te eenzijdig is, en er moet meer aandacht komen voor andere vormen en aspecten van seksualiteit en relatievorming. LHBTI-gerelateerd pesten moet strenger aangepakt worden. De school moet ook sneller de 'nieuwe' namen van leerlingen die in transitie zijn aanpassen in de schoolsystemen.

5.1.7 Resultaten deelvraag 4

Deelvraag 4 | Welke behoeften aan informatie en ondersteuning op het gebied van seksuele oriëntatie en genderidentiteit hebben docenten en ander onderwijspersoneel binnen het Candea College?

Enquête 1 & interviews

Enquête 1 (bijlage 1):
Korte enquête in het docententeam

Vragen enquête 1

1. Heb je wel eens te maken met een leerling en genderidentiteit (transgender, homoseksualiteit etc.).
2. Zo ja, reageer je op eigen gevoel, of vind je binnen de school een regie/informatie?
3. Hoe ervaar je de sfeer in een klas, is er ruimte voor andersdenkenden? (m.a.w. durven leerlingen voor hun seksualiteit uit te komen, ook als die niet-hetero is?).
4. Zou je baat hebben bij verzamelde/centrale info. Zou je baat hebben bij lesmateriaal bijv. een mentor-les incl. lijst van Young Adult boeken, films, series, apps. sites etc.
5. Ben je bekend met een GSA? <https://www.gsanetwerk.nl>? Zou een dergelijke community een nuttige aanvulling zijn binnen het Candea?
6. Heb je zelf een opmerking/suggestie?

Antwoorden

- Veel docenten hebben ervaring met LHBTI leerlingen, ook leerlingen die momenteel in transitie zijn of twijfelen over seksuele of

	<p>genderidentiteit. De reactie van klasgenoten is wisselend; soms heel positief, soms minder.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Veel docenten reageren op eigen gevoel, school staat wel open en ondersteunt de gedachte, maar heeft geen centrale aanpak of regie. ▪ Veel docenten denken dat leerlingen aarzelen om hier voor uit te komen, in het bijzonder op het vmbo (niet stoer). Men noemt ook met name het uitschelden van elkaar voor 'homo'. ▪ Veel docenten zeggen baat te hebben bij lesmateriaal. ▪ Geen van de docenten is bekend met een GSA. ▪ Een docent stelt de vraag hoe je leerlingen moet aanspreken in de klas. ▪ Werkgroep mentoraat gaat bezig met sociale vaardigheden, daarin moet dit meegenomen worden.
<p>Interview 7 (bijlage 3): Gesprek met de orthopedagoog van school.</p>	<p>Doel: Wat zijn de ervaringen en ideeën van onze orthopedagoog met leerlingen die worstelen met hun genderidentiteit?</p> <p>Vraag: Wat vind jij dat in de mentor-les zou moeten?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Een veilige leeromgeving staat voorop, is het allerbelangrijkste. Daarin past dit onderwerp als onderdeel van een groter geheel. ▪ Het is een onderdeel van pesten ▪ Belangrijk voor mentoren ▪ Belangrijk als onderdeel van de LEBU-lessen (burgerschap). ▪ Accepteren van verschillen. ▪ Misschien extra aandacht voor leerlingen met een sterk christelijke en niet-Nederlandse achtergrond. ▪ Er is geen nu nog geen vertrouwenspersoon hiervoor, maar die zou er eigenlijk wel moeten komen, met enkele taakuren.
<p>Interview 8 (bijlage 3): Gesprek met de mentoren/collega's.</p>	<p>Doel: Collega's zijn op de hoogte van dit onderzoek. Er is inmiddels wat tijd verstreken; hoe staan zij nu in het onderwerp? Wat zouden zij graag in een mentor-les, waar ze nu inspraak in hebben, zien?</p> <p>Vraag: wat vind jij dat in de mentor-les zou moeten?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Aandacht voor het gebruik onder leerlingen van 'homo' als scheldwoord. Onderwerp positief benaderen, niet moralistisch. ▪ Probleem begint vaak thuis, bij de opvoeding. ▪ Docente biologie behandelt het in de les, maar kan altijd meer.
<p>Interview 9 (bijlage 3): Gesprek met expert-collega.</p>	<p>Doel: Hoe was jouw schooltijd voor jou? Wat heb je gemist?</p> <p>Vraag: Wat zou er in een mentor-les moeten komen? Wat heb jij destijds gemist?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Benader het onderwerp als 'normaal', niet te beladen. ▪ De nadruk moet liggen op respect voor elkaars verschillen, accepteer elkaar. ▪ Zij heeft de klas vertelt dat ze lesbisch is en kreeg positieve reacties, zelfs coming-outs.
<p>Interview 10 (bijlage 3): Gesprek met een medewerker OOP</p>	<p>Doel: Wat is de visie, ervaring van het OOP?</p> <p>Vraag: wat vind jij dat in de mentor-les zou moeten?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Het onderwerp is eigenlijk breder ▪ Respect voor elkaar, accepteer de verschillen. "De Nederlander" als blonde, blanke, hetero etc. bestaat al lang niet meer. Nederlanders zijn divers, er is geen wij-zij. ▪ Turkse leerlingen zijn trots op Turkse vlag, waarom mag je dan niet trots zijn op de regenboogvlag?

5.1.8 Deelconclusie 4

Er is vraag naar lesmateriaal dat aandacht besteedt aan respect voor elkaar en het waarderen van elkaars verschillen, met specifieke aandacht voor het tegengaan van ‘homoschelden’. Ook wordt gevraagd hoe een klas genderneutraal aangesproken kan worden en om tips voor het benaderen van leerlingen met een religieuze achtergrond wanneer het onderwerp LHBTI wordt besproken. Respondenten vinden dat er meer aandacht moet worden besteed aan de GSA. Het creëren van een veilige leeromgeving staat voorop, waarbij pestgedrag wordt gezien als een onderdeel van een groter probleem. Er zou aandacht moeten worden besteed aan dit onderwerp in de mentor-les, LEBU (burgerschapsonderwijs) en sociale vaardigheidstraining. Een vertrouwenspersoon voor deze problematiek is zeer gewenst. Docenten die openlijk uitkomen voor hun eigen seksuele of genderdiversiteit vergroten het begrip en de steun voor LHBTI-leerlingen en vervullen daarmee een belangrijke voorbeeldfunctie.

5.1.9 Resultaten deelvraag 5

Deelvraag 5 | Wat is er aan info en voorbeelden binnen de jongerencultuur over seksuele oriëntatie en genderidentiteit bij externe zorginstanties?

interviews

<p>Interview 11 (bijlage 3): Gesprek met medewerker Iriszorg</p>	<p>Vraag 1: Kun je me jouw ervaringen vertellen van leerlingen die worstelen met hun genderidentiteit?</p> <p>Vraag 2: Heb je tips, ideeën over de mentor-les?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Vraag vooral ervaringsdeskundigen van dezelfde leeftijd. Volwassenen werkt niet. Jongeren moeten zichzelf herkennen, dan werkt het heel goed.
<p>Interview 12 (bijlage 3): Gesprek met medewerker Zorgbelang Inclusief</p>	<p>Van deze medewerkster kreeg ik waardevolle informatie om me in te lezen en informeren in de verkennende fase van mijn praktijkonderzoek;</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Relevante (lokale) organisaties zoals Indifferent Arnhem, GGD School's out Nijmegen (De regenboogdialoog), COC, TNN (Transgender Netwerk Nederland). ▪ Relevante onderzoeken zoals SCP, Movisie ▪ Lesmateriaal in de vorm van series, films boeken voor jongeren zoals 'hij is een zij', 'Love me gender', De Regenboogdialoog, 'Pisnicht - The Movie' van Nicolaas Veul, Confettiregen van Splinter Chabot. ▪ Aanbod van lespakketten, voorlichting door jonge vrijwilligers
<p>Interview 14 (bijlage 3): Gesprek met medewerker Zorgbelang Inclusief</p>	<p>Doel: Heb je suggesties voor de mentor-les?</p> <p>Vraag: Wat vind jij dat in de mentor-les zou moeten?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Veiligheid staat voorop, leerlingen moeten zich veilig voelen in de klas. ▪ De twee hoofdvragen moeten zijn: <ul style="list-style-type: none"> • Hoe voel je je? • Op wie val je? ▪ Mentor-les moet speels zijn, spelvorm, het fysiek kiezen van een antwoord geeft meer energie. ▪ Niet moralistisch, geen waterval van informatie, maar dialoog. ▪ Eén mentor-les is erg mager, misschien goed om het onderwerp te introduceren en bespreekbaar te maken. ▪ Informatieverstrekking is belangrijk; wat is lesbisch, wat is genderidentiteit? ▪ Het is belangrijk om op school niet alleen aandacht te besteden aan de technische handelingen van seks, of de veilig vrijen, maar ook over

<p>Interview 15 (bijlage 3): Gesprek met expert- docent 1 van de HAN</p>	<p>diversiteit en hoe normaal dat eigenlijk is. Er bestaat niet alleen hetero/man/vrouw.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ De GSA zou ondersteuning/hulp vanuit school moeten krijgen. Leerlingen kunnen dit niet naast hun studie en alleen, is ook een vorm van erkenning. Het is niet alleen hun zaak. <p>Doel: Deze docent besteed veel aandacht aan het onderwerp op de HAN lerarenopleiding. Heeft zij ideeën, tips, relevante informatie?</p> <p>Vraag: Mijn afstudeeronderzoek gaat over genderidentiteit en LHBTI waarbij het beroepsproduct een mentor-les zal zijn. Heb jij suggesties, voor de inhoud van een mentor-les?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Bestaande Roze en Paarse activiteiten op school zijn uitstekend. ▪ Het is belangrijk dat docenten gedurende het hele jaar rekening houden met diversiteit in de lesstof; af en toe een ander plaatje dan een standaard gezin. Laat kinderen bijv. een brief schrijven aan een neef die gaat trouwen met zijn vriend. ▪ Meer aandacht naast het stereotype beeld van vader/moeder door andere gezinssamenstellingen en relatievormen. ▪ Niet teveel nadruk hier op leggen, ongemerkt maakt het normaler, wat het zou moeten zijn.
<p>Interview 16 (bijlage 3): Gesprek met expert- docent 2 van de HAN</p>	<p>Doel: Deze docent organiseert elk jaar de Diversiteits-week op de HAN. Zij heeft wellicht ideeën, tips, relevante informatie.</p> <p>Vraag 1: Mijn praktijkonderzoek doe ik naar genderdiversiteit, waarbij beroepsproduct een mentor-les zal zijn. Heb jij tips?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Veel goede informatie van Stichting 'School & Veiligheid' en andere organisaties (zie 5.1.11). ▪ Er is een landelijke trainerspool op het gebied van docenten gezonde relaties en seksualiteit. Zij trainen docenten (zie 5.1.11). ▪ Bestaande evenementen als Paarse Vrijdag zijn goed om het onderwerp onder de aandacht te brengen. <p>Vraag 2: Heb je tips specifiek over leerlingen met een streng religieuze achtergrond?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Geen specifieke ervaring met streng religieuze leerlingen of tips hierover.
<p>Bijeenkomst 2 (bijlage 3): Inspiratie-dag Genderbewustzijn in het Onderwijs te Brussel</p>	<p>Doel: Het verkrijgen van relevante informatie van docenten en scholen in het buitenland.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Stereotypen zijn de basis voor vooroordelen over huidskleur, cultuur, seksuele geaardheid etc. ▪ Besteed al jong aandacht aan stereotypen over man en vrouw. Kinderen moeten een volledig beeld leren van de samenleving, verbreed hun blik, dan snappen zij die samenleving beter. Voorbeeld is een poster voor kinderen over diversiteit (bijlage 5). ▪ Man en vrouw zijn gelijk. Basis is artikel 23 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie. Daarin is de gelijkheid van mannen en vrouwen gewaarborgd, met inbegrip van werkgelegenheid, beroep, en beloning (Fra.europa.eu, 2007). ▪ Jongens en meisjes moeten gelijk worden behandeld, toch is dit niet altijd het geval. Studie in Noorwegen wees uit dat jongens vaker dan meisjes bij de voornaam worden genoemd. Jongens worden actiever begeleid, meisjes worden meer aangemoedigd zelfstandig te werken. ▪ Dit verschil werkt door in hoe wij als volwassene over genderrollen denken; mannelijk personeel van Noorse scholen doen vrijwel geen

‘vrouwenklusjes’ maar technische klusjes, vrouwelijk personeel doen beiden. Personeel licht de moeders inhoudelijk beter in dan de vaders over hun kinderen, daar wordt meer mee ‘gegrapt’.

Vraag: Hoe benader je leerlingen met een streng christelijk of islamitische achtergrond?

- Binnen de Islam en andere religies bestaat er meer nuance en verschil in opvatting dan wij denken, omdat de Islam en de Bijbel niet eenduidig zijn over dit onderwerp.
- Uit de bijeenkomst bleek de roep om verandering, niet alleen in Nederland. De wil om in Europees verband van elkaar te leren en te veranderen is er.

5.1.10 Deelconclusie 5

Om deelvraag 5 te kunnen beantwoorden zijn gesprekken gevoerd met deskundigen van externe organisaties. Volgens veel respondenten staat veiligheid voorop en is informatieverstrekking de sleutel tot wederzijds begrip. Enkele deskundigen geven echter aan dat de doelgroep niet overladen moet worden met informatie. Bovendien moet de verstrekte informatie niet moralistisch zijn, en eventuele ervaringsdeskundigen moeten van dezelfde leeftijd zijn als de leerlingen. Hoewel een mentor-les een logische keuze lijkt, wordt er ook gesteld dat één les te beperkt is. Het onderwerp zou eigenlijk breder aandacht moeten krijgen, bijv. gedurende het hele jaar door middel van bestaande Paarse en Roze activiteiten. In feite zou diversiteit regelmatig in het lesmateriaal moeten worden geïntrigeerd. Bij de mentorlessen is het belangrijk dat ze speels en interactief zijn en dat diversiteit wordt benaderd vanuit de opvatting dat het normaal is. Er moet aandacht worden besteed aan stereotypen en omdat er meer nuance bestaat binnen religies, mag er niet vanuit worden gegaan dat een moslim of christen automatisch anti-LHBTI is.

5.1.11 Informatie

<https://www.schoolnveiligheid.nl/>

<https://indifferent.nl/>

<http://www.rutgers.nl>

<https://seksuelevorming.nl/pool-gastdocenten-trainers/>

5.2 Ontwerpeisen en mentoractiviteiten

Alle verzamelde gegevens uit literatuur-en veldonderzoek zijn weergegeven per deelvraag in [5.1.1](#), [5.1.3](#), [5.1.5](#), [5.1.7](#) en [5.1.9](#) en gebruikt om de bijbehorende deelvraag te beantwoorden (zie [5.1.2](#), [5.1.4](#), [5.1.6](#), [5.1.8](#) en [5.1.10](#)). Deze gegevens zijn vertaald naar ontwerpeneisen, waarbij de relevantie, bruikbaarheid en de frequentie zoals vermeld in de bronnen zijn meegewogen. Deze ontwerpeneisen zijn zichtbaar onder de sectie ‘ontwerpeis’, met daaronder de bijbehorende deelvraag en in welke mentoractiviteit (of aanbeveling) deze ontwerpeis terugkomt. Vervolgens zijn alle ontwerpeneisen genummerd. Onder de sectie ‘verantwoording’ is de bron vermeld, met daarbij aangegeven op welke punten van het interview, de enquête of de bijeenkomst de ontwerpeis is gebaseerd.

Ontwerpeis	Verantwoording
<p>1. In het materiaal moet aandacht zijn voor bestaande schoolactiviteiten.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 2, 3 & 4 • Mentoractiviteit 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 & 20 	<p>Interview 1 – Leerlingen/oprichters GSA & Diversity groep (Deelvraag 3)</p> <p>Interview 15 - Expert-docent 1 van de HAN (Deelvraag 5):</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Meer aandacht voor de Paarse Vrijdag, dit moet het Cande College wellicht groter organiseren.
<p>2. In het lesmateriaal moet gender en seksuele diversiteit aan bod komen.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 2, 3 & 5 • Mentoractiviteit 6, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19 & 20 	<p>Literatuur (Deelvraag 2)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Vanuit wetgeving en kerndoelen bestaat de verplichting aan scholen om informatie over seksuele diversiteit en genderdiversiteit aan leerlingen te geven. ▪ Religieuze achtergrond mag geen belemmering zijn. De wet staat boven geloof, respect voor elkaars verschillen moet inzet zijn. ▪ Middelbare scholieren vinden gegeven informatie onvoldoende en onvolledig (EenVandaag, 2019, Winq, 2016). <p>Interview 1 - Leerlingen/oprichters van de GSA & Diversity groep (Deelvraag 3)</p> <p>Interview 6 - Gesprek met leerlingen van de Diversity-groep (Deelvraag 3)</p> <p>Interview 14 - Gesprek met medewerkster van Zorgbelang Inclusief (Deelvraag 5)</p> <p>Interview 15 - Gesprek met expertdocent 1 van de HAN (Deelvraag 5)</p> <p>Interview 16 - Gesprek met expertdocent 2 van de HAN (Deelvraag 5)</p> <p>Bijeenkomst 2 - Inspiratiedag ‘Genderbewustzijn in het Onderwijs’ (Deelvraag 5)</p> <p>Enquête 2 - Onder zeven klassen KB (Deelvraag 1 & 3):</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Seksuele voorlichting moet niet alleen gericht zijn op binair, meer diversiteit.

3. In het ontwerp moet aan bod komen hoe je elkaar aanspreekt, zowel bij docent en leerling als bij leerlingen onderling (dead-name).

- Deelvraag 3
- Mentoractiviteit 9 & 10

- Ongeveer 15 % van de leerlingen van het Candea KB vindt dat ze onvoldoende informatie krijgt over LHBTI en wil graag meer weten.
- Bijna 69 % van de leerlingen weet niet waar je (anoniem) informatie hierover kunt krijgen.

Interview 1 - Leerlingen van de GSA & Diversity groep (Deelvraag 3)

Interview 3 - Gesprek met twee eerste jaar leerlingen (Deelvraag 3)

Interview 4 (Deelvraag 3)

Enquête 1 - Enquête in het docententeam (Deelvraag 4)

- Docenten weten vaak niet hoe zij een klas neutraal moeten aanspreken. Het zou goed zijn om hier aandacht aan te besteden. Sommige leerlingen willen graag dat docenten de klas aanspreken met 'Beste leerlingen/Hallo allemaal', hoe ligt dat bij jouw klas?
- Omdat het van school soms nog de oude voornaam i.p.v. de nieuwe (gender)naam in het systeem heeft staan, vergissen docenten zich nog vaak. Dit is pijnlijk voor leerlingen die "uit de kast" zijn gekomen.

4. Het lesmateriaal moet informatie bevatten over de GSA .

- Deelvraag 1, 2 & 3
- Mentoractiviteit 14

Literatuur (Deelvraag 2)

Enquête 1 - Korte enquête in het docententeam (Deelvraag 4)

Enquête 2 - Onder zeven onderbouwklassen KB (Deelvraag 1 & 3)

- Literatuur onderstreept het belang van een GSA op school (zie [2.4](#))
- Het OT, docenten en bijna 90 % van alle leerlingen zijn niet bekend met een GSA.

5. Het lesmateriaal moet geen waterval aan informatie zijn, niet moralistisch maar aanleiding geven tot debat.

- Deelvraag 2, 3 & 4
- Alle mentoractiviteiten

- Dit komt bij heel veel respondenten terug. Benader het onderwerp op een positieve manier, ga het gesprek met elkaar aan.

6. In het lesmateriaal moet aandacht komen voor de begrippen 'mannelijk' en 'vrouwelijk'.

- Deelvraag 3 & 5
- Mentoractiviteit 1, 2, 9 & 19

Literatuur (Deelvraag 2)

Interview 5 - Gesprek met twee eerste jaar leerlingen (Deelvraag 3)

Bijeenkomst 2 - Inspiratie-dag Genderbewustzijn in het Onderwijs (Deelvraag 5)

- Genderrollen zijn sterk cultuurbepaald. Zij vormen stereotypen, die de basis vormen in ons denken.
- Ook in veel lesmateriaal is er sprake van stereotypen (zie [2.3.11](#)).
- Kleding of gedrag maakt dat je in het hokje 'mannelijk' of 'vrouwelijk' past, voldoe je niet aan dit beeld, val je er buiten. We denken in rolmodellen.

7. In het lesmateriaal moet aandacht komen voor leerlingen met een religieuze of niet-westerse achtergrond.

Literatuur (Deelvraag 2)

Enquête 1 (Deelvraag 4)

<ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 2, 4 & 5 • Mentoractiviteit 18 	<p>Interview 7 - Gesprek met orthopedagoog Eltensestraat (Deelvraag 4)</p> <p>Interview 10 - Gesprek met medewerker OOP (Deelvraag 4)</p> <p>Bijeenkomst 2 - Inspiratiedag 'Genderbewustzijn in het Onderwijs' (Deelvraag 5)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Religieuze- of culturele achtergrond mag geen belemmering zijn bij het behandelen van het onderwerp seksuele diversiteit. Tact is wel geboden (zie 2.5). ▪ Bij leerlingen met een religieuze en niet-Nederlandse achtergrond komt intolerantie voor LHBTI relatief vaker voor.
<p>8. In het ontwerp moet aandacht komen voor pestgedrag.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 1 & 3 • Mentoractiviteit 11 	<p>Literatuur (Deelvraag 2)</p> <p>Via Artikel III 3b. Zorgplicht veiligheid op school (2015)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Scholen moeten zich inspannen om pesten tegen te gaan en zijn verplicht een veiligheidsplan op te stellen (zie 2.2.3) <p>Interview 1 - Leerlingen van de GSA & Diversity groep (Deelvraag 1 & 3)</p> <p>Interview 2 - Gesprek met drie leerlingen R, M en I over LHBTI (Deelvraag 1 & 3)</p> <p>Interview 7 - Gesprek met orthopedagoog (Deelvraag 4)</p> <p>Enquête 2 – Enquête zeven onderbouwklassen KB (Deelvraag 1 & 3)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ leerlingen noemen pestgedrag binnen en buiten de school. ▪ Leerlingen worden flink gepest met LHBTI, een voorbeeld hiervan is bij de gender-neutrale wc. ▪ 30 % van de respondenten ziet dat er LHBTI-gerelateerd gepest wordt, 7,6 % wordt zelf gepest en 5 % geslagen of geschopt. ▪ 'Pesters' worden volgens 15 % van de gevraagde leerlingen niet of onvoldoende aangepakt door de docenten. ▪ De orthopedagoog stelt dat een veilige leeromgeving het belangrijkste is, daarin past LHBTI-gerelateerd pesten als onderdeel van een groter geheel.
<p>9. In het lesmateriaal moet aandacht komen voor aansprekende voorbeelden uit bijv. films, series, muziek speciaal voor jongeren.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 3 & 5 • Mentoractiviteit 8, 11, 16, 17 	<p>Interview 3 - Gesprek met twee eerste jaar leerlingen (Deelvraag 3)</p> <p>Interview 12 - Gesprek ter kennismaking met medewerkster Zorgbelang Inclusief (Deelvraag 5).</p> <p>Interview 14 - Gesprek met medewerkster van Zorgbelang Inclusief (Deelvraag 5)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Genoemd wordt o.a. het gender-fluide karakter Loki uit de Marvel serie. Maar er zijn heel veel sites en series, films speciaal voor jongeren beschikbaar.
<p>10. In het lesmateriaal moet aandacht komen voor het breder accepteren van elkaars verschillen (positief benaderen). Nadruk op respect voor elkaar.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 1, 3, 4 & 5 	<p>Literatuur (Deelvraag 2)</p> <p>Een veilig leerklimaat is een klimaat waarin men aandacht en respect heeft voor elkaars verschillen (Cohen, 2007; De onderwijsinspectie, z.d.; Ebbens & Ettehoven, 2015; Geerts & Van Kralingen, 2013; NJI, z.d.).</p>

<ul style="list-style-type: none"> • Mentoractiviteit 7, 8, 12, 15, 18, 20 	<p>Interview 5 - Gesprek met twee eerste jaar-leerlingen (Deelvraag 1 & 3)</p> <p>interview 7 - Gesprek met orthopedagoog Eltensestraat (Deelvraag 4)</p> <p>Interview 8 - Gesprek met mentoren/collega's (Deelvraag 4)</p> <p>Interview 9 - Gesprek met collega (Deelvraag 4)</p> <p>Interview 10 - Gesprek met medewerker OOP (Deelvraag 4)</p> <p>Interview 14 - Gesprek met medewerkster van Zorgbelang Inclusief (Deelvraag 5)</p> <p>Interview 15 – Gesprek met expert-docent 1 van de HAN (Deelvraag 5)</p> <p>Interview 16 – Gesprek met expert-docent 2 van de HAN (Deelvraag 5)</p> <p>Bijeenkomst 2 – Inspiratiedag 'Genderbewustzijn in het Onderwijs' (Deelvraag 5)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Veel betrokkenen vinden dat je het onderwerp niet moralistisch, maar positief moet benaderen. Nadruk moet liggen op het accepteren van verschillen tussen mensen.
<p>11. In het lesmateriaal moet gebruik worden gemaakt van verschillende werkvormen.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 2, 3 & 5 • Alle mentoractiviteiten 	<p>Interview 11 - Gesprek met medewerkster Iriszorg (Deelvraag 5)</p> <p>Interview 14 - Gesprek met medewerkster Zorgbelang Inclusief (Deelvraag 5)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Gebruik verschillende werkvormen waarin jongeren spelenderwijs met het onderwerp te maken krijgen. ▪ Laat leerlingen actief wat doen.
<p>12. In het lesmateriaal moet aandacht komen voor ervaringsdeskundigen van dezelfde leeftijd van de leerlingen.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 3 • Mentoractiviteit 4, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17 & 20 	<p>Interview 11 - Gesprek met medewerkster Iriszorg (Deelvraag 5)</p> <p>Interview 12 - Gesprek met medewerkster Zorgbelang Inclusief (Deelvraag 5)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Jongeren identificeren zich meer met leeftijdsgenoten. Via Zorgbelang zijn er jongeren die ervaringsdeskundig zijn en info kunnen geven op scholen.
<p>13. In het lesmateriaal moet aandacht komen voor 'homo' als scheldwoord.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelvraag 1, 3 & 4 • Mentoractiviteit 13, 15 	<p>Literatuur (Deelvraag 2)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Discriminatie op grond van welke vorm dan ook is volgens Artikel 1 van de grondwet verboden (2.2.1). ▪ "Artikel 17. Actief burgerschap en sociale cohesie verplicht de school tot <ul style="list-style-type: none"> c. het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden"(2.2.4). <p>Interview 8: Gesprek met mentoren/collega's (Deelvraag 4)</p> <p>Enquête 1 - Enquête docententeam (Deelvraag 4)</p> <p>Enquête 2 - Enquête zeven onderbouwklassen KB (Deelvraag 1 & 3)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Ongeveer de helft van alle leerlingen vindt 'homo' als scheldwoord kwetsend en onacceptabel ▪ docenten ergeren zich in toenemende mate hier aan.

14. Eén mentor-les is mager, er moet het hele jaar door aandacht zijn voor diversiteit. Laat het ook ongemerkt terugkomen in lesstof.

- Deelvraag 5
- Gekozen voor 20 mentoractiviteiten

Interview 14: Gesprek met medewerker 'Zorgbelang Inclusief' (Deelvraag 5).

Interview 15: Gesprek met expert-docent 1 van de HAN (Deelvraag 4).

Bijeenkomst 2: Inspiratiedag 'Genderbewustzijn in het Onderwijs' (Deelvraag 5).

- Er moet het hele jaar aandacht zijn voor LHBTI zijn, zij vormen een onderdeel van de school, zij ZIJN inclusief in het onderwijs.
- Laat ook eens een homostel in de lesstof voorbij komen, ga niet altijd uit van de stereotypen.

15. Aandacht besteden aan stereotypen en vooroordelen.

- Deelvraag 1, 3 & 5
- Mentoractiviteit 1, 2, 3, 4, 5, 6 & 7

Interview 3 - Gesprek met twee eerste jaar leerlingen (Deelvraag 3)

Bijeenkomst 2: Inspiratiedag 'Genderbewustzijn in het Onderwijs' (Deelvraag 5)

- Er moet aandacht besteed worden aan onze stereotype omdat zij de basis vormen van ons denken over diversiteit.

16. In het materiaal moet ruimte voor leerlingen zijn om met elkaar in discussie te gaan over dit onderwerp.

- Deelvraag 2, 3, 4 en 5
- Alle mentoractiviteiten

Literatuur (Deelvraag 2)

Interview 1 – Gesprek met twee oprichters GSA en Diversity groep (Deelvraag 3)

Interview 8 – Gesprek met mentoren tijdens teamvergadering (Deelvraag 4)

Interview 9 – Gesprek met collega (Deelvraag 4)

Interview 10 – Gesprek met medewerker OOP (Deelvraag 4)

Interview 14 – Gesprek met medewerker Zorgbelang Inclusief (Deelvraag 5)

- Vanuit de wetgeving wordt van scholen verwacht om het onderwerp van seksuele en genderdiversiteit onder de aandacht van leerlingen te brengen en dit met ze te bespreken.
- Het onderwerp moet bespreekbaar worden gemaakt in de klas en aanleiding zijn voor gesprek.

6. Conclusie

Hoe kun je een veiliger klimaat bevorderen op het Candea College voor leerlingen die worstelen met hun genderidentiteit?

Dit praktijkonderzoek ‘Samen anders’ heeft tot doel om na het beantwoorden van de vijf deelvragen ([5.1.2](#), [5.1.4](#), [5.1.6](#), [5.1.8](#) en [5.1.10](#)) tot beantwoording van bovenstaande hoofdvraag te komen. Op basis van dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat de aanpak op twee manieren moet plaatsvinden:

1. Informatie verstrekking.
2. Discussie.

Beiden kunnen worden geïmplementeerd op klasniveau in de mentor-les.

Daarnaast wordt aanbevolen om voor de langere termijn te kiezen voor:

3. Een brede aanpak met een schoolbreed beleid.

1. Informatieverstrekking

Een deel van de leerlingen heeft onbegrip voor de onderwerpen zoals genderidentiteit en seksuele voorkeur. Dit onbegrip wordt veroorzaakt door een gebrek aan kennis en stereotype denkbeelden. Het is daarom cruciaal om voorlichting te geven over diversiteit en stereotypen. Op dit moment worden stereotypen gezien als de norm, terwijl diversiteit eigenlijk de norm zou moeten zijn. Zowel leerlingen (deelvraag 1, zie [5.1.1](#), [5.1.2](#), deelvraag 3, zie [5.1.5](#) en [5.1.6](#)), docenten, de orthopedagoog, OOP (deelvraag 4, zie [5.1.7](#) en [5.1.8](#)) als deskundigen van externe organisaties (deelvraag 5, zie [5.1.9](#) en [5.1.10](#)) erkennen allemaal het belang van informatie. Leerlingen zijn van mening dat de huidige seksuele voorlichting te eenzijdig is en dat er aandacht moet zijn voor seksuele diversiteit. Het kennisinstituut Rutgerstichting ondersteunt dit standpunt door het ‘Manifest voor betere seksuele vorming’ aan te bieden aan de minister (deelvraag 2, zie [2.3.10](#)). Het verstrekken van informatie kan goed plaatsvinden in een mentor-les, maar ook in andere vakken als biologie (als onderdeel van de seksuele voorlichting) en burgerschapsonderwijs (als onderdeel van de ‘diverse samenleving’). Het beroepsproduct van de mentoractiviteiten kan ook worden ingezet in deze lessen. Uit veel onderzoeksresultaten blijkt echter dat één mentor-les niet voldoende is voor dit complexe onderwerp, daarom is gekozen voor meerdere mentoractiviteiten.

2. De (klassikale) discussie

Het is belangrijk dat leerlingen onderling met elkaar in gesprek gaan over het onderwerp genderidentiteit (en aanverwante onderwerpen). Dit moet echter respectvol en constructief gebeuren, daarom is gekozen voor de mentor-les. De mentor kent de klas goed en kan de discussie leiden en naar eigen inzicht invullen. Afwijkende en religieuze opvattingen zijn toegestaan en wellicht waardevol, zolang er naar beide kanten geluisterd wordt. De nadruk moet op verbinding liggen en niet op polarisatie. Waarin kunnen leerlingen elkaar vinden?

3. Brede aanpak op school

Betrokkenen en deskundigen pleiten voor een brede aanpak en noemen daarbij ook diverse andere mogelijkheden die niet direct binnen het bereik van de mentoractiviteiten vallen. Er

wordt dus gepleit voor aanvullende maatregelen naast de mentoractiviteiten in de les. Deze aanvullende maatregelen zijn te vinden in hoofdstuk [8. Aanbevelingen](#).

6.1 Oplossing praktijkprobleem

Dit onderwerp is complex en daarom voldoet niet één oplossing. Daarom moet dit onderzoek gezien worden als de eerste stap in de richting van een uiteindelijke cultuurverandering op school. Het onderzoek geeft inzicht in de vele aspecten van het onderwerp en heeft de tot dan toe vrijwel onzichtbare groep LHBTI-leerlingen zichtbaar gemaakt. Een breed scala aan oplossingen wordt aangeboden; volgens betrokkenen zal een dergelijke brede aanpak leiden tot een tolerantere houding t.o.v. seksueel en genderdiverse leerlingen. Een totale cultuurverandering vergt tijd en inspanning, zoals te vinden is in de discussie en aanbevelingen. Toch zijn er hoopvolle aspecten (zie [7. Discussie](#)).

6.2 Het beroepsproduct

(zie **bijlage 12**) Om het onderwerp in de klas bespreekbaar te maken is gekozen voor twintig mentoractiviteiten met elk een uitgebreide mentorhandleiding met achtergrondinformatie, het doel, de werkvorm, de duur van de activiteit en de gerelateerde ontwerpeis. De activiteiten zijn in delen te gebruiken, zodat de mentor dit desgewenst kan aanvullen met eigen (actueel) materiaal. De activiteiten zijn voorzien van filmpjes en voorbeelden van leeftijdsgenoten en rolmodellen.

6.2.1 Keuze beroepsproduct

“De school signaleert een praktijkprobleem of een ontwikkeling waar ze beter zicht op wil krijgen om erop in te kunnen spelen”(Van der Donk & Van Lanen, 2021). Vanuit dit verzoek is de keuze voor het onderwerp ontstaan. Als beroepsproduct werd verzocht om een mentor-les. “Een onderzoekend houding vormt de basis voor je beroepsuitoefening” (Van der Donk & Van Lanen, 2021, p.26). Omdat een open en kritische houding daar dus bij hoort, is het verzoek van het OT om een mentor-les te ontwikkelen serieus genomen, maar is ook bij het onderzoeken van literatuur en het voeren van gesprekken steeds een open houding geweest naar alternatieve beroepsproducten. Andere vormen zijn besproken met één van de schoolorthopedagogen en daarin werd steeds de behoefte aan een mentor-les herhaald. Bij een praktijkonderzoek is het van belang is om rekening te houden met de bestaande dynamiek en verhoudingen binnen de school (Van der Donk & Van Lanen, 2021). Een andere reden waarom is gekozen voor de mentoractiviteiten is omdat de conclusie van het onderzoek is dat er grote behoefte bestaat aan informatie over genderidentiteit en LHBTI, en een discussie onder leerlingen wordt gezien als de manier om verbinding met elkaar te zoeken. Een groot voordeel van een mentor-les is dat gebruik kan worden gemaakt van het netwerk van mentoren om zo de hele school te bereiken. De aanwezigheid van een mentor is waardevol omdat deze de klas goed kent en het gesprek in goede banen kan leiden. Zo kan dit onderwerp schoolbreed onder de aandacht worden gebracht in de relatief kleine, veilige en vertrouwde omgeving van de klas. Leerlingen kunnen zich niet distantiëren, zoals bij bijv. een Paarse Vrijdag wel kan. Wel is gebleken dat betrokkenen één mentor-les te mager vinden (ontwerpeis 14) en daarom is gekozen voor een breed aanbod van twintig mentoractiviteiten, kant-en-klaar, waaruit de mentor vrij kan kiezen.

6.2.2 Ontwerpen beroepsproduct

Voor het beroepsproduct is gekozen voor een tal van mentoractiviteiten, verschillend in duur, onderwerp en werkvorm. Hierdoor zijn docenten vrijer in het inrichten van de mentorles. Er is meer ruimte om een activiteit aan te passen of aan te vullen met eigen materiaal. De mentoractiviteiten hebben als doel om de discussie tussen leerlingen op gang te brengen; de docent heeft slechts de regie en mengt zich zo min mogelijk in het debat. Bij het ontwerpen en verzamelen van activiteiten is rekening gehouden met de doelgroep (KB). Deze leerlingen kunnen niet lang stil zitten, dus is er gekozen voor actieve werkvormen. De leerling 'doet' iets (ontwerpeis 11), soms door ervaringsgericht leren, soms door een spel. Omdat KB-leerlingen een korte spanningsboog hebben, is het ook belangrijk dat de activiteiten niet te lang duren en snel wisselen. De activiteiten bevatten geen waterval aan informatie en zijn niet moralistisch (ontwerpeis 5). Een activiteit waarin de deelnemer op het verkeerde been wordt gezet, heeft voorkeur; de 'verrassing' verankert zich meer in het geheugen en blijft langer hangen. Veel activiteiten (1, 2, 3, 4, 5, 6 & 7) gaan over stereotypen (ontwerpeis 15), omdat zij de basis vormen van onze denkbeelden over seksuele en genderdiversiteit.

Activiteit 2 - Dit is een praktische, actieve oefening waarin leerlingen op het verkeerde been worden gezet. Leerlingen wordt de indruk gegeven dat ze voorbereidingen treffen voor een activiteit terwijl ze eigenlijk aan de slag volgens stereotype normen; de jongens doen het 'zware werk' en de meisjes het 'opruimwerk'. Waarom is deze rolverdeling zo normaal? Kan het niet net zo goed andersom? Het verdient aanbeveling om minimaal één activiteit over stereotypen te doen.

Activiteit 3 - Deze vorm van ervaringsleren is gebaseerd op een ander stereotype; het beeld dat blijkbaar bestaat van 'de wetenschapper' of 'de spion'. Ook hier is gekozen voor een actieve werkvorm van ervaringsleren, omdat dat leerlingen confronteert met hun eigen stereotype denkbeelden. Je kunt namelijk helemaal niet zeggen hoe een wetenschapper of spion er uitzien. Soortgelijk stereotype-denken vinden we ook terug in ons beeld van wat 'mannelijk' of 'vrouwelijk' is, de zgn. genderrollen. Dit is de kern van het probleem. Het 'winaspect' in deze activiteit maakt het een soort spel en daarmee extra aantrekkelijk.

Activiteit 5 - Dit is weer een werkvorm waarin leerlingen op het verkeerde been kunnen worden gezet door hun eigen stereotypen en genderstereotypen. Daarnaast is het spelelement heel aantrekkelijk voor jongeren, omdat het een online-game is.

De overige activiteiten gaan over seksuele diversiteit en aanverwante onderwerpen als pesten, schelden, cultuur & religie, maar ook over hoe de docent de klas moet aanspreken. De activiteiten zijn aansprekend voor de doelgroep en bevinden zich in de belevingswereld van deze jongeren. Het gebruikte materiaal, zoals video's, muziek, series en films, bevat rolmodellen en ervaringsdeskundigen van dezelfde leeftijd.

7. Discussie

De overheid draagt scholen op een actiever beleid te voeren om LHBTI-inclusief onderwijs in de praktijk gestalte te geven (zie [2.2.4 Wet burgerschapsonderwijs](#)). Ook docenten, jongeren en expertisecentra zoals de Rutgersstichting pleiten voor een completere seksuele vorming op scholen met de aandacht voor diversiteit en seksueel plezier (zie [2.3.10](#)). Daarnaast zijn er nog de huidige ontwikkelingen rond de aanpassingen van de transgenderwet en recente tegenbewegingen zoals Gendertwijfel.nl (zie [2.2.7](#)). Het is niet ondenkbaar dat de discussie omtrent deze transgenderwet in hevigheid zal toenemen, zowel in de media als op school. Scholen hebben nu al te maken met leerlingen die een transitie overwegen of al stappen hebben genomen. Het is een positieve ontwikkeling dat deze groep steeds mondiger wordt, maar daardoor worden scholen ook steeds meer geconfronteerd met openlijke uitingen van transgender leerlingen. Het Candea College is zich hiervan bewust, gezien dit verzoek tot onderzoek. Het is aan te bevelen om na te denken over beleid m.b.t. genderidentiteit. Het onderwerp maakt onderdeel uit van de bredere diversiteit die hoort bij LHBTI-inclusief onderwijs. Een onveilige sfeer waarin klasgenoten worden gepest en buitengesloten zal nooit leiden tot een hechte klas en staat daarmee haaks op de gedachte van diversiteit en inclusief onderwijs. Een deel van de onderbouw KB hoort, vanwege hun seksuele of genderdiversiteit, niet bij de klas. Een ander deel zet zich juist af tegen LHBTI-leerlingen. Hierdoor kan de klas eigenlijk niet als groep functioneren. Dat het onderwerp veel breder is en veel meer aspecten heeft, is duidelijk. Maatschappelijke onderwerpen als pesten, er niet 'bij horen', groepsdruk, stereotypen, genderrollen, respect naar elkaar, uiterlijk en maatschappelijk bewustzijn kunnen niet los gezien worden van dit onderwerp. Het praktijkonderzoek 'Samen Anders' laat zien dat het Candea College op een eenvoudige en laagdrempelige wijze onderling begrip kan vergroten. Door regelmatig bespreken en zichtbaar maken van seksuele en genderdiversiteit, wordt het onderwerp iets van iedereen binnen de school, in plaats van iets wat zich buiten de school afspeelt. Om het draagvlak te vergroten, is het raadzaam om de implementatie via het participatieve model te laten plaatsvinden, d.w.z. in samenspraak met betrokkenen (Van der Donk & Van Lanen, 2021). Gezien het belang van het onderwerp diversiteit en inclusief onderwijs zou de school verder onderzoek moeten doen naar de verhoudingen en opvattingen op de andere opleidingen van het Candea College. Voor het verkrijgen van meer data bij een complex onderzoek is eigenlijk extra facilitering nodig in de vorm van geld, tijd of meerdere personen nodig (Van der Donk & Van Lanen, 2021).

De leerlingenenquête (**enquête 2, bijlage 2**) heeft waardevolle data geleverd over de omvang van de groep seksueel en genderdiverse leerlingen in de onderbouw KB. Als we de leerlingen die twijfelen over hun geboortegeslacht (transgender) en leerlingen die op het eigen geslacht vallen (lesbisch, homo-en biseksueel) bij elkaar optellen, komt dit uit op 30% van alle ondervraagde leerlingen in de onderbouw KB. Het moet echter worden opgemerkt dat we niet met zekerheid kunnen zeggen of dit daadwerkelijk twee afzonderlijke groepen zijn. Het is mogelijk dat sommige leerlingen twijfelen over zowel hun genderidentiteit als hun seksuele voorkeur. Dit is niet ongewoon, omdat twijfelen over identiteit en seksualiteit typisch is voor deze leeftijdsgroep. Als dit het geval is, zou één leerling in beide verschillende groepen worden geteld, waardoor het percentage van 30% lager zou liggen. Nader onderzoek zou wellicht meer duidelijkheid kunnen verschaffen.

Een ander opvallend resultaat is dat de groep seksueel en genderdiverse respondenten even groot is als de groep die aangeeft niet durft uit te komen voor hun seksuele of genderdiversiteit. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat dit dezelfde leerlingen zijn; m.a.w., alle LHBTI-leerlingen in de onderbouw KB durven op school niet uit te komen voor hun seksuele of genderdiversiteit. Ook hier kan nader onderzoek meer inzicht bieden.

Het onderzoek heeft ook positieve inzichten gegeven: negen op de tien leerlingen voelt zich wel veilig in de onderbouw KB van het Candea College. Het aantal geeft mogelijk enigszins vertekend beeld, omdat het vraag 2 in de enquête betrof en leerlingen misschien even op gang komen. Toch geeft ook de overgrote meerderheid van zes op de zeven leerlingen op het vmbo KB Candea aan positief te staan tegenover LHBTI. Dit percentage is zelfs veel hoger dan het landelijk gemiddelde, waar slecht één op de twee vmbo leerlingen positief staat tegenover homoseksualiteit (Kuyper, 2017). Bovendien laat het onderzoek zien dat bijna de helft van de klas (48,7%) het gebruik van 'homo' als scheldwoord niet acceptabel vindt. Deze groep leerlingen kan zich ontwikkelen tot een sterke 'peer to peer'-beweging (P2P), waarbij ze zich uitspreken voor tolerantie t.a.v. LHBTI. Ze zouden hun klasgenoten kunnen uitleggen waarom ze dit onacceptabel vinden door bijv. te wijzen op het effect van afkeuring op medeleerlingen die hierdoor worden geraakt. Deze zgn. 'peers' kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan een verandering op school, waarbij schelden op LHBTI-leerlingen als 'niet-cool' wordt beschouwd. Uiteindelijk moet de school dit alles in gang zetten, maar het feit dat het verzoek voor dit praktijkonderzoek afkomstig is vanuit het OT en de houding van schoolleiding, docenten en OOP, geeft veel vertrouwen in een tolerantere en veiligere leeromgeving.

7.1 QUADRAAM 'Proeve(n) van onderzoek'

Op 30 juni 2022 vond er samen met de andere afstudeerkandidaten een presentatie plaats (**bijeenkomst 1 bijlage 3 & 6**), op het hoofdkantoor van de onderwijsgroep Quadraam, genaamd de 'Proeve(n) van onderzoek'. ([https://quriuz.quadraam.nl/qtime/109/proeve\(n\)-van-onderzoek](https://quriuz.quadraam.nl/qtime/109/proeve(n)-van-onderzoek)). Het centrale thema van de presentaties was 'Hoe dragen de afstudeeronderzoeken bij aan 'Grenzeloos leren: het onderwijs van de toekomst?' Tijdens de presentatie heeft de onderzoeker het verband tussen de acceptatie van diversiteit op school en inclusief onderwijs uiteengezet. Dit onderwerp sluit goed aan bij het thema en de toekomstvisie van Quadraam. Het was bemoedigend om te zien hoe positief dit onderzoeksthema werd ontvangen door de medewerkers van Quadraam. Ook de houding van andere docenten binnen en buiten de school geeft hoop op verandering.

7.2 HAN Werksessie 'Een diverse en inclusieve HAN betekent ...'

Op 1 november 2022 nam onderzoeker deel aan een werksessie op de HAN, samen met studenten en docenten, met als thema diversiteit en inclusie. De HAN heeft als doel gesteld om toekomstige docenten actiever op te leiden op het gebied van inclusie en diversiteit. Op dit moment gebeurt dit nog te weinig en deze werksessie had als doel om de mening van studenten en docenten te peilen over de problemen en mogelijke oplossingen. Naast seksuele en genderdiversiteit wordt er op scholen ook weinig rekening gehouden met leerlingen met een fysieke beperking. De HAN erkende ook dat zij hier nog onvoldoende voldoende op voorbereid zijn. Er zullen meer sessies volgen en de deelnemers worden op de hoogte gehouden.

8. Aanbevelingen

Tijdens het onderzoek zijn veel gegevens verzameld en is er inzicht verkregen in het onderwerp. Veel van deze bevindingen zijn terug te vinden in de mentoractiviteiten, maar betrokkenen dringen ook aan op een bredere aanpak, los van de mentor-les. Deze aanbevelingen zijn:

- Een enquête schoolbreed, om waardevolle data over seksuele en genderdiversiteit binnen het hele Candea College te krijgen. Bij een periodiek (jaarlijks) onderzoek kunnen ook de effecten van getroffen maatregelen gemeten kunnen worden.
- Docenten zouden regelmatig diversiteit in lesstof moeten verwerken. Af en toe een plaatje anders dan het standaard gezin (deelvraag 5, zie [5.1.9](#) en [5.1.10](#)).
- Pest-en grensoverschrijdend gedrag moet net als bij racisme consequent worden aangepakt, 15% van de leerlingen vindt dat dit nu door docenten onvoldoende wordt aangepakt. De overheid verplicht scholen een actief pestbeleid te voeren (deelvraag 2, zie [2.2.3](#)). LHBTI-inclusief onderwijs is niet mogelijk als 'homo-schelden' wordt toegestaan (deelvraag 3, zie [5.1.5](#) en [5.1.6](#)).
- Een herziene, volledige seksuele voorlichting zoals het kenniscentrum Rutgers in 2022 het 'Manifest voor betere seksuele vorming' adviseert (deelvraag 2, zie [2.3.10](#)).
- Het uitbouwen van bestaande activiteiten zoals Diversity, Paarse en Roze dagen (deelvraag 3, zie [5.1.5](#) en [5.1.6](#) en deelvraag 5, zie [5.1.9](#) en [5.1.10](#)).
- Het aanstellen van een vertrouwenspersoon met taakuren (deelvraag 4, zie [5.1.7](#) en [5.1.8](#)).
- Structurele ondersteuning van de GSA & Diversity-groep (deelvraag 2, zie [2.4.1](#) en deelvraag 3, zie [5.1.5](#) en [5.1.6](#)). Dit zorgt voor een veiliger klimaat met minder anti-homogeweld en 'homo-schelden'. Ondersteuning door docenten maakt dat een GSA soepeler loopt, bovendien straalt het een sterk sociale norm uit (deelvraag 2, zie [2.4.2](#) en deelvraag 5, zie [5.1.9](#) en [5.1.10](#)).
- Nodig ervaringsdeskundigen van dezelfde leeftijd uit (deelvraag 5, zie [5.1.9](#) en [5.1.10](#)). Zorgbelang Inclusief heeft zulke vrijwilligers.
- Training van docenten via de lerarenpool (deelvraag 5, zie [5.1.9](#) en [5.1.10](#)).
- https://seksuelevorming.nl/pool-gastdocenten-trainers/?mc_cid=7afb4271f6&mc_eid=998ff6f735
- Meer aandacht voor diversiteit in lesboeken. Al valt dit buiten het directe bereik van de school, de school kan meer zijn stem laten horen. Inclusie is niet alleen een verantwoordelijkheid van scholen, ook leermiddelen moeten diversiteit weergeven en scholen kunnen daarnaar vragen (deelvraag 2, zie [2.3.11](#)).
- Aandacht voor het boek 'Seksuele vorming en diversiteit: Inclusieve burgerschapsvorming op school' van Mathieu Heemelaar (Uitgeverij Countinho, 2019) bevat waardevolle ondersteunende websites, verdiepingsteksten, verwerkingsopdrachten, filmpjes.

Begrippenlijst

aseksueel	Iemand die geen aseksuele aantrekkingskracht voelt bij anderen
binair	Man of vrouw
cis, cisgender & cisseksueel	Mensen die zich prettig voelen bij hun geboortegeslacht
dead-name	De (oude) geboortenaam die bij een genderverandering verdwijnt
Diversiteit & diversity	Seksuele- en genderdiversiteit
gender	Je sociale geslacht
gender bias	Seksisme, discriminatie op grond van iemand's geslacht
gendercreatief	Het geslacht is onbekend en wordt gaandeweg bepaald door de omgeving en de persoon zelf
genderdysforie	Personen die zich niet thuis voelen bij hun (biologische) geboortegeslacht
gender-essentialist statement	Genderrolbevestigend
genderexpressie	Welke genderrol je naar buiten toont (kleding, gedrag etc.)
genderfluïde	Iemand die regelmatig van gender verandert
genderidentiteit	Het gevoel dat iemand heeft bij het eigen lichaam, los van het (biologische) geboortegeslacht
genderneutraal	Niet in het hokje man/vrouw geplaatst
gender non-conform	Niet in lijn met onze verwachtingen van de genderrollen man/vrouw
gendernorm	Wat is 'passend' voor jongens of meisjes volgens de maatschappij
genderscheiding	De neiging van kinderen om eerder contact te zoeken met kinderen van het eigen geslacht
gendersocialisatie	Het gedrag waarvan kinderen denken dat het bij een geslacht hoort
geslacht	Je biologische- of geboorte geslacht (ander woord is 'seks')
GSA (Gender Sexuality Alliance)	Een verbond tussen allerlei seksuele oriëntaties, sekses, gender identiteiten en gender expressies (Bron Gsanetwerk.nl, z.d.)
Hetero normatief	Het idee of de overtuiging dat heteroseksueel de norm in onze samenleving is
Inclusie, inclusiviteit & inclusief onderwijs	Onderwijs voor alle soorten leerlingen, met oog en ruimte voor diversiteit
intersekse	Personen geboren met mannelijke en vrouwelijke geslachtskenmerken
minderheidsstress	Extra stress, druk en buitensluiting door het feit dat je tot een minderheidsgroep behoort
Non-binair	Iemand die zich niet thuis voelt bij de binaire categorie 'man' of 'vrouw'
Panseksueel	Een persoon die verliefd wordt op een karakter ongeacht het geslacht van de andere persoon
Polyseksueel	Iemand die zich aangetrokken voelt tot mensen van meer geslachten
Queer	Anders dan standaard gender of hetero.

seks	Je biologische- of geboorte geslacht (ander woord is 'geslacht')
stereotype	Een vaststaand beeld van een groep mensen (of geslacht) dat niet overeenkomt met de werkelijkheid, maar vaak gebaseerd is op een vooroordeel
transgender	Iemand die als jongen geboren is, maar zich meisje voelt, of andersom
transseksueel	Iemand die een geslachtsveranderende operatie heeft ondergaan

Informatie, media & cultuur LHBTI

Boeken voor leerlingen

Annabel	Kathleen Winter	9789044333923
Aristoteles & Dante ontdekken de geheimen van het Universum	Benjamin Alire Saenz	9789463493505
Confettiregen	Splinter Chabot	9789000370634
De prins en de naaister	Jen Wang (graphic)	9789000305155
Dragman	Steven Appleby (graphic)	9789057592164
Gloei	Edward van de Vendel	9789045124537
Meisje van Mars	Anna Woltz	9789045112930
Noem me Nathan	Catherine Castro (graphic)	9789045125039
Simon vs de verwachtingen van de rest van de wereld	Becky Albertalli	9789049804503
Wereldwijven	P��n��lope Bagieu (graphic)	9789492117700

Boeken voor docenten

Zwijgen is zonde	Rutgers stichting Handleiding voor docenten over het bespreekbaar maken van het onderwerp (bijlage 7)	
Als je maar gelukkig bent	Jessica van Geel & Robbert Blokland	9789038809151
FAQ Gender	Mandy Woelkens & Thorn de Vries	9789463493116
Gender in de blender	Piet Hoebeke	9789463931274
Gender op school	Els Consuegra & Saray Declercq	9782509030993
Het transgenderboek	Joz Motmans & Guy T'Sjoen	9789022336151

Tip: 'Regenboogboeken' zijn boeken waarin seksuele- of genderdiversiteit een rol speelt. Zie de Regenboog 100 op <https://www.hebbaan.nl/de-regenboog-100>

Apps

Jong & Out laagdrempelige ontmoetingsapp voor LHBTI jongeren

Online lesmateriaal voor docenten

Gendi.nl	
P.E.T.S	lesprogramma gericht op pesten en een respectvolle omgang met elkaar
Niet jouw schuld Lief, liever, liefst	Postcastserie over genderstereotypen en seksualiteit lessenserie voor het vak Nederlands waarin leerlingen boekfragmenten voorlezen over seksuele diversiteit (in samenwerking met de Rijksuniversiteit Groningen)
Lesmateriaal per vak	aardrijkskunde, Duits, Engels, economie, muziek, Nederlands, maatschappijleer
Stil verdriet	seksuele diversiteit bespreekbaar maken binnen christelijk onderwijs

Websites

Schoolenveiligheid.nl (Training en pakketten voor docenten):

'Seks op school'	Werken aan seksuele integriteit draagt bij aan het welzijn en de veiligheid van leerlingen en medewerkers
'Waar begin je'	Handleiding voor docenten over seksuele diversiteit
Onderwijsconferentie 'Met alle respect'	samen voor een sociaal veilige school' over seksuele (5 april 2023) diversiteit, seksuele grensoverschrijding, sociale media, pesten etc.

Kletskaartjes gratis te downloaden om diversiteit te bespreken
(bijlage 8 & 9)

Poster 'Homoschelden' gratis te bestellen, op te hangen in de klas.

Seksuelevorming.nl

- Kosten 6 lesuren 'Leve de liefde' €0,95 per leerling per jaar
- Kosten 6 lesuren 'Be-Loved' €2,25 per leerling per jaar

Indifferent.nl

- Met aangesloten scholen uit de regio gelinkt aan lokale organisaties zoals Rozet en het Filmtheater Arnhem.
- Voor docenten, leerlingen, ouders

Films & series

Anne +	Netflix serie & film
Boy erased	film
Champions	miniserie
Daybreak	Netflix
Elite	Netflix
Everybody's talking about Jamie	film
Heartstopper	serie
I am Jonas	film
Moxie	Netflix
Love Simon	Netflix
Q-Force (animatie)	Netflix
Sex education	Netflix
Super Drags (animatie)	Netflix
The Dreamlife of Georgie Stone	docu Netflix (30 min)
The Prom	film
Your name engraved Herein	Netflix

Magazines

Winq	Winq.nl
-------------	---------

Belangrijke data 2022

Week tegen Pesten	ma 26 t/m vrij 30 september
Coming Out Day	di 11 oktober
Interseks Awareness Day	wo 26 oktober
Week van respect	ma 7 t/m zo 13 november
Paarse Vrijdag	vrij 9 december
Diversity Day	4 oktober

Belangrijke data 2023

Dag tegen racisme en discriminatie	di 21 maart
International Day of Silence (GSA bewustwordingsdag)	vrij 14 april
Internationale dag tegen Homofobie en Transfobie	wo 17 mei
Pride month	juni
Gay Pride Amsterdam	za 29 jul t/m zo 6 aug

Referenties

- Addink, A., Emmen, M. & Felten, H. (2014). *Jong & Anders: Onderzoek naar aandacht voor lesbische, homo- en bi-jongeren, transgenderjongeren en jongeren met een intersekse conditie (LHBTi) in jeugdwelzijn, jeugdzorg en jeugd-(L)VB*. Movisie.nl. Geraadpleegd op 11 januari 2022, van https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2018-06/Onderzoeksrapport_Jong_en_anders%2C_NJi_Movisie_141119.pdf
- Al-ijthad. (z.d.). *Hoeveel sektes zijn er in de islam?* Al-ijthad.com. Geraadpleegd op 20 mei 2022, van <https://al-ijthad.com/nl/belief/how-many-sections-are-there-in-islam.html>
- Artis. (z.d.). *Homoseksualiteit: puur natuur*. Artis.nl. Geraadpleegd 17 december 2021, van <https://www.artis.nl/nl/te-doen-artis/artis-academie/achtergrond/homoseksualiteit-puur-natuur/>
- Atria. (z.d.). *Vrij om te kiezen? Genderstereotypen en de levensloop*. Atria.nl. Geraadpleegd op 18 juli 2022, van <https://atria.nl/nieuws-publicaties/werk-en-zorg/combinatie-zorg-werk/vrij-om-te-kiezen-genderstereotypen-en-de-levensloop/>
- Boer, M., De Looze, M., De Roos, S., Duinhof, E., Kuyper, L., Stevens, G., Ter Bogt, T., Van Dorsselaer, S., Van den Eijnden, R., Visser, D. & Vollebergh, W., (2017). *HBSC 2017 Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland*. Trimbos.nl. Geraadpleegd op 10 januari 2022, van <https://www.trimbos.nl/docs/af1640-gezondheid-en-welzijn-van-jongeren-in-nederland.pdf>
- Baams, L. & Bos, H. (2014). *Gendernonconformiteit, stigmatisering, en psychologisch welzijn van Nederlandse lesbische, homoseksuele, en biseksuele jongeren*. Tijdschriftenvoorseksuologie.nl. Tijdschrift voor seksuologie 2014, jaargang 38, nummer 2. Geraadpleegd op 28 mei 2022, van <https://www.tijdschriftvoorseksuologie.nl/media/k2/attachments/baams-tvs38-2.pdf>
- Baams, L., Grossman, A. & Russell, S., (2015). *Minority Stress and Mechanisms of Risk for Depression and Suicidal Ideation among Lesbian, Gay, and Bisexual Youth*. Ncbi.nlm.nih.gov. Geraadpleegd op 28 mei 2022, van <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4412799/>
- Candea. (2020). *Candea College: huishoudelijk reglement voor leerlingen*. Candea.nl. Geraadpleegd op 24 oktober 2021, van https://www.candea.nl/userfiles/files/2020-2021/definitief_huishoudelijk_reglement_voor_leerlingen.pdf
- Candea (2020). *Candea College: huishoudelijk reglement voor leerlingen*. Candea.nl. Geraadpleegd op 24 oktober 2021, van https://www.candea.nl/userfiles/files/2020-2021/definitief_huishoudelijk_reglement_personeel_voor_MR_augustus_2020.pdf
- Carranza, E. & Prentice, D. (2002). *What women should be, shouldn't be, are allowed to be, and don't have to be: The contents of prescriptive gender stereotypes*. Geraadpleegd op 12 januari 2023, van <https://psycnet.apa.org/record/2002-08257-002>
- Coc. (2018, 19 juni). *WHO schrappt genderdysforie van lijst geestesziekten*. Coc.nl. Geraadpleegd op 6 juli 2022, van <https://www.coc.nl/transgender/who-schrappt-genderdysforie-van-lijst-geestesziekten>
- Coc. (2018, 2 augustus). *Onderzoek: GSA-aanpak op scholen werkt!* Geraadpleegd op 27 mei

- 2022, van <https://www.coc.nl/algemeen/onderzoek-gsa-aanpak-op-scholen-werkt>
- Cohen, J. (2007). *Making your school safe: Strategies to Protect Children and Promote Learning*. Teachers College Press. Researchgate.net. Geraadpleegd op 27 mei 2022, van https://www.researchgate.net/publication/235420517_Making_your_school_safe_Strategies_to_Protect_Children_and_Promote_Learning
- College voor de Rechten van de Mens. (z.d.) *LHBTIQA+*. Mensenrechten.nl. Geraadpleegd op 18 oktober 2022, van <https://www.mensenrechten.nl/themas/lhbtiqua>
- Curriculum. (z.d.). *Grote opdracht: Diversiteit*. Geraadpleegd op 14 januari 2022, van <https://www.curriculum.nu/voorstellen/burgerschap/uitwerking-burgerschap/grote-opdracht/?go-id=338&grote-opdracht=Diversiteit>
- Dankmeijer, P. & Schouten, M. (2013, januari). *Mietjes moeten we niet: Stereotypen over gender en seksuele diversiteit onder jongeren en lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders in Nederland*. Docsity.com. Amsterdam: EduDivers. Geraadpleegd op 4 november 2022, van <https://www.docsity.com/en/stereotypen-over-gender-en-seksuele-diversiteit-onder-jongeren-en-lesbiennes-homo-s-biseksuelen-en-transgenders-in-nederland/7449989/>
- Deen, C., De Wit, W., Golbach, M., Nelen, W., Scholte, R. & Van Druten, L. (2018). *Sociale veiligheid in en rond scholen*. Voion.nl. Geraadpleegd op 14 juni 2022, van <https://www.voion.nl/publicaties/sociale-veiligheid-in-en-rond-scholen/>
- De Graaf, H., Nikkelen, S., Twisk, D., Meijer, S. & Van den Borne, M., (2017). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2017*. Rutgers.nl. Delft, Uitgeverij Eburon. Geraadpleegd op 12 december 2021, van <https://rutgers.nl/wp-content/uploads/2021/09/Onderzoeksboek-Seks-onder-je-25e-2017.pdf>
- De Nederlandse Grondwet.(2002). *Artikel 23: Het openbaar en bijzonder onderwijs*. Denederlandsegrondwet.nl. Geraadpleegd op 21 januari, 2022, van https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/via0hb5jdkzy/artikel_23_het_openbaar%20en_bijzonder
- DeNoon, J., (2011, 5 januari). *Sex reversal: Genetic Women Become Adult Men*. Webmd.com. Geraadpleegd op 27 januari 2022, van <https://www.webmd.com/sexual-conditions/news/20110105/sex-reversal-genetic-women-become-adult-men>
- De onderwijsinspectie.nl (z.d.). *Pedagogisch klimaat*. Onderwijsinspectie.nl. Geraadpleegd op 24 april 2022, van <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwijssectoren/primair-onderwijs/schoolverschillen/pedagogisch-klimaat>
- De Onderwijsraad. (2021, oktober). *Grenzen stellen, ruimte laten: Artikel 23 Grondwet in het licht van de democratische rechtsstaat*. Onderwijsraad.nl. Geraadpleegd op 14 december 2021, van <https://www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen/2021/10/05/grenzen-stellen-ruimte-laten>
- De overheid. (2015, 24 juni). *Staatsblad van het koninkrijk der Nederlanden: Wet van 4 juni 2015 tot wijziging van enige onderwijswetten in verband met het invoeren van de verplichting voor scholen zorg te dragen voor de veiligheid op school*. Deoverheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2022, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2015-238.html>
- De Wit, W., Kroes, G., Nelen, Scholte, R., W., (2016, 12 december). *Sociale veiligheid in en rond scholen*. Docplayer.com. Geraadpleegd op 25 januari 2022, van

- <https://docplayer.nl/105517259-Sociale-veiligheid-in-en-rond-scholen.html>
 Dierenfun. (z.d.). *11 dieren die van sekse kunnen veranderen*. Dierenfun.com. Geraadpleegd op 17 december 2021, van <https://www.dierenfun.com/11-dieren-die-van-sekse-kunnen-veranderen/>
- Diets, F. & Haan, A. (2020). *Culturele diversiteit in lesmethodes Nederlands*. Lt-tijdschriften.nl. Geraadpleegd op 28 mei 2022, van <https://lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/ltm/article/view/2008/1612>
- Dw. (2017, 2 augustus). *10 animal species that show how being gay is natural*. Dw.com. geraadpleegd op 14 december 2021, van <https://www.dw.com/en/10-animal-species-that-show-how-being-gay-is-natural/g-39934832>
- Dwyer, K., Jimerson, S. & Osher (2006). *Safe, Supportive, and Effective Schools: Promoting School Success to Reduce School Violence*. Researchgate.net. Lawrence Erlbaum Associates Inc. Geraadpleegd op 20 januari 2022, van https://www.researchgate.net/publication/292710221_Safe_supportive_and_effective_schools_Promoting_school_success_to_reduce_school_violence
- Ebbens, S. & Ettekoven, S. (2015). *Effectief leren*. Uitgeverij Noordhoff.
- Eenvandaag. (2019, 29 augustus). *Jongeren geven seksuele voorlichting op school een krappe voldoende: 'Soa hier, soa daar, alsof dat het enige is'*. Eenvandaag.avrotros.nl. Geraadpleegd op 29 mei 2022, van <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/jongeren-geven-seksuele-voorlichting-op-school-een-krappe-voldoende-soa-hier-soa-daar-alsof-dat/>
- Endres, N.,(2015). *The Coinage and Dissemination of the Term*. Gbltqarchive.com. Geraadpleegd op 25 januari 2022, van http://www.gbltqarchive.com/ssh/kertbeny_km_S.pdf
- European Institute for Gender Equality (2013). *Synthesis report: A study of collected narratives on gender perceptions in the 27 EU Member States*. Geraadpleegd op 12 januari 2023, van <https://eige.europa.eu/publications/study-collected-narratives-gender-perceptions-27-eu-member-states>
- European union agency for fundamental rights. (2020). *EU-LGBTI II: A long way to go for LGBTI equality*. Fra.europa.eu. Geraadpleegd op 6 september 2022, van https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality-1_en.pdf
- Europees Parlement. (2008). *Genderneutraal taalgebruik in het Europese Parlement*. Geraadpleegd op 12 januari 2023, van https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187106/GNL_Guidelines_NL-original.pdf
- Felten, H., (2022, 17 januari). *Meer praten helpt suicide onder lhbtj-jongeren voorkomen*. Expertquotes.anp.nl. Geraadpleegd op 27 januari 2022, van <https://expertquotes.anp.nl/home/detail/ca5f018c-41a9-4834-a109-bf98ed9b3025/title/meer-praten-helpt-suicide-onder-lhbtj-jongeren-voorkomen>
- Felten, H., & Vijlbrief, A. (2018, augustus). *Samen sterk met een GSA: Onderzoek naar de ervaren baat van GSA's onder LHBT-Leerlingen op het vmbo*. Movisie.nl. Geraadpleegd op 14 mei 2022, van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2018-07/rapport-gsa-onderzoek-2018.pdf>
- Felten, H., & Vijlbrief, A. (2019). *7 gouden tips voor antidiscriminatie-methodes in het*

- onderwijs. Kis.nl. Geraadpleegd op 24 mei 2022, van https://www.kis.nl/sites/default/files/7-tips-discriminatie-onderwijs_0_0_0.pdf
- Forde, S., Peterson, R., Simons, A.B., & Skiba, R., (2006). *The Safe and Responsive Schools Project: A School Reform Model for Implementing Best Practices in Violence Prevention*. Docplayer.nl. Geraadpleegd op 13 mei 2022, van <https://docplayer.nl/11658934-Veilige-leeromgeving-www-nji-nl.html>
- Fra.europa.eu (2007, 14 december). *Handvest van de grondrechten van de Europese Unie*. Geraadpleegd op 16 november, van <https://fra.europa.eu/nl/eu-charter/article/23-de-gelijkheid-van-vrouwen-en-mannen>
- Janssen, F. (2020, 4 maart). *Biesta's drieslag als denkstopper*. Didactiefonline.nl. Geraadpleegd op 4 januari 2022, van <https://didactiefonline.nl/blog/blonz/biestas-drieslag-als-denkstopper>
- Gale. (z.d.). *Seksuele diversiteit in de koran*. Gale.info. Geraadpleegd op 20 mei 2022, van <https://www.gale.info/en/database/reading/seksuele-diversiteit-in-de-koran>
- Geerts, W. & Van Kralingen, R. (2013). *Handboek voor leraren*. (1e druk, 4^e oplage). Uitgeverij Countinho.
- Geerts, W. & Van Kralingen, R. (2018). *Handboek voor leraren*. (2e herziene druk). Uitgeverij Countinho.
- Gendertwijfel. (z.d.). *De nieuwe transgenderwet raakt iedereen!* Geraadpleegd op 8 februari 2023, van <https://gendertwijfel.nl>
- Harvard University. (2016, 2 augustus). *I'm XY and I Know It": Sex Determination Systems 101*. Sitn.hms.harvard.edu. Geraadpleegd op 27 januari 2022, van <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2016/im-xy-know-sex-determination-systems-101/>
- Harari, Y.N (2014). *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Canada, Penguin Random House Company.
- Heemelaar, M. (2019). *Seksuele vorming en diversiteit: Inclusieve burgerschapsvorming op school*. Uitgeverij Countinho, Bussum.
- Historiek. (2021, 12 oktober). *Sjiieten en sjiisme: Stroming binnen de islam*. Historiek.net. Geraadpleegd op 24 mei 2022, van <https://historiek.net/sjiisme-kenmerken-sjiieten/80199/>
- Huijnk, W. (2022, mei). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa 2022*. Scp publicatie: 2022-2. Scp.nl. Geraadpleegd op 17 mei 2022, van <https://www.scp.nl>
- Janssen, F. (2020, 4 maart). *Biesta's drieslag als denkstopper*. Didactiefonline.nl. Geraadpleegd op 17 mei 2021, van <https://didactiefonline.nl/blog/blonz/biestas-drieslag-als-denkstopper>
- Kinsey, A. Pomeroy, W. & Martin, C. (1948). *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia/London: Saunders.
- Kinsey, A., Pomeroy, W., Martin, C. & Gebhard, P. (1953). *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia/London: Saunders.
- Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie: Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren*. Scp.nl. Geraadpleegd op 10 juni 2022, van <https://repository.scp.nl/bitstream/handle/publications/512/Jongeren%20en%20seksuele%20oriëntatie.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kuyper, L. (2017). *Transgenderpersonen in Nederland*. Scp.nl. Den Haag: Sociaal en Cultureel

- Planbureau. Geraadpleegd op 4 januari 2022, van <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2017/05/09/transgender-personen-in-nederland>
- Kuyper, L. (2018). *Opvattingen over seksuele en genderdiversiteit in Nederland en Europa*. Scp.nl. Geraadpleegd op 4 januari 2022, van <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2018/05/17/opvattingen-over-seksuele-en-genderdiversiteit-in-nederland-en-europa>
- Lumi. (z.d.). *Wat is genderidentiteit?* Lumi.be. Geraadpleegd op 17 oktober 2021, van <https://www.lumi.be/info/gender/genderidentiteit/wat-genderidentiteit>
- Marx, R. & Kettrey, H. (2016). *Gay-straight alliances are associated with lower levels of school-based victimization of LGBTQ+ youth: A systematic review and meta-analysis*. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(7), 1269–1282. Geraadpleegd op 22 april 2021, van <https://link.springer.com/article/10.1007/s10964-016-0501-7>
- McCormick, A., Schmidt, K., & Clifton, E. (2014). *Gay-Straight Alliances: Understanding Their Impact on the Academic and Social Experiences of Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Questioning High School Students*. *Children & Schools*, Volume 37, Issue 2, 1 April 2015, 71-77. Academic.oup.com. Geraadpleegd op 10 oktober 2022, van <https://academic.oup.com/cs/article-abstract/37/2/71/451988?login=false>
- Mens-en-samenleving.(2011, 9 augustus). *Gender ontwikkeling*. Mens-en-samenleving.nl. Geraadpleegd op 13 mei 2022, van <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/pedagogiek/16341-gender-ontwikkeling.html>
- Mesman, J., Van de Rozenberg, T., Van Veen, D., Zich, Z., & Groeneveld, M. (2019). *Representatie en stereotypering van vrouwen en mannen in schoolboeken voor de brugklas*. Geraadpleegd op 28 mei 2022, van <https://jimdo-storage.global.ssl.fastly.net/file/7f686795-c1b3-466d-8159-3a9fc6d13176/mesman%20-%20final%20rapport%20schoolboeken%20gender.pdf>
- Metronieuws. (2020, 24 juli). *5 tips tegen minderheidsstress*. Metronieuws.nl. Geraadpleegd op 16 mei 2022, van <https://www.metronieuws.nl/mediaplanet/lhbtqi-mediaplanet/2020/07/5-tips-tegen-minderheidsstress/>
- Mijnkerk. (2021, 9 september). *Wat zegt de bijbel over homoseksualiteit?* Mijnkerk.nl. Geraadpleegd op 24 mei 2022, van <https://www.mijnkerk.nl/bijbel-homoseksualiteit/Movisie>.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2015,). *Wet van 4 juni 2015 tot wijziging van enige onderwijswetten in verband met het invoeren van de verplichting voor scholen zorg te dragen voor de veiligheid op school*. Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 2015(238). Geraadpleegd op 14 mei 2022, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2015-238.html>
- Movisie. (2016, 28 oktober). *5 vragen over intersekse beantwoord*. Movisie.nl. Geraadpleegd op 27 januari 2022, van <https://www.movisie.nl/artikel/5-vragen-over-intersekse-beantwoord>
- Movisie.(z.d.). *LHBT-jongeren ondersteunen bij suïcidale gedachten: Factsheet voor professionals en vrijwilligers die werken met LHBT-jongeren*. Movisie.nl. Geraadpleegd op 15 mei 2022, van https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2021-11/Factsheet_profs_suicide_preventie-lhbt.pdf
- Movisie. (2018, augustus). *Feiten en cijfers op een rij: handreiking LHBTI-emancipatie*.

- Movisie.nl. Geraadpleegd op 20 oktober 2021, van https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2019-03/Handreiking%20LHBTI-Feiten%20en%20Cijfers%202018_0.pdf
- Nataschabauwens. (2020, 27 februari). Halo effect: Wat is het en hoe werkt het? Nataschabauwens.nl. Geraadpleegd op 27 oktober 2022, van <https://www.nataschabauwens.nl/halo-effect-uitleg-voorbeeld-marketing/>
- Nationalgeographic. (2004, 23 juli). *Homosexual Activity Among Animals Stirs Debate*. Nationalgeographic.com. Geraadpleegd op 12 januari 2022, van <https://www.nationalgeographic.com/science/article/homosexual-animals-debate>
- Nederlands Jeugd instituut (z.d.). *Veilige leeromgeving*. Docplayer.nl. Geraadpleegd op 18 januari 2022, van <https://docplayer.nl/11658934-Veilige-leeromgeving-www-nji-nl.html>
- News-medical. (2006, 23 oktober). *1,500 animal species practice homosexuality*. News-medical.net. Geraadpleegd op 12 februari 2022, van <https://www.news-medical.net/news/2006/10/23/1500-animal-species-practice-homosexuality.aspx>
- Nporadio1. (2018, 17 mei). *Deze Dag Toen: Homoseksualiteit geschrappt als 'geestesziekte'*. Nporadio1.nl. Geraadpleegd op 6 juli 2022, van <https://www.nporadio1.nl/nieuws/binnenland/d5436a13-62c6-4d20-93f1-162e4db29b65/deze-dag-toen-homoseksualiteit-geschrappt-als-geestesziekte>
- Onderwijsraad. (2021, 5 oktober). *Persbericht: Overheid moet grenzen aan vrijheid van onderwijs duidelijker aangeven en scherper handhaven*. Onderwijsraad.nl. Geraadpleegd op 14 januari 2022, van <https://www.onderwijsraad.nl/actueel/nieuws/2021/10/05/overheid-moet-grenzen-aan-vrijheid-van-onderwijs-duidelijker-aangeven-en-scherper-handhaven>
- Onderwijs van morgen (2021, 22 juli). *Tips om genderdiversiteit te bespreken in de klas*. Onderwijsvanmorgen.nl. Geraadpleegd op 14 oktober 2021, van <https://www.onderwijsvanmorgen.nl/ovm/tips-genderdiversiteit-bespreken-klas/>
- Overheid. (2015, 4 juni). *Wet van 4 juni tot wijziging van enige onderwijswetten in verband met het invoeren van de verplichting voor scholen zorg te dragen voor de veiligheid op school*. Overheid.nl. Geraadpleegd op 14 mei 2022, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2015-238.html>
- Overheid. (2018, 21 december). *Grondwet*. Overheid.nl. Geraadpleegd op 29 mei 2022, van <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/2018-12-21>
- Overheid. (2021). *Wet van 23 juni 2021 tot wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs*. Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 juni 2022, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2021-320.html>
- Owen, J. (2004, 23 juli). *Homosexual Activity Among Among Animals Stirs Debate*. Nationalgeographic.com. Geraadpleegd op 18 december 2021, van <https://www.nationalgeographic.com/science/article/homosexual-animals-debate>
- Peeters, L., Fettelaar, D., & Verbakel, E. (2016). *Gay and Straight Alliances op scholen: meer homotolerantie en veiliger klimaat voor LHB-leerlingen?* Tijdschrift voor Seksuologie, 40(2), 89-95.
- Pizmony-Levy, O. (2018). *The 2018 Dutch National School Climate Survey Report*. Coc.nl. Geraadpleegd op 28 mei 2022, van <https://www.coc.nl/wp-content/uploads/2018/12/The-2018-Dutch-National-School-Climate-Survey->

- Report.pdf
- Pointer. (2022, 27 mei). *Ondanks ophef wijzen meer reformatorische scholen homohuwelijk af*. Pointer.kro-ncrv.nl. Geraadpleegd op 27 mei 2022, van <https://pointer.kro-ncrv.nl/ondanks-ophef-wijzen-meer-reformatorische-scholen-homohuwelijk-af>
- Radboud Gender & Diversity Studies.(z.d.). *Acceptatie homoseksualiteit*. Ru.nl. Geraadpleegd op 27 januari 2022, van <https://www.ru.nl/genderanddiversity/studenten-scholieren/profielwerkstuk/acceptatie-homoseksualiteit/>
- Rijksoverheid. (2021, 6 mei). *Vereenvoudiging Transgenderwet: wijziging geslacht in geboorteakte makkelijker*. Rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op 11 september 2022, van <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/05/06/vereenvoudiging-transgenderwet-wijziging-geslacht-in-geboorteakte-makkelijker>
- Rosa. (z.d.). *Sekse en gender: Gender is niet hetzelfde als biologische geslacht*. Rosavzw.be. Geraadpleegd op 27 januari 2022, van <https://rosavzw.be/nl/themas/gender/wat-is-gender/sekse-versus-gender>
- Rtlnieuws. (2019, 7 januari). *Wat is de omstreden Nashville-verklaring?: Zes vragen(en antwoorden)*. Geraadpleegd op 17 mei 2022, van <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4542486/zes-vragen-over-de-omstreden>
- Russell, S., Muraco, A., Subramaniam, A., & Laub, C. (2009). *Youth Empowerment and High School Gay-Straight Alliances*. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(7), 891-903.
- RutgersWPF. (2013). *Zwijgen is zonde. Seksuele en relationele vorming aan jongeren in religieus en cultureel diverse groepen*. Rutgers.nl. Geraadpleegd op 24 september 2022, van <https://shop.rutgers.nl/nl/webwinkel/zwijgen-is-zonde/15228>
- Rutgers. (2022). *Manifest voor betere seksuele vorming*. Seksuelevorming.nl. Geraadpleegd op 4 oktober 2022, van <https://seksuelevorming.nl/manifest/>
- Scholte, R., Nelen, W., De Wit, W. & Kroes, G. (2016). *Sociale veiligheid in en rond scholen*. Nji.nl. Geraadpleegd op 28 januari 2022, van <https://www.nji.nl/cijfers/landelijke-monitor-sociale-veiligheid-en-rond-scholen>
- School en veiligheid. (2022, 4 april). *Project Stil Verdriet. In gesprek over seksuele diversiteit binnen orthodox christelijk onderwijs*. Schoolenveiligheid.nl. Geraadpleegd op 29 september 2022, van <https://www.schoolenveiligheid.nl/project/seksuele-diversiteit-veilig-bespreekbaar-maken-binnen-orthodox-christelijk-onderwijs/>
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2006, 6 augustus). *Homosexuality*. Plato.stanford.edu. Geraadpleegd op 14 december 2021, van <https://plato.stanford.edu/entries/homosexuality/>
- The Inner Circle. (z.d.). *A global muslim community free from discrimination based on religion, sexual orientation and gender identity*. Geraadpleegd op 25 oktober 2022, van <http://theinnercircle.org.za>
- Timmerman, S (2020, 11 december). *E-learning module voor onderwijsprofessionals bij ondersteuning LHBTI-jongeren*. Expertquotes.anp.nl. Geraadpleegd op 29 december 2021, van <https://expertquotes.anp.nl/home/detail/b61c9934-ab12-4de6-ac39-e8af9e94caaf/title/e-learning-module-voor-onderwijsprofessionals-bij-ondersteuning-lhbtj-jongeren>
- Tinga, R. (2020). *Verbeteren schoolklimaat trans en GNC leerlingen: Hoe Kan het*

- Schoolklimaat voor Transgender en Gender Non-conforme Leerlingen Worden Verbeterd?* Geraadpleegd op 28 mei 2022, van <https://scripties.uba.uva.nl/search?id=c2727757>
- Toomey, R.B., Ryan, C., Diaz, R.M. & Russell, S.T. (2011). *High School Gay-Straight Alliances (GSAs) and Young Adult Well-Being: An Examination of GSA Presence, Participation, and Perceived Effectiveness*. *Applied Developmental Science*, vol. 15 (4), 175-185.
- Tourjée, D., (2017, 4 oktober). *Yes There Are Trans Animals*. Vice.com. Geraadpleegd op 17 oktober 2021, van <https://www.vice.com/en/article/8x8bez/yes-there-are-trans-animals>
- Tourjée, D., (2017, 23 oktober). *Het dierenrijk barst van de non-binaire beesten*. Vice.com. Geraadpleegd op 20 oktober 2021, van <https://www.vice.com/nl/article/8x8bez/het-dierenrijk-barst-van-de-non-binaire-beesten>
- Trafford, L.J., (2021). *Sex and Sexuality in Ancient Rome*. Great Britain, Pen & Sword History.
- Transvisie (z.d.). *Aanpassen officiële documenten*. Transvisie.nl. Geraadpleegd op 13 mei 2022, van <https://transvisie.nl/transitie/algemeen/juridisch/>
- Van der Donk, C. & Van Lanen, B. (2021). *Praktijkonderzoek in de school*. (4^e, herziene druk). Uitgeverij Coutinho.
- Van der Wal & De Wilde (2017). *Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding*. (5^e herziene druk). Uitgeverij Coutinho.
- Van Hoof, J., Van der Have, M., (2020, september). *Handreiking lhbti-emancipatie: 10 keer vraag en antwoord over intersekse*. Movisie.nl. Geraadpleegd op 27 januari, van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2020-10/Handreiking%20LHBT-intersekse-2020.pdf>
- Vice. (2014, 14 februari). *Life as a Gay Imam Isn't As Bad As It Sounds: Allah doesn't hate fags*. Geraadpleegd op 20 augustus 2022, van <https://www.vice.com/da/article/5gkg7n/life-as-a-gay-imam-isnt-as-bad-as-it-sounds>
- Vo-raad. (2021, augustus). *Burgerschap in het vo: Wat speelt er?* Geraadpleegd op 20 januari 2022, van <https://www.vo-raad.nl/themas/burgerschap/onderwerpen/515>
- Walls, N., Kane, S., & Wisneski, H. (2010). *Gay-Straight alliances and school experiences of sexual minority youth*. *Youth & Society*, 41(3), 307-332.
- Wetenschap in beeld. (2022, 31 januari). *Hoeveel genders zijn er?* Geraadpleegd op 22 juli 2022, van <https://wibnet.nl/mens/hoeveel-genders-zijn-er>
- Wetenschap info nu. (2017, 23 mei). *Nature of Nurture?: Hoe wordt een mens gevormd?* Wetenschap.infonu.nl. Geraadpleegd op 1 december 2022, van <https://wetenschap.infonu.nl/diversen/142748-nature-of-nurture-hoe-wordt-een-mens-gevormd.html>
- Winq. (2016, 11 april). *Scholieren geven aan geen voorlichting te krijgen*. Geraadpleegd op 28 mei 2022, van <https://winq.nl/articles/224853/scholieren-geven-aan-geen-voorlichting-te-krijgen/>

Bijlagen 1 t/m 12 (incl. beroepsproduct & handleiding
mentoractiviteiten)